

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTO, ERDÉLY SÁNDOR. FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVÁN *titkár, technikai szerkesztő*, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasó szerkesztő*, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Gyulay Zoltán 70 éves

Gyulay Zoltán 70 éves

1954. július 10-én Gyulay Zoltán, akkor a soproni Bányamérnöki Kar dékánja, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni szervezetének elnöke, elsőnek írta alá azt a többiünk által megfogalmazott és a népművelési miniszter elé terjesztett folyamodványt, amelyben az 1944-ben háborús kényszerűségből leállított Soproni Szemle újbóli megindításának engedélyezését kértük. „A Soproni Szemle tehát nem egyszerű megfelelője lenne az egyes nagyobb vidéki városokban ma is megjelenő, általánosabb jellegű folyóiratoknak, hanem a már vázlatos vonásokban ismertetett sajátos küldetés betöltésével kívánná szolgálni egyik legszebb magyar városunk szellemi fejlődésének ügyét, a határ mellett bizonyítván, mennyi alkotó energiával tud hozzájárulni e lélekszámban kis város az új ország építésének ügyéhez” – ez állt többek között a beadványban. Gyulay Zoltán az 1955-től kezdve ismét megjelenő Soproni Szemle szerkesztő bizottságának máig lelkes és tevékeny tagja; hetvenedik születésnapjára megkésve bár, de a régi szeretettel köszöntjük.

Dr. Gyulay Zoltán az 1937–1944-ig megjelent Soproni Szemle szerkesztő bizottságának nem volt ugyan tagja, de akkor is élénk figyelemmel kísérte a soproni helytörténetírás eredményeit. Csáktornyán született 1900. szeptember 22-én, a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolán 1921–1926-ig végzett tanulmányai óta az okleveles bányamérnök, a hazai olajbányászat és az olajmérnökképzés úttörője, a Magyar Ásványolaj Részvénytársaság osztályvezetője, majd vezérigazgatója soproni maradt, 1951-ben

pedig az időközben egyetemi rangra emelt Alma Mater tanáraként tért vissza Sopronba. 1959-ben nehéz szívvel követte a Bánya- és Kohómérnöki Kart Miskolcra, ahol a Nehézipari Műszaki Egyetem Olajtermelési Tanszékének vezetője. Ezenkívül a Magyar Tudományos Akadémia Olajbányászati Kutató Laboratóriumának igazgatója, ez év elején pedig átvette a soproni Központi Bányászati Múzeum vezetését is. Szakmai munkásságának méltatása nem a mi feladatunk, de megemlítjük, hogy az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület elnöke, a Wahlner-, Zorkóczy- és a Zsigmondy-emlékermek tulajdonosa és megkapta a „Felsőoktatás Kiváló Dolgozója”, a „Szocialista Munkáért Érdemérem” és a „Munka Érdemrend” arany fokozata állami kitüntetését. A föld- és ásványtudományok kandidátusa.

A Lackner-emlékévnek ebben a soproni művészeknek és íróknak szentelt számában köszöntjük azt a természettudóst, aki példamutatóan valósítja meg magában a korszerű természettudományi, társadalomtudományi és társadalomtörténeti műveltség harmonikus egységét.

Mollay Károly

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző I. rész

194 Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző I. rész

Csatkai Endre emlékének

Sopron helytörténeti irodalma meglepően gazdag. A várostörténetnek mégis vannak feltáratlan területei. Lackner Kristófról, az ötvösfiúból tudós humanistává emelkedett politikusról is újra meg újra beszélünk kell, bár neve minden Sopronról szóló írásban megtalálható. A sok említés azonban nem jelenti azt, mintha már mindent tudnánk a híres polgármesterről és életművének értékelését már megnyugtatóan elvégeztük volna. Hogy valójában nem így áll a helyzet, azt az is mutatja, hogy Kovács József László alapvető jelentőségű 195 irodalomtörténeti kutatásainak eredményeit közlétező részletpublikációiból lassanként egy Lackner-monográfia körvonalai bontakoznak ki előttünk.¹⁽¹⁾

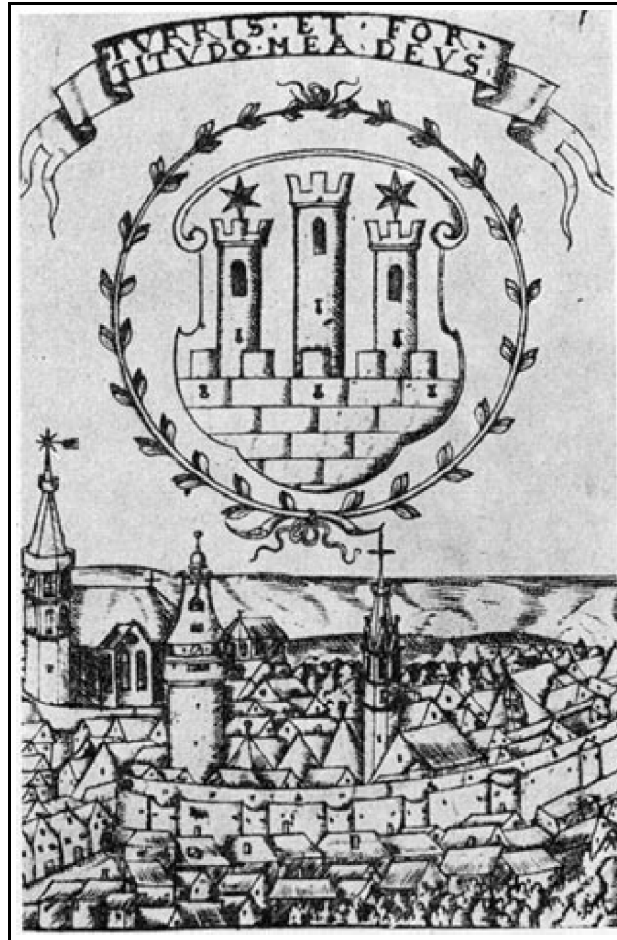

1 kép. Lackner Kristóf olajportréja (1602). Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

2. kép. A rézmetszetű önarckép (1611)

Lackner Kristóf Bajorországból bevándorolt családból 1571. november 18-án született. Apja Lackner Ádám ötvös. Egyetemi tanulmányait Itáliában végezte 1593 és 1597 között, ott szerezte meg a jogi doktorátust is. Hazatérve bekapcsolódott a város vezető testületének munkájába és hosszabb ideig, 1613–15, 1615–19, 1621–25 és 1629–31 között polgármester volt. Rudolftól nemességet, II. Ferdinándtól – aki személyesen is ismerte – palotagrófi címet kapott. Többször volt a város országgyűlési követe, gyakran járt küldöttségben az [196](#)udvarnál. Könyveinek ajánlásaiban – többek között – Thurzó György és Eszterházy Miklós nádorok, Révay Péter koronaőr, Náprágyi Demeter kalocsai érsek, Nádasdy Pál főispán és Batthyány Ferencné Poppel Éva nevét olvashatjuk. Ez a névsor politikai hovatartozását is megvilágítja. Lackner 1631. december 29-én halt meg.

3. kép. Sopron látképe 1610 körül.

Lackner összetett egyéniségéről azonban nem alkotnánk a valóságnak megfelelő képet, ha benne csak a politikust és a tudós humanista írókat látnánk. Lacknernek, a művésznek a magyar művészettörténetírás is adása, s az adósság törlesztése annál inkább sürgető kötelességünk, mivel 17. századi művészetünk történetét szegényítenénk, ha európai mértékkel mérve sem elhanyagolható grafikai munkásságát figyelmen kívül hagynánk. Jellemző, hogy a 20. század legnagyobb egyetemes művészeti lexikonának Lyka Károly összeállította magyar címszavai közé Lackner csak mint műkedvelő ötvös került be.²⁽²⁾ A magyar rézmetszés történetének modern feldolgozása is csak három művét említi, de kettőt ezek közül is csak feltételesen.³⁽³⁾

¹⁹⁷Az érdemtelen feledést bizonyos körülmények indokolják. Ő maga egyetlen művét sem szignálta. Másrészt, amikor ő vagy kortársai könyveinek illusztrációiról beszélnek, kifejezéseik sohasem utalnak egyértelműen arra, hogy a rézre metszés a saját munkája volt.⁴⁽⁴⁾ Művészi tevékenységét – a kor felfogásának megfelelően – mellékesnek tartotta, számára az összetett tartalmakat kifejező ábrázolások programjának összeállítása volt a fontosabb. Ez a tudás és író, amaz a mesterember feladatai közé tartozott. Egyetlen egyszer beszél arról, hogy rajzolt, amikor elmondja, hogy II. Mátyás 1608-ban lezajlott pozsonyi koronázása alkalmával a magyar királyi koronát tanulmányozhatta.⁵⁽⁵⁾

4. kép. Könyvcím lap (1615)

Lackner a 20. század eleje óta bizonytalan formában emlegetett művészi tevékenységének alátámasztására Kovács irodalomtörténeti indítású kutatásai szolgáltatottak döntő bizonyítékokat. Az ő érdeme ugyanis, hogy megtalálta és e folyóirat hasábjain publikálta Lacknernek a soproni levéltárban több mint háromszáz évig rejtőző rajzait. Ezek egyrészt neki szóló iratokon maradtak fenn, tehát autenticitásuk kétségtelen, másrészt pedig magas művészi színvonaluk feljogosít bennünket arra, hogy őt magát tartsuk a műveit díszítő rézmetszetek [198](#)alkotójának. Az iratokra ráfirkált, szemmel láthatóan időtöltésből, szórakozottan odavetett rajzok rutinos rajzoló kezéből kerültek ki, aki benne élt a manierizmus formavilágában. De azt is elárulnák, ha egyébként nem tudnánk, hogy Lackner az ötvösmesterségből indult el, mivel gyakran ábrázolnak ötvöstárgyakat és mindig dekoratív jellegűek. Mindenesetre előkelő helyet biztosítanak a soproni polgármesternek a magyar dilettáns rajzolók között. S hadd tegyük hozzá még azt is, hogy a Lackner műveiben szereplő grafikai alkotások mind tiszta rézmetszetű technikával készültek, ami szintén az ötvösség műhelygyakorlata felé mutat.

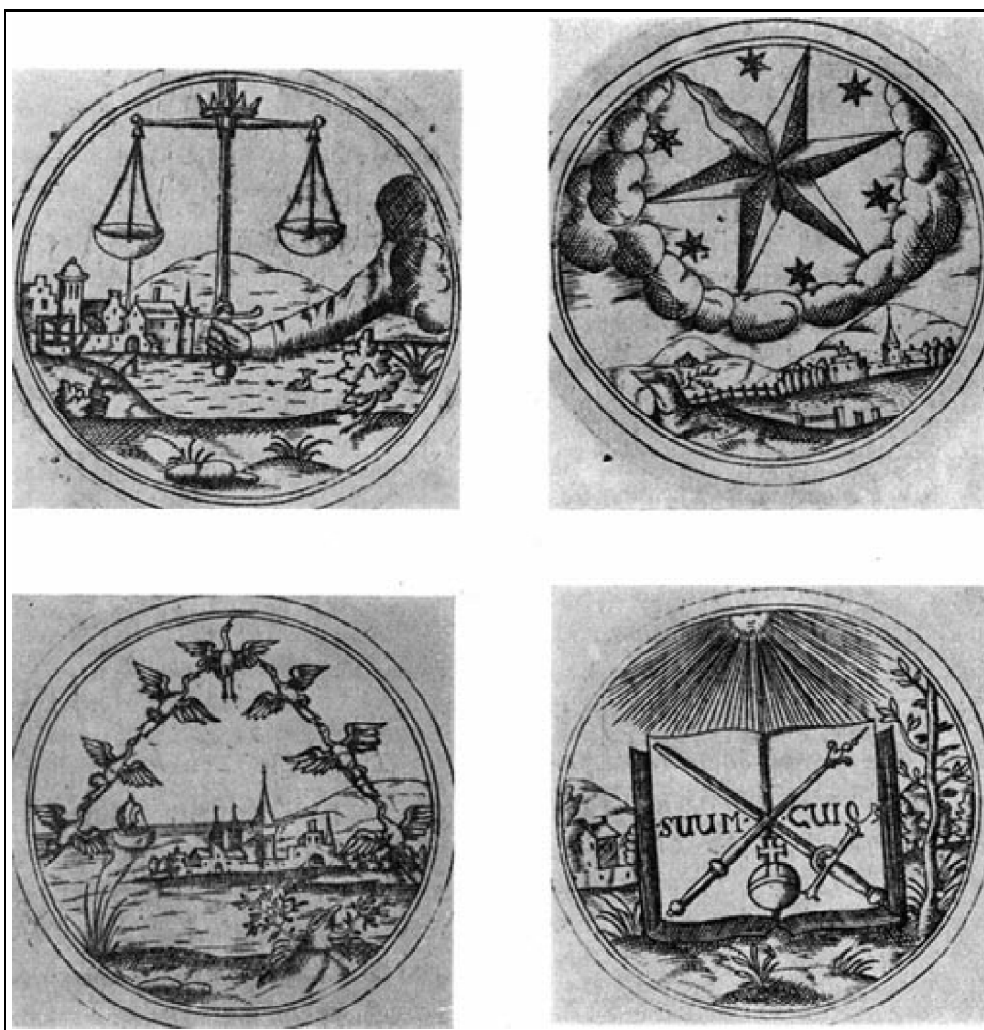
5–8. kép. I., VI. embléma (Nap; sas). Embléma Camerariusból. VII. embléma (daru)

A könyveit díszítő rézmetszetek, a fennmaradt rézlemezek és a Kovács kutatásai [199](#)révén felbukkant rajzok alapján sikerült Lackner nemzetközi színvonalú, de a magyar grafikatörténet szempontjából mindenképpen jelentős grafikai oeuvrejét, 56 rézmetszetet összegyűjteni. A lapok között egy arckép és egy veduta szerepel – ezek a legkorábbiak –, a többi kisméretű embléma, illetve könyvcímlap, amelyek szorosan kapcsolódnak az előbbiekhöz, mivel szövegek kíséretében szimbolikus jelentőségű tárgyakat ábrázolnak.

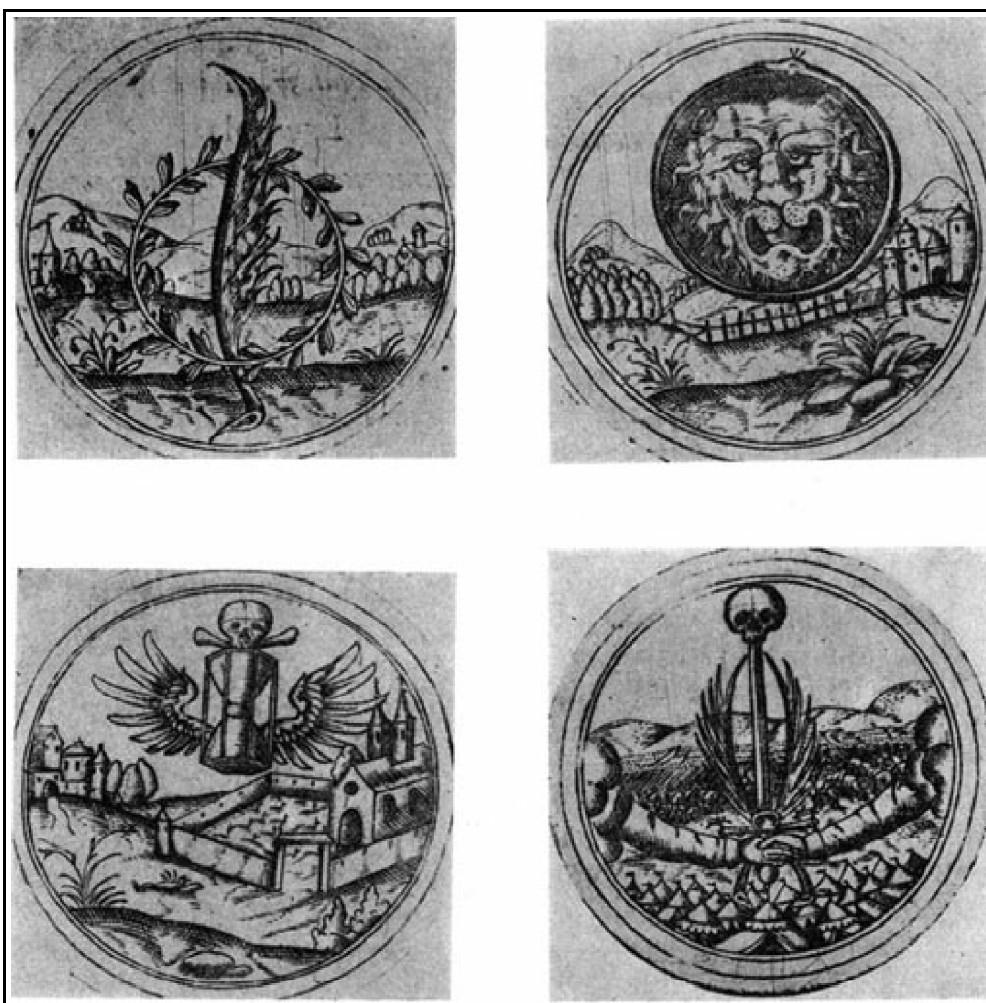
9–12. VIII–XI. embléma (fáklyák koronával; égő gyertyák; magyar címer; halálfej)

Az arckép (2. ábra) az 1602-ben keletkezett, ismeretlen prágai mestertől festett képmás (1. ábra) fordított beállítású átdolgozása. A körvonalakon kívül sem képes visszaadni a jellemzésben kiváló festmény erényeiből, amely a magas színvonalú rudolfinus arcképfestészet értékes, magyar vonatkozású [200](#)emléke. Lackner munka közben nyilván rájött arra, hogy a rézmetszés technikájában nem tud felülemelkedni a dilettáns fokon, s ezért többé nem próbálkozott arcképmetszéssel. [6\(6\)](#)

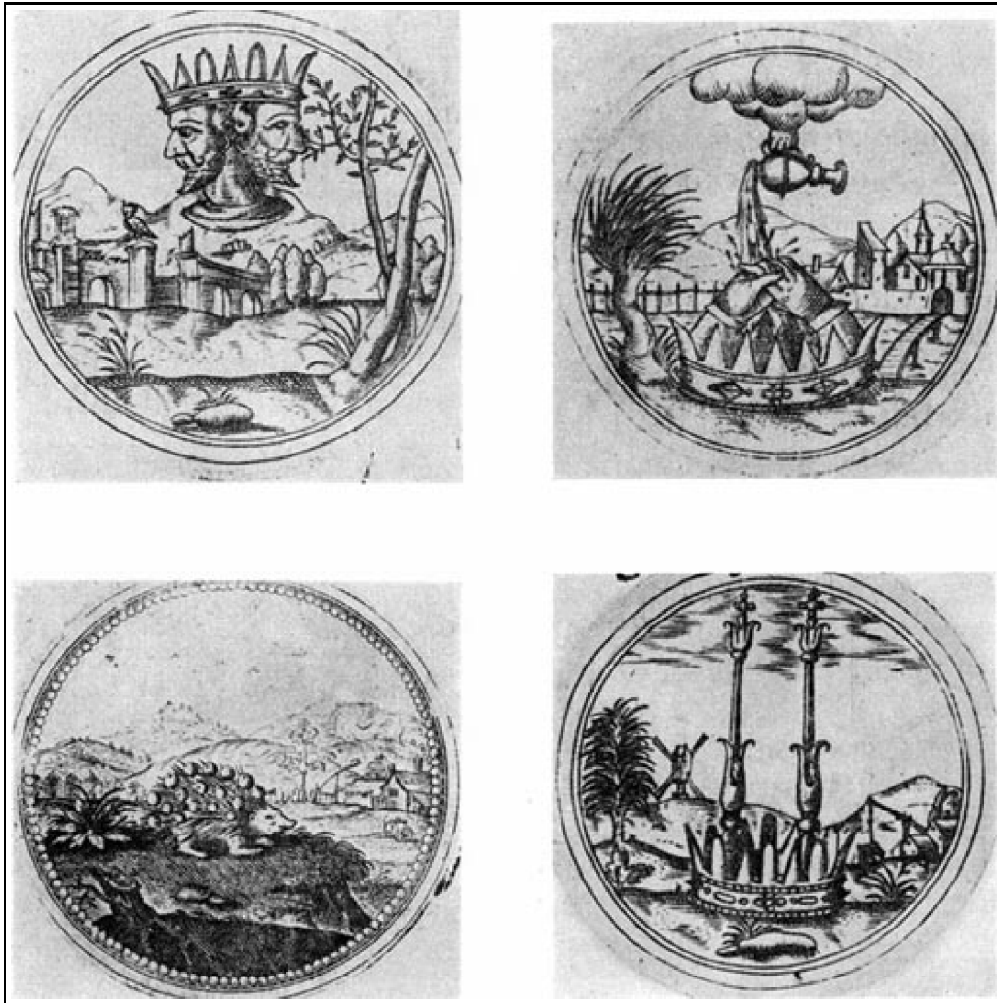

13–16. kép. XII–XV. embléma (mérleg; csillag; darucsapat; törvénykönyv)

A soproni vedután (3. ábra) a háztetők egymásra halmozott tömegéből azonosítható, hiteles épületek emelkednek ki, mint a várostorony, a ferences (bencés) és a Szent Mihály templom. Bár a veduta-műfaj erre az időre már fejlődésének igen magas fokára emelkedett, de a Lackneréhoz hasonló, dekoratív jellegű látképek sem ritkák. Itt is – mint egyéb művein – a heraldikus jelleg dominál, a látképet készítője sematikus utalásnak szánta, és senki sem kívánta 202-ennek alapján, a város modelljét elkészíteni. Az mindenesetre bizonyos, hogy nem sok polgármester dicsekedhet azzal, hogy maga ábrázolta városát.

17–20. kép. XVI–XVII., XXII–XXIII. embléma (babérág; oroslánfejes pajzs; szárnyas homokóra; kezek karddal)

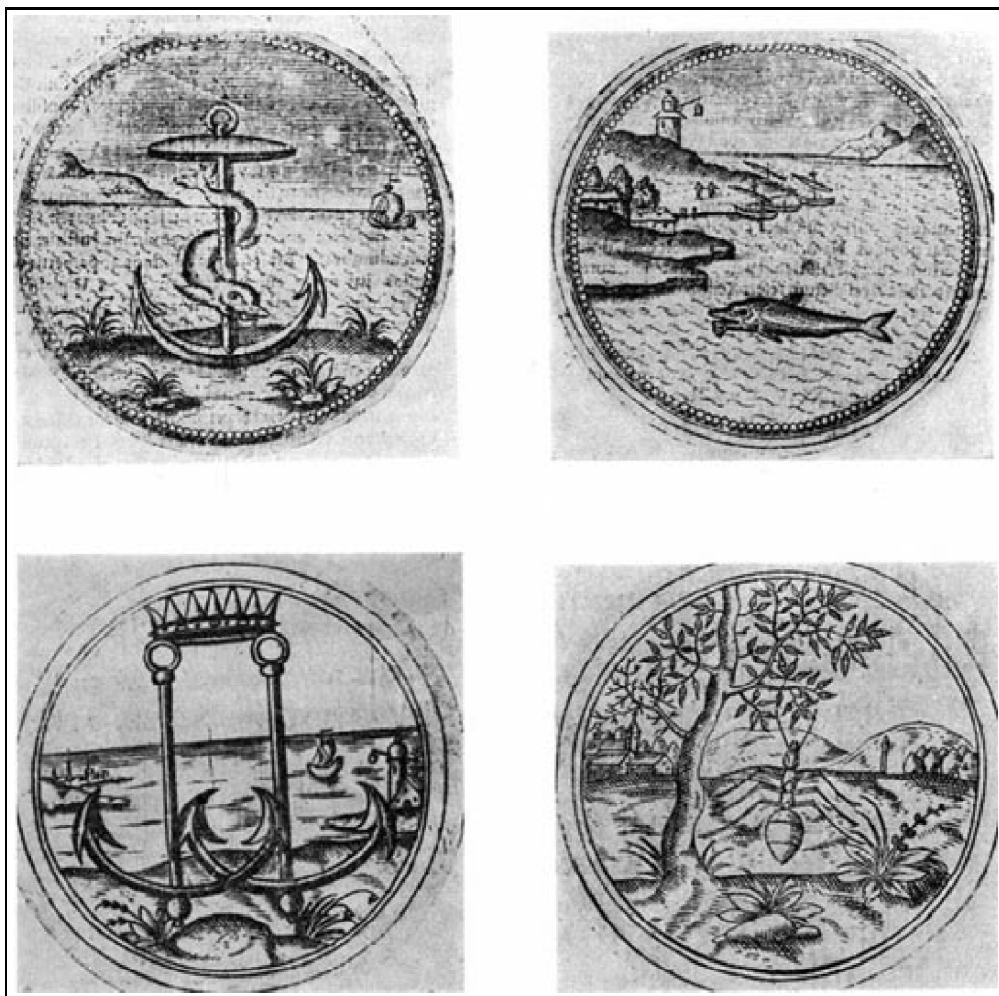

21–24. kép. XXIV–XXV. embléma (Janus-fej; égből lenyúló tiszta kezek). Embléma Camerariusból. XXVI. embléma (jogarok)

Lackner saját címerét ábrázoló lapjának (35. ábra) növényi ornamentikája és a címer felett álló állatok, főként a hattyú, valamint a fenség emblémáján (36. ábra) elhelyezett Náprágyi-címer díszítése szoros kapcsolatban áll a Kovácstól publikált egyik rajzzal.⁷⁽⁷⁾ Az embléma sasmadara viszont Joachim Camerarius később többször idézendő könyvének egyik illusztrációjára emlékeztet.⁸⁽⁸⁾

A többi rézmetszet kisméretű embléma, amelyek tartalmilag összefüggő sorozatokba foglalva, könyvekben jelentek meg. Az első nagy együttes a királytükör ²⁰³műfajához tartozik és az uralkodói erényeket sorolja fel a magyar királyi koronán elhelyezett zománcos lemezek és drágakövek számának megfelelően (4–6., 8–22., 24., 27–30., 32–33. ábrák). A korona elülső oldalán 16 embléma foglal helyet. A fejedelem a naphoz hasonlóan öröklik a közjő felett; ereje, mint a gyémánt, tisztasága, mint a smaragd, józsága, mint az ametiszt, jámborsága ²⁰⁴mint a zafír. A kardokon örökdő sas a király felelősségének terheire, a karmában kavicsot tartó daru az éberségre, a koronával összefogott fáklyák a helyes irányítás fontosságára, az égő gyertyapár a világosság terjesztésére hívja fel a figyelmet. A magyar címer a hazaszeretetre, a halálfej a mulandóságra, a mérleg az igazságosságra, a fénylő csillag az erény sugárzó erejére, a szabályos

rendben szálló darvak a fegyelemre, a törvénykönyv a törvény tiszteletére, a babérág az elismerésre utal.

25–28. kép. Két embléma Camerariusból. XXVII–XXVIII. (horgonyok; hangya)

29–32. kép. XXIX–XXX. embléma (gyeplő; tömjénfüstölő). Embléma Camerariusból. XXXI. embléma (főnix)

A korona hátsó oldala is 16 erényt jelentő emblémának ad helyet. Az oroslánfejes pajzs a szigorúságot, a türkiz a meggyőzést, illetve a szövetségi hűséget, az achát az alkalmazkodó képességet, a mágnes az erény hatalmát jelképezi. 205A szárnyas homokóra a helyes időbeosztásra, a kézfogás az egyetértésre, a Janus-fej a mindenre kiterjedő gondoskodásra, az égi segítséggel történő kézmosás a közéleti tisztaságra, a koronába állított jogarok a háború elkerülhetőségére hívják fel a figyelmet. A horgonyok az isteni gondviselésbe vetett bizalomra, a hangya a szorgalomra, a gyeplő az uralkodás módszerének helyes megválasztására, a tömjénfüstölő a jámborságra, a főnix az örök értékek szolgálatára, végül a babérkoszorús templomépület az elsorolt erények jutalmaként elnyerhető dicsőségre figyelmeztet.

A könyvben 8, drágakövet ábrázoló embléma fametszetű képe feltűnően kiválik a rézmetszetek sorából. Három, drágakövet ábrázoló rézmetszet dűcát megtaláltuk a soproni evangélikus egyházközségnél (34. ábra). Valószínűnek látszik, hogy eredetileg az egész illusztrációs anyagot rézmetszetű megoldására tervezték, de valamilyen, számunkra ismeretlen ok arra készítette a kiadót, hogy eredeti tervét megváltoztassa. Esetleg a rézlemezek minőségével kapcsolatban merült fel kifogás, vagy talán nem készültek el időben. Most a fametszetű emblémák alapján számukat feltételesen nyolcra egészítettük ki –

hiszen a többi Lackner rézlemezgyűjtemény is töredékesen maradt fenn –, és besoroltuk őket az oeuvre-ba, mivel a hiteles művekhez stílusban hasonlók.

1618-ban jelent meg a második emblémagyűjtemény, amely az általános, minden polgárra nézve érvényes erényeket tartalmazza (40–48. ábra). A hét sarkalatos erény – hit, remény, szeretet, bölcsesség, igazságosság, mértékletesség, erő – mellett nyolcadikul a türelem jelenik meg. A könyv kézírata is fennmaradt a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. A címképhez készült lavírozott tusrajz (39. ábra)⁹⁽⁹⁾ az egyetlen olyan Lackner-rajz, amelyet később, rézre metszett megoldásával össze tudunk hasonlítani. Mindkét megoldásban drágakövekkel díszített, felfüggeszthető formájú ötvösmű fogja össze a könyvet illusztráló képecskéket. A rajzon valamennyi kis ábrázolás felismerhetően látszik, a rézmetszeten viszont a képeket az erények neve helyettesíti. A rézmetszésben járatlan Lackner itt is érezte képességének határait, ezért választotta ezt az egyszerűbb megoldást.

A keresztény hitet a keresztre feszített Krisztus és a szárnyas szív, a szeretetet a kicsinyeit saját vérével tápláló pelikán, a reményt a viharos tengeren süllyedő hajó mellett kis tutajon békésen evező puttó, az igazságosságot bekötött szemű, karok nélküli Justitia-szobor és mérleg jeleníti meg. A türelem szimbóluma a megkötözött és kígyótól fenyegetett bárány, a bölcsességé bagoly, kígyók, szárnyas paripák és hangya. A mértékletességre elefánton lovagoló és csészébe italt töltő katona és bőségszaru, az erőre az ütéseknek ellenálló gyémánt, oszlop és a Herkules-attribútumok, az oroszlámbőr és a bunkók intenek.

1625-ben jelent meg Lackner utolsó emblémaegyüttese, amely a katona kiváló és kívánatos erényeit – szám szerint szintén nyolcat – foglalta össze rövid, szemléletes formában (49–56. ábra). Az első a hadi tudomány, amelyet búzakalászkodással és szőlőfürtökkel díszített harci eszközök közé helyezett könyv jelenít meg. Ennek az erénynek összetettségét a sisakforgó tollaira írott, további erényekre utaló rövidítések mutatják, amelyek szerint az igazságosság, mértékletesség, bölcsesség és erő is ide tartozik. A katonának is nélkülözhetetlen jámborságra összetett páncélkesztyűs kezek közé helyezett és a világ négy tája felé néző fűjtatók meg a lelkesedés felkeltésére szolgáló tábori hangszerek, dobok és kürt utalnak. A tekintélyt a vezéri sátorban felállított, végén a hajnalcsillagot [206](#)viselő kard jelképezi, amely a vezér életre és halálra kiterjedő hatalmát szimbolizálja. A következő képen a pásztorbot az egyházi rendet, az alabárd a katonák rendjét, az eke a dolgozó alattvalókat jelenti. A társadalmi rend ezen alappilléreit egy felhőből kinyúló kéz – az isteni gondviselés – fogja össze. A védelem emblémája pajzsra helyezett sündisznóból, ugató kutyából és különféle fegyverekből áll. A sün közkedvelt jelképe az eredményes önvédelemnek, a kutya részben a hűséget, részben az ellenséget jelenti, eleget téve az emblematisz irodalomban érvényes ikonológiai ambivalencia szabályának, amelynek értelmében ugyanaz a tárgy ellentétes tartalmak hordozására is felhasználható, s igazi értelmét az együttesben elfoglalt szerepe szabja meg. A hadicselre a forgandó szerencsekerék és a ravasz róka utal, amely mellett itt ismét megjelenik a kutya, a halhatatlanságra a füstölő felett lebegő szív (őszinteség) és az összefogott kezek (szövetség). Végül az erények jutalma a dicsőség lesz, amelyet koronával összefogott palmaágak és égő fáklya jelenít meg.

Lackner embléma-alkotó tevékenységének általános jellemzését egy alapvető vonással kell kezdenünk. A 16–18. században igen népszerű műfaj modern feldolgozásai számos szerzőt tartanak nyilván, akik emblémás könyvek programját, valamint az egyes emblémák kép- és szövegrészét összeállították.¹⁰⁽¹⁰⁾ Olyan szerző azonban már jóval kevesebb van, aki a képek művészi megvalósítására is maga vállalkozott volna. Lackner jelentősége elsősorban éppen ebben a sokoldalúságban rejlik.

Emblémaegyütteseiben többször találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a könyv elején egy képen összefoglalja a később következő valamennyi emblémát, mintegy képes tartalomjegyzéket nyújtva

olvasójának. A könyvek szerkezete általában megfelel a műfaj általános előírásainak. Először foglalkozik a pictura jelentéseivel, majd közli az inscriptiót vagy lemmát, s ezt követi a pictura, imago vagy ikon, azaz a rézmetszetű kép. Ezek után adja a subscriptiót, amely példákat sorakoztat fel klasszikus ókori, kortárs humanista szerzőktől vagy a bibliából. A pictura általában 6 cm átmérőjű tondócska. Korábban az inscriptio nyomtatott formában készült, később rézmetszetű megoldásban ez is belekerült a picturába.¹¹⁽¹¹⁾ A fejlődés abban is észrevehető, hogy a későbbi együttesek inkább zsúfoltak, szemmel láthatóan itt tudatosan törekedett a jelentések halmozására. Ki kell térnünk még itt Lackner korona-könyvének egy mondatára, amelyet eddig a szerző sajátos felfogásának kifejezéseként értelmeztek, hogy ti. a látás a legnemesebb érzék. Ez a mondat azonban az emblémairodalom ismert közhelye volt, és végső soron antik eredetű.¹²⁽¹²⁾

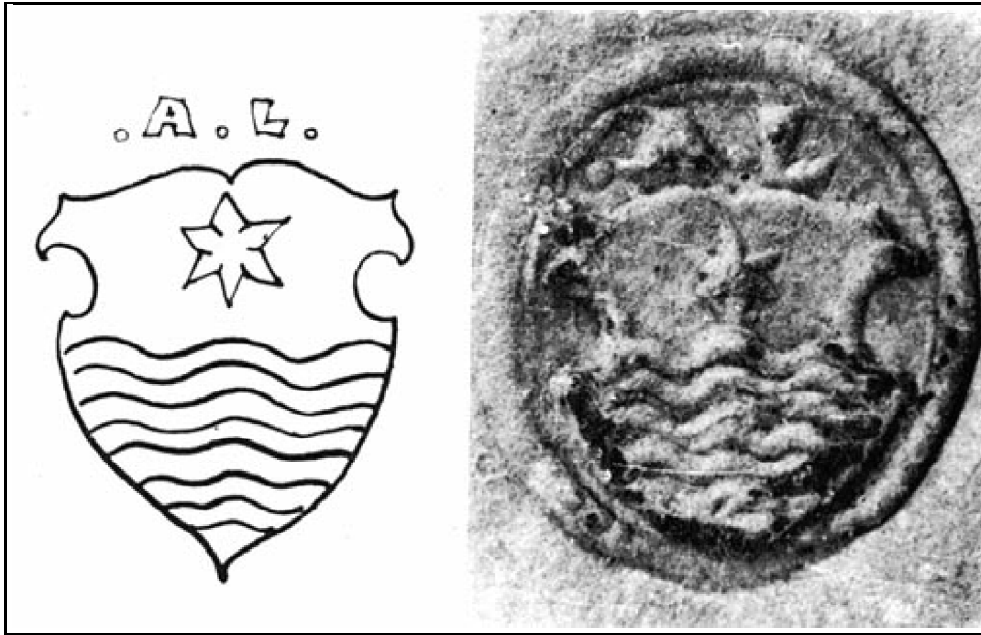
Az embléma-szerző vagy ismert képhez keres új inscriptiót vagy fordítva, egy közkezen forgó és céljának megfelelő tartalmú bölcs mondást illusztrál olyan ábrával, amelyet ő hoz először kapcsolatba a mondanivalóval. Ilyen eklektikus módszer mellett igen nehéz az egyes emblémák forrását meghatározni. Gyakran egyidejűleg, de egymástól függetlenül jelennek meg hasonló vagy azonos emblémák, amelyeket esetleg egy meg nem nevezett közös forrás inspirált. Máskor azonos kép eltérő inscriptióval jelenhet meg.¹³⁽¹³⁾ Lacknernél is találunk minderre példákat. Az éber daru képe nála 1615-ben, Peter Isselburgnak a nürnbergi városháza emblémasorozatát ismertető könyvében 1617-ben jelenik meg,¹⁴⁽¹⁴⁾ de Camerariusnál már 1596-ban megtaláljuk, még hozzá a Lackneréhoz feltűnően hasonló megoldásban (7. ábra).¹⁵⁽¹⁵⁾ A Janus-fej, mint a bölcsesség szimbóluma már Alciatinál is feltűnt.¹⁶⁽¹⁶⁾ Az „Ubi honos, ibi onus” inscriptio kis változtatással szintén megvan Isselburg idézett gyűjteményében.¹⁷⁽¹⁷⁾ A pelikán és a bárány szintén közismert jelképek voltak, Camerarius is élt velük.¹⁸⁽¹⁸⁾ Kompozícióit – a Tugendspiegel képei alapján következtetve – Lackner is ismerte. Az ütéseknek ellenálló gyémánt egy másik korabeli emblémagyűjteményben tűnik szemükbe.¹⁹⁽¹⁹⁾ Van azonban olyan eset is, amikor Lackner egész kompozíciókat vett át másoktól vagy pedig felismerhető részleteket másolt. Ezek közé tartozik a magát elemésztő főnixmadár, amely pontos másolat fordított beállításban a Camerarius könyvében megjelent Hans Sibmacher-féle rézkarcról. (31. ábra).²⁰⁽²⁰⁾ Máskor két előkép elemeit egyesíti mesterünk új együttesben. Egyik emblémáján a Vitorláshajó és a világitótorony Camerarius könyve két egymásra következő lapjáról származik (25–6. ábra).²¹⁽²¹⁾ Lackner korona-könyve XXVI. emblémájának szélmalma és gémeskútja láttán sem szabad a hazai környezet inspiráló hatására gondolnunk, mivel mindkét motívum megtalálható a már sokszor idézett Camerariusnál (7., 23. ábra).²²⁽²²⁾

(Folytatjuk)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tompos Ernő: Lackner-címerek és domborművek

208 Tompos Ernő: Lackner-címerek és domborművek

1. A Lackner család legrégebb soproni címeres emléke: Lackner Ádám ötvösmester polgári címere, melyet a bécsi „Adler” heraldikai egyesület százéves jubileumán ismertettem.¹⁽²³⁾ A címer színeit nem ismerjük, mert csak egy gyűrűs pecsét lenyomatában maradt reánk.²⁽²⁴⁾ A címer négy hullámos pólya felett hatágú csillagot mutat. A pajzs felett A. L. monogram (1. sz. kép). Ugyanezt a címerképet láthatjuk egy még ma is élő, osztrák nemességgel bíró Lackner család négyelt címerének harmadik mezejében.³⁽²⁵⁾

1. kép. Lackner Ádám polgári címere

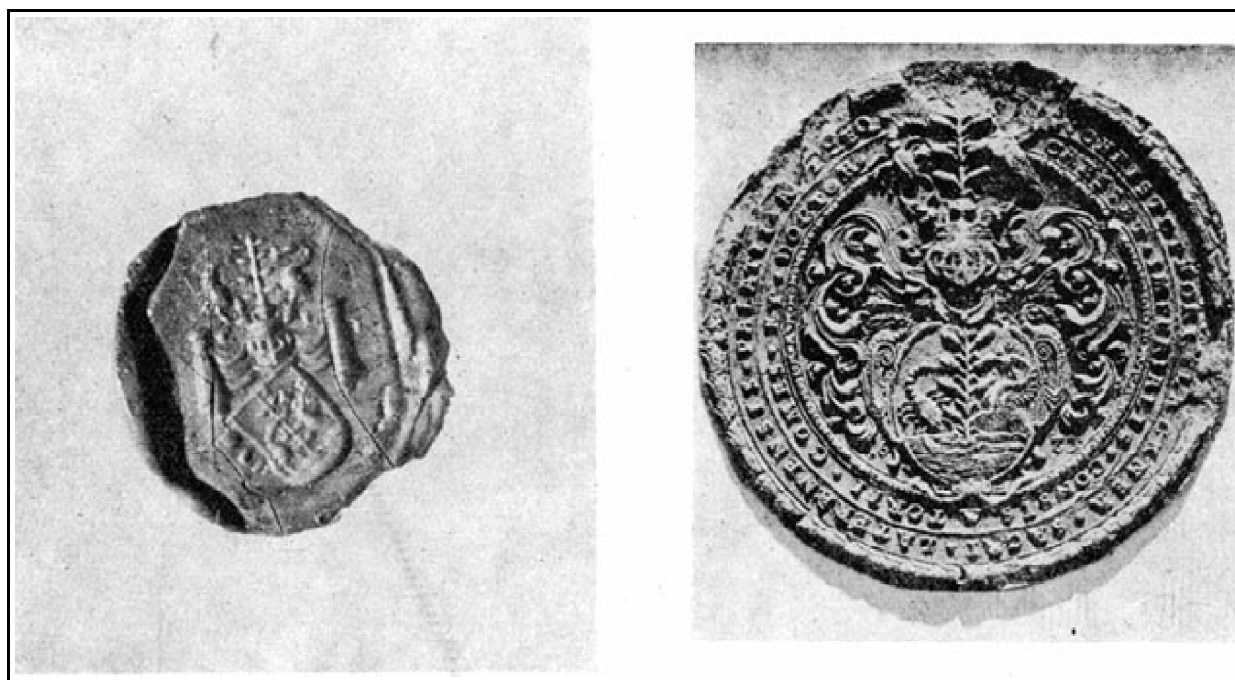
Az apai címerből fejlesztette ki Lackner Kristóf azt a címerképet, melyet a magyar nemességet kérő levelében sajátkezűleg rajzolt meg.⁴⁽²⁶⁾ A címerpajzs vágott és felül hasított, az alsó mezőben megtartotta zöld alapon a hullámos ezüst pólyákat, de felette egy nádcsomó heraldikai jobb oldalán piros mezőben arany skorpió, bal oldalán fekete mezőben fehér hattyú látható (2. sz. kép). Sisakdísz: leveles koronából kinövő buzogányos nádcsomó mellett a skorpió és a hattyú. A sisaktakaró színei: fekete-fehér, piros-arany. Tudjuk, hogy Lacknerünk egyike volt az első tudósoknak, akik a barokk kor divatos tudományát: az emblematicát Közép-Európában terjesztették, így nem feltűnő, hogy ezt a ²⁰⁹kedvenc tudományágát a saját címerének megalkotásánál is érvényre juttatta. Az emblematika tanítása szerint a hattyú a tiszta baráti szeretetet jelképezi és főként a tudósok és költők címereiben fordul elő. A skorpió a mérget és az orvosságot, tehát a jót és a rosszat egyaránt szimbolizálja, hogy esetünkben miért került bele a címerbe, azt egykorú feljegyzések hiányában ma már nem tudjuk eldönteni. A magyar heraldikában – tudomásom szerint – ez az emblematika egyetlen jelentkezése, ha eltekintünk az olyan általános jelképektől, mint pl. az oroszlán ('vitéz, vitézség'). A nemesi címer reánk maradt: Lackner Kristófnak a Liszt Ferenc Múzeumban őrzött, Prágában festetett képén láthatjuk a címer színeit,⁵⁽²⁷⁾ az úgynevezett Generális-házon (Beloianisz tér 7), melyet a volt polgármester hagyott Sopron városára, a múzeum kertjében őrzött vörös márvány sírkőtöredéke felett (a más kőanyagból készült címer eredetileg is a sírkő felett volt-e, vagy esetleg egy lebontott épületről került-e mai helyére, ma már nem tudjuk megállapítani) és a pecsétgyűrűjének lenyomatában.⁶⁽²⁸⁾ Ez utóbbinak a pajzsában és sisakdíszén a nád helyén egy más növény (egyenes száron 4–4 mandula alakú levél) választja el a skorpiót a hattyútól. Sisaktakarója sisakpalást alakú (3. sz. kép).

2. kép. Lackner Kristóf rajza saját nemesi címeréről

210 Palotagrófi pecsénymója sem maradt ránk, eddig csak egy okiratról leszakadt lenyomatát ismerjük (4. sz. kép). Ennek közepén már ismertetett nemesi címere van (a címerpajzs barokk keretben), felirata: CHRISTOPHORI* LACKNER*SACRI*LATER ANENSIS * PALATII * AULAEQ * CAES: ET * IMPERIALIS * CONSISTORII * COMES * ET * DOCTOR*. A heraldika iránti érdeklődését mutatják vázlatai és a magyar királyi korona emblematikus rajza alatti rézkarca Thurzó György nádor címeréről.

2. A nagy polgármester emlékét az előbb felsorolt egykorú címereken kívül több irodalmi mű őrzi a közbeeső századokból⁷⁽²⁹⁾. A mi korunk művészei is felfedezték nemes alakját. Halálának háromszázados évfordulójára (1931) a város megbízásából Baumann Béla szobrászművész⁸⁽³⁰⁾ mintázott meg egy emléktáblát az ún. Generális-ház falára, a dombormű a már öregedő Lacknert mutatja. Az öntési munkát a Seltenhofer, a kőkeretet a Hild cég kivitelezte, melynek üzemvezetője akkor Baumann Béla volt.

3–4. kép. Lackner Kristóf nemesi címerének és palotagrófi pecsétjének lenyomata

Az Ógabona tér és a Lackner Kristóf utca sarkán, Lackner volt majorja helyén a város 1943-ban kétemeletes bérházat építtetett. Ezt díszíti Szakál Ernő⁹⁽³¹⁾

5. kép. Szakál Ernő Lackner-domborműve a Lackner Kristóf utca bejáratánál

6. kép. Szőke Ernő Lackner-bronzérme

212 hatalmas domborműve (5. sz. kép). Ezen a kardos Lackner védőleg öleli át a várost. Mind a város címere, mind látképe egy-egy Lackner-rézkarc alapján készült. A városkép alatt a polgármester jelszava és nemesi címere, legalul egy marcona kuruc vitéz jelképezi azt a nehéz helyzetet, melybe a magyar érzelmű és protestáns Lackner Kristóf került, amikor a vallásszabadságért küzdő magyarok ellen a katolikus császárt kellett szolgálnia.

Születésének négyszázadik évfordulója ismét munkára buzdította művészeinket, így Szőke Ernőt,[10\(32\)](#) aki szép bronzéremmel köszöntötte az évfordulót (6. sz. kép). Lacknert még ellenfelei is „szép doktornak” nevezték, tehát a művésznek nem kellett idealizálnia, mert a viszonylag kis méret mind a túlzott naturalizmustól, mind az absztrahálástól megvédte a művészt és művét; hogy szeretettel és nagy műgonddal készült, jól látható az érmen.

7. kép. Renner Kálmán Lackner-plakketjének előlő és hátoldala

A Városi Tanács rendelkezésére Renner Kálmán¹¹⁽³³⁾ egy kétoldalas Lackner-emlékérmét alkotott (7. kép), melyet a tanács jutalmazásra kíván fordítani. Az érem vázlatai megmutatják, hogy sokat foglalkozott a gondolattal. Természetes, hogy ő is Lackner Kristóf reánk maradt legjobb arcképéből, a prágai művész által festettből indult ki.¹²⁽³⁴⁾ Már az előlapnál mérlegeli, hogy teljesen szemből vagy inkább profilból ábrázolja-e? A hátlaphoz szintén több vázlatot készített, ²¹³melyeknek főbb motívumait (a város címere, látképe stb.) szintén Lackner rézkarcairól veszi.

Lackner Kristóf nagyságát már maga az a tény is igazolja, hogy a születése után 400 évvel, teljesen megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között, nem felejtették el nevét és tetteit, hanem külön kiállítással és szobrának szülővárosában történő felállításával is megtisztelik és ünneplik!

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tompos Ernő: Lackner-címerek és domborművek / Tompos, Ernst: Wappen der Familie Lackner; Reliefs Christoph Lackners

Tompos, Ernst: Wappen der Familie Lackner; Reliefs Christoph Lackners

Der älteste Siegelabdruck (1570), den wir von Adam Lackner, dem Vater des grossen Bürgermeisters kennen, zeigt über vier Wellenbalken einen sechszackigen Stern. Im dritten Felde des gevierteten Wappens der noch blühenden österreichischen Adelsfamilie Lackner sind ähnliche Balken zu sehen.

Christoph Lackner hat das väterliche Wappen, als er um den ungarischen Adelsstand ansuchte, im Sinne der damaligen Emblematik weiterentwickelt. Sein Wappen ist halb gespalten und geteilt. Siehe Abb. 2. Dies ist meines Wissens der einzige Fall in der ungarischen Heraldik, wo die Emblematik eine Rolle spielt.

Im XVII–XIX. Jahrhundert gedachte man seiner nur in Büchern. Unsere Zeit setzte ihm aber eine Gedenktafel aus Bronze, die von Béla Baumann modelliert wurde, und von Ernst Szakál eine in Stein. Jetzt, zur 400jährigen Wiederkehr seines Geburtstages treten Ernst Szőke und Koloman Renner mit schönen Medaillen hervor.

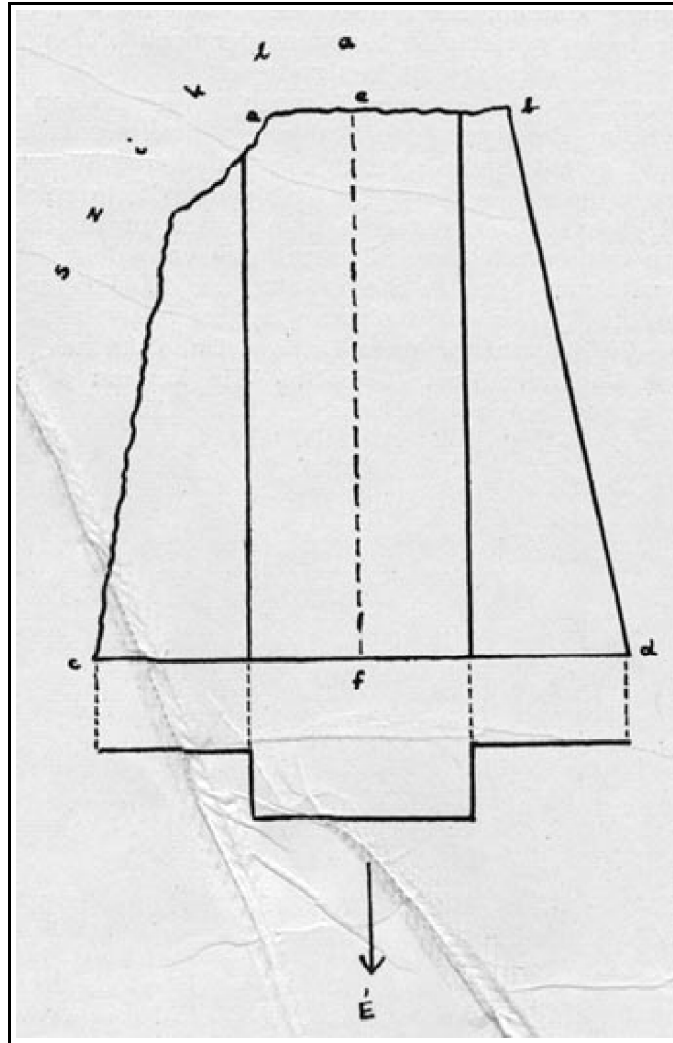
In Prag forsch die Kunsthistorikerin Dr. Eva Bukolska nach dem Maler, der im Jahre 1602 Christoph Lackners Porträt malte. Wir kennen schon mehrere Bilder dieses Malers, aber seinen Namen noch nicht.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum I. rész

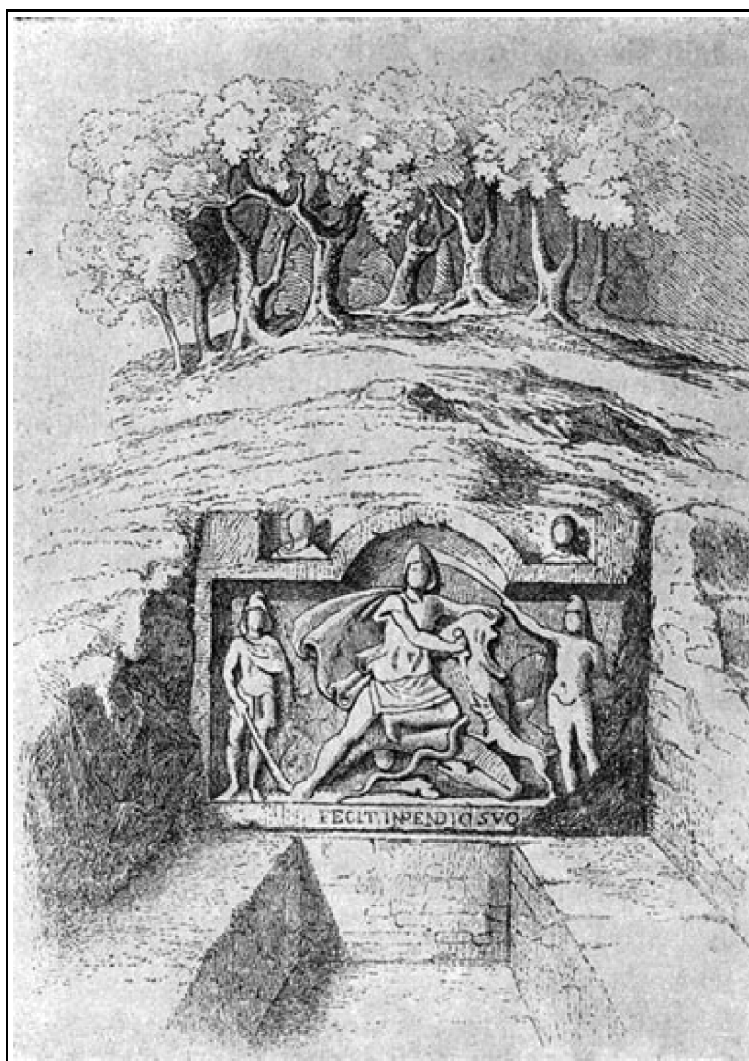
**214 Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum
I. rész**

In memoriam Andreae Csatkai

A Fertőrákos és Meggyes közötti domboknak a Fertő tó felé eső oldalában, az országhatárnál fekszik Sopron környékének egyik legérdekesebb római kori emléke, a barlangban épült Mithras-szentély. A több mint száz éve ismert Mithraeum leleteivel és történetével a szakkutatás és a népszerű, ill. publicisztikai irodalom többször foglalkozott, a maga nemében egyedülálló leletegyüttes problémái azonban még ma sem tekinthetők minden vonatkozásban tisztázottaknak. Sőt, egy fantasztikus – ám minden régészeti-történeti hitelt nélkülöző 215– elképzelés hatására a szentélyben talált leletek eredetéről alapvetően hamis kép vált közkeletűvé. Az alábbiakban felvázoljuk a fertőrákosi Mithraeum történetét és vallástörténeti összefüggéseit, s egyben kísérletet teszünk a leletek által felvetett problémák új szempontok alapján való megoldására. Előzőleg azonban szükségesnek látszik bemutatni magát a szentélyt és a benne előkerült leleteket, ill. áttekinteni az eddigi kutatások főbb eredményeit.

1. kép. A fertőrákosi Mithraeum alaprajza (Király P. nyomán)

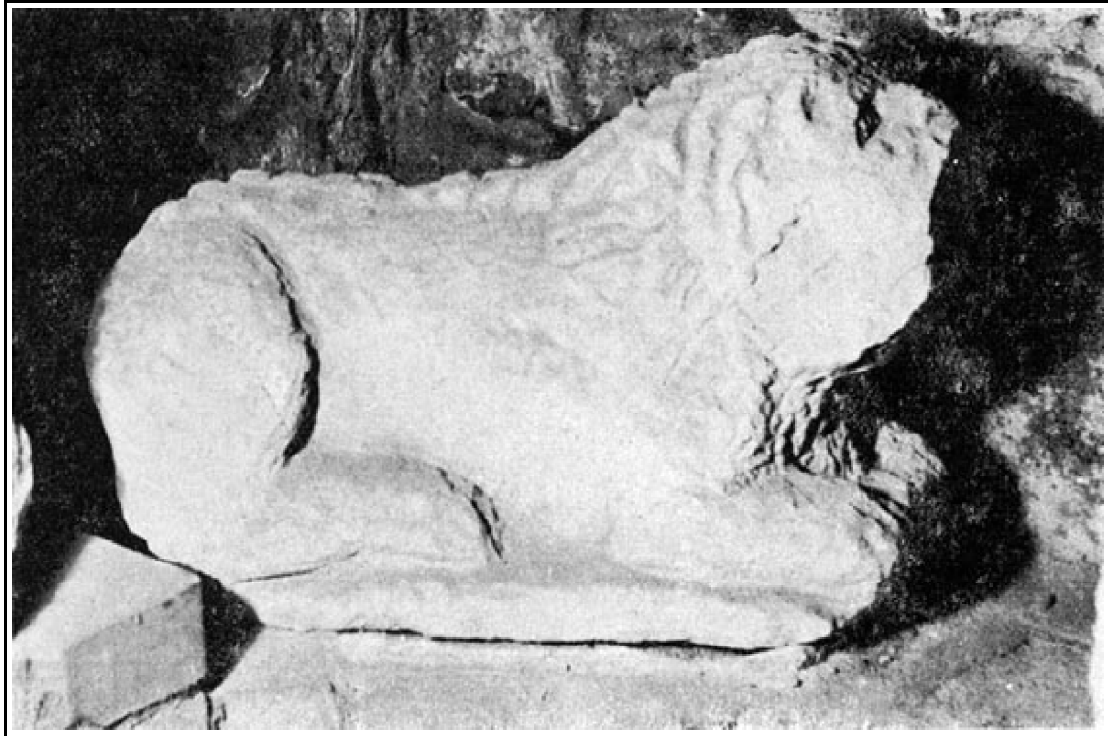
2. kép. A Mithraeum nagy kultuszképe (Valószínűleg Storno Ferenc rajza. F. Kenner nyomán)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum I. rész / I. A lelet

216l.

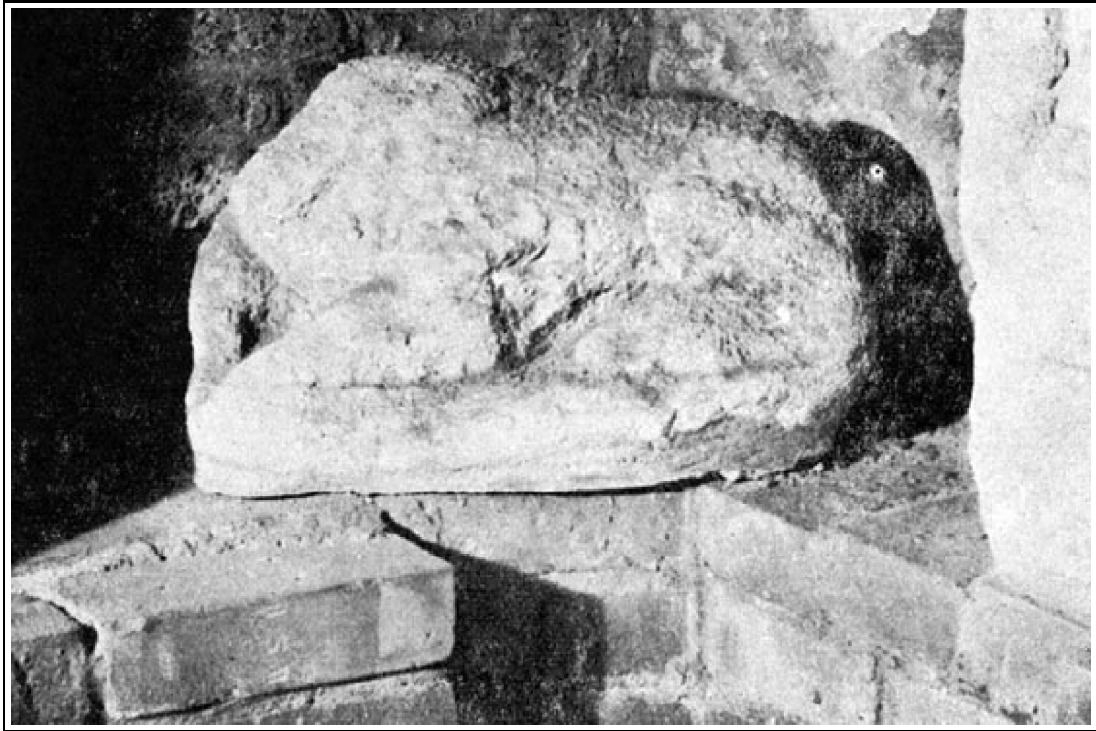
A lelet

Mithras tisztelete a császárkorban terjedt el a Római Birodalomban.¹⁽³⁵⁾ Az iráni eredetű kultuszt a Keleten járt légiók katonái, az orientális üzletemberek és rabszolgák hozták magukkal Nyugatra; a III. század elejére ez a kultusz már a nyugati tartományokban is a legnépszerűbb vallási megnyilatkozások egyikévé vált. Pannonia különösen gazdag a Mithras-tisztelet emlékeiben, mind a feliratok és kőplasztikai emlékek, mind pedig az ismert és feltárt szentélyek számát tekintve.²⁽³⁶⁾

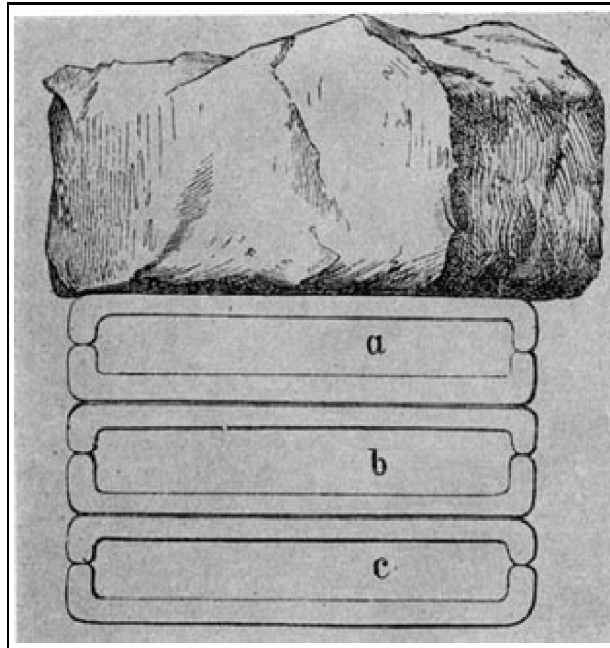
3. kép. Oroszlánszobor a Mithraeumból

Vallási rendszere alapján Mithras tisztelete a misztérium-vallások közé tartozott. Tanait kidolgozott, egységes doktrína foglalta össze, szertartásait, formai megnyilatkozásait ugyanez a doktrína szabályozta. Ennek megfelelően szentélyei [217](#)birodalomszerte azonos alaprajzi séma szerint épültek, kultuszképei mindenütt hasonlóak voltak. A hívók különböző próbák megállása után fokozatosan ismerték meg a vallás tanításait, s váltak a misztérium beavatottjaivá, *mystesekké*.[3\(37\)](#) A hit titkait kívülállók nem ismerhették meg, a kultuszgyakorlás zárt közösségekben történt. Az isten legendájának, amely a kultuszképeken ábrázolást nyert, főbb mozzanatai a következők voltak: Mithras, a fény, a Nap istene egy sziklatömbből, valószínűleg egy barlang mélyén született. Életének központi eseménye a kozmikus bikával való győzelmes küzdelme volt, amelynek végén fogságba ejtette és barlangjába vivén megölte a sötétség erőt jelképező állatot. A bika megölése voltaképpen teremtő és megváltó áldozat volt, ezért ez állt a kultusz középpontjában. A Mithras-tiszteletben jelentős szerep jutott az elemek (föld, víz, tűz, levegő) kultuszának, a Mithras-szentély, a *spelaeum*, mint az isten élettörténetének színhelyét jelentő barlang, voltaképpen a világmindenséget, a kozmoszt jelképezte. Ez a magyarázata annak, hogy ahol ezt a természeti környezet lehetővé tette, a szentélyeket természetes barlangba, ill. ennek hiányában a föld alá mélyítve építették. Pannoniában eddig három barlangban épült Mithraeumot ismerünk, ezek egyike a fertőrákosi.[4\(38\)](#)

4. kép. Oroszlánszobor a Mithraeumból

Fertőrákos környékének római kori viszonyai ma még nincsenek kellő mértékben tisztázva. Bizonytalannak tűnik a terület territoriális hovatartozásának [218](#)kérdése is, [5\(39\)](#) a Mithraeumban talált carnuntumi decurio-felirat alapján mindenesetre nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a szentély környéke – legalábbis a III. sz. elején – nem a közeli Scarbantia, hanem a jóval távolabb fekvő Carnuntum territoriumához tartozott. Itt haladt keresztül a Nyugat-Pannoniát észak-déli irányban átszelő Borostyánkő-út Scarbantia-Carnuntum közötti elágazása. [6\(40\)](#) Ennek révén ez a terület közvetlen kapcsolatban állott mind a tartomány fővárosával, Carnuntummal, mind pedig a belső-pannoniai városokkal, mindenekelőtt Scarbantiával, de áttételesen Savariával és Poetovioval is. A Mithras-szentélyen kívül újabban még egy nagyobb szabású római építmény ismeretes Fertőrákos határából: egy korai villa, amely feltehetőleg a markomann-háború során pusztult el. [7\(41\)](#)

5. kép. A Mithraeumban elhelyezett hamvedrek (Valószínűleg Storno Ferenc rajza. F. Kenner nyomán)

A domboldalban épült szentély⁸⁽⁴²⁾ tájolása észak-déli irányú. A keleti és déli falat természetes szikla alkotja, a nyugati és északi oldalon téglafalat építettek. A bejárat az északi oldalon nyílik. Mivel a két sziklafal egymással derékszögnél nagyobb szöget zár be, s a nyugati fal is ezt a szöveget követi szimmetrikusan, az alaprajz trapéz formájú (*1. kép*), hosszúsága 5,22 m, szélessége a bejáratnál 5,22–5,38 m, a hátsó falnál 3,47 m. A belső tér hosszanti irányban két részre oszlik, ²¹⁹egy szűk előcsarnokra (*pronaos*) és a tulajdonképpeni szentély-helyiségre. Ez utóbbi keresztirányban a Mithras-szentélyek szokásos hármas tagolását mutatja: két szélén az ún. *podium*-ok fogják közre a 80 cm-rel mélyebben fekvő központi folyosót, a *cellá*-t. Ennek hossza 4,41 m, szélessége egyenletesen 2,07 m, ²²⁰megegyezik a bejáratnyi nyílás szélességével. A két podium a hátsó falnál 0,63, ill. 0,87 m, a bejárat oldalán egységesen 1,75 m széles. Az ásatás nem tudta kielégítően tisztázni, hogy a szentélybe eredetileg lépcsők vezettek-e le, vagy pedig a külső és belső járószint egybeesett. Ugyancsak vitás a szentély egykori boltozási megoldása és kikövetkeztethető magassága.⁹⁽⁴³⁾

S o p r o n , s e p t . 5 .

Addig is, míg a Fertő partjára dülő Rákos-on (Kroissbach) az ott csupa szerencés véletlenből felfedezett Mithraeum bemeneténél eredetileg felállított, de az idei föld utáni vájásnál már csak földre terítve lett fogadmányi kőoltárokon olvasható, és Storno Ferencz társaságában már f. é. május hó 20-kán (tehát minden betűzöt megelőzve) lemásolt római feliratok, tán Bécsnek kerülve, kanyarlatos uton más által, más magyar politikai hirlap hasábjain kiadatnának, a prioritási jog sértetlen fenntartása érdekében azokat azöveg szerint közölni jónak látom.

I-ső oltár:

D. S. I. M.
L. AVIT. MA ¹⁾
TVRVS. DC
COL. KARN
V. S. L. M.

Vagyis:

D. eo S. oli Invicto. M. ithrae
L. ucius AVITus MA
TVRVS De Curio
COL. oniae KARNunti
V. otum S. olvit L. ubens M. erito.

II-dik oltár:

(D.) I. M.
SEPT. ²⁾ IVSTI ³⁾
ANUS. ARMO
CVS. ⁴⁾ T. L. XIII. G
ANTON. V. S.

Vagyis:

D. eo Invicto M. ithrae
SEPTimius IVSTIoi
ANVS ARMORum
CVST. os L. egionis XIII. Geminiae
ANTON. inianae V. otum S. olvit.

Már báró Sacken jegyzi meg, hogy a mai Petronell és Duna-melléki Deutsch-Altenburg és Haimburg helyén állott Carnuntum, felső pannóniai gyarmat-város neve a köriratban többnyire K. betűvel iratik. „Der Name Carnuntum, auf den Denkmälern fast immer mit K, selten mit C geschrieben, weist auf den nicht römischen Ursprung der Stadt hin.“ (Sitzber d. k. Akad. IX. B. S. 660.) Ugyan e szorgos író az ott divott Mithras tisztelet elterjedését is emlegeti. Nem fog hát feltűnni két ottani római előkelő tisztviselő vallásossága, mely fényes kifejezést nyert a rákosi Mithraeum kapuzata előtt fogadmányból felállított oltárokban. Lucius Avitus Maturus hazájáról nem lehet kétség, mert ő kitételelesen mint Carnuntum gyarmat-város tizedes tanácsnoka van említve; előkelő polgári állást foglalt el tehát Carnuntumban, valamint a 2 dik számú oltár fogadója katonai állásban tündöklött, mint a 14 dik legiónak fegyvertári őre. És mivel a XIII. legio törzsállomása az ott lelt számos téglafeliratok és más, ellenmondást nem tűrő érvek szerint Carnuntum volt; igen valószínű, hogy Septimius Justinianus is állandó carnuntumi lakos lehetett.

Reconstruáltatni fog e a hely azinén e szikladarabokból álló rom képfaragott és iratos emlékei ismétli befogadására ott, az erdei magányban, a Fertő tavára nyíló ama gyönyörű kilátással, és tán biztosítólág falkerítéssel körülvétni, mint én azt szerényen, nem hangsúlyoztam, csak suttogtam ajánlva — nem tudom; de tudom azt, hogy az, ki romboló kezét rá teszi, már Szent Jeromosnál találkozik buzgóan versenyző ügytárssal. — Divus Hieronymus ad Laetam: „Nonne ante paucos annos Propinquus vester Grachus, nobilitatem Patriciam sonans nomine, cum Praefecturam gereret Vrbanam, specum Mithrae, et omnia portentosa simulacra, quibus Corax, Miles, Perses, Helios, Bromius pater initiantur, subvertit, fregit, exussit?“

PAUR IVÁN,
a Rómában székelő „Istituto di Corrispondenza Archeologica“ tagja.

6. kép. Paúr Iván nevezetes cikke (Pesti Napló 1866. szept. 12.)

Kívül, néhány lépésre a szentélytől, kis patak folyt a mintegy 100 m távolságra lévő Fertő tóba. A víz a mithraikus szertartások fontos kelléke volt; a szentélyekben található víztárolók, ill. az „Örök forrás”-nak szentelt oltárkövek meghatározott helyen, a bejáratról jobbra foglaltak helyet.¹⁰⁽⁴⁴⁾ A fertőrákosi szentély helyzetének megválasztása ebből a szempontból tudatosan történt: a patak a bejáratról jobbra, a nyugati oldalra került.

A szentélyben talált kultusz tárgyak közül kiemelkedik a déli oldalon elhelyezkedő, a nyers sziklafalba

véssett nagy relief (szél.: 2,20, mag.: 1,41 m), amely a misztérium központi cselekményét, Mithras bikaölését ábrázolja. Hasonló, természetes sziklába vágott reliefet a pannoniai Mithraeumok kultuszképei között még egyet találunk: a Dráva–Száva közén fekvő Rožanec mellett feltárt barlang-szentélyben.¹¹⁽⁴⁵⁾ Az ábrázolás lényeges mozzanataiban, birodalomszerte azonos volt: a lengő köpenyű, frigiai sapkát viselő fiatal isten a leroskadó bika hátára térdel, s a jobb kezében tartott tört az állat vállába döfi.¹²⁽⁴⁶⁾ A sebből kicsorduló vért egy kutya és egy kígyó nyalja fel, miközben egy skorpió az állat nemzőservébe harap. Kétoldalt két keleti ruhás, ugyancsak frigiai sapkát viselő ifjú áll: jobbról, magasba emelt fáklyával *Cautes*, balról a fáklyát lefelé tartó *Cautopates*. A jelenetet fent egy íves párkány zárja le, ez jelzi, hogy a cselekmény barlangban játszódik. Fent, az ív két oldalán *Sol*, a napisten (balról) és *Lurca*, holdistennő (jobbról) mellképe látható. Eredetileg az egész reliefet színezett gipszbevonat fedte, ez nagyrészt lekopott.¹³⁽⁴⁷⁾ Sajnálatos, hogy az emlékről, amely hosszú ideje megközelíthetetlen, pontos fénykép még nem készült,¹⁴⁽⁴⁸⁾ s az egymásnak ellentmondó leírások (1. alább), ill. *id. Storno Ferenc* inkább művészi, mint szakmai igényeket kielégítő tusrajza (2. kép) alapján a relieffel kapcsolatos kompozíciós és motívumproblémák nem tisztázhatók megnyugtatóan.¹⁵⁽⁴⁹⁾ A relief alatt, az alsó keretlécen töredékes felirat olvasható. (A feliratokat l. a cikk végén közölt függelékben.)

A nagy relief előtt, a jobb oldali podium végében, egy késői téglasír fedőlapjaként került elő egy kisebb, márvány tábla, felső részén ugyancsak *Mithras tauroktonos* domborművével, közepén felirattal. A sztélé magassága 1,47 m, szélessége 1,03 m. A keskeny peremmel körülvevett képmezőben elhelyezkedő ²²¹relief felülete erősen kopott, töredezett, bal felső sarka (*Sol* mellképével) letörött. Feltűnő, hogy Mithras nem a megszokott módon térdel rá a bika hátára, hanem bal lábát is az állat jobb oldalára támasztja, így mintegy oldalvást ül annak hátán.¹⁶⁽⁵⁰⁾ A fáklyatartó ifjak, valamint a kutya, a kígyó és a skorpió itt is ugyanazon a helyen található, mint a nagy dombormű esetében. Ez az emlék is festve volt, de stukkózás nélkül. A színekből csak halvány nyomok figyelhetők meg.

A szentély egykori berendezését alkotó további köemlékek – három votivoltár (l. a függelékben) és két oroslán-szobor¹⁷⁽⁵¹⁾ – nem eredeti helyükön, hanem a pronaosban kerültek elő (3–4. kép). Eredetileg ui., mint a szertartások kellékeinek, a szentély belsejében, a cellában kellett állniuk, s csak a barlang IV. század végi, másodszeri használatba vételekor hordták ki őket az előcsarnokba.¹⁸⁽⁵²⁾ A kultuszinventárhoz tartozott még egy 9 cm magasságú cserépedény, egy mesterjelzés nélküli mécses és egy másik mécs töredéke.¹⁹⁽⁵³⁾ Ezek a kisleletek röviddel a feltárás után elvesztek.

A fertőrákosi Mithraeum leleteinek ez a része zárt egységet alkot, s nem különbözik a Mithras-szentélyek megszokott inventárjától. A leletek egy másik csoportja azonban erősen elüt ettől, és egészen sajátos jelleget ad a leletgyűttesnek. Bent a cellában ui. párosával egymásra helyezett peremes téglákból kialakított hamvvedrek sora került elő, ill. a nyugati podium végében – mint már említettük – egy téglasírt talált az ásatás. A hamvvedrek kilenc, egyenként három-három tegula-párt tartalmazó oszlopba voltak rendezve, s mindegyik ilyen oszlop egy-egy szikladarabbal volt lenyomatva (5. kép). A sírból egy teljesen elkorhadt csontváz maradványai kerültek elő, a hamvvedrekből pedig a hamvak mellett egy-egy érem. Az összesen 28 darab érem Gallienustól Probusig (254–282), ill. Liciniustól Gratianusig (307–383) összefüggő sorozatot képezett, mégpedig olyan megoszlásban, hogy többségük (16 darab) a IV. század második felére esett. Sajnálatos, hogy ez a leletcsoport, amely Simor püspök gyűjteményébe került, ma már hozzáférhetetlen, s eredeti publikációja (Kenner, 1867) sem alkalmas az érdemi vizsgálatra.²⁰⁽⁵⁴⁾

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum I. rész / II. A kutatás története

II.

A kutatás története

A Mithraeumra 1866 tavaszán bukkant rá Malleschitz György kőfaragó. Felfedezését a bécsi Földtani Intézetnek jelentette, ahonnan a bejelentés az illetékes K. K. Münz- und Antiken Cabinet, ill. K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale igazgatóságához került. A Central-Commission a feltárással *id. Storno Ferencet*, soproni levelezőjét bízta meg. Storno lefolytatta az ásást és kiemelte a leleteket, amelyek közül a köemlékeket [222](#)beszállította Sopronba. Storno Ferenc az ásatról részletes jelentést és rajzos dokumentációt juttatott el a Central-Commission igazgatóságához.[21\(55\)](#) E jelentés – amely máig az ásítás egyetlen hiteles dokumentuma volna – sajnos nem lelhető fel újólagos vizsgálat céljára.

A szentély feltárásáról szóló első közlemény a Sopronban működött *Paúr Iván* tollából jelent meg, a Pesti Naplóban. Cikkének elsődleges célja – bevallottan – a Bécsből várható publikáció megelőzése volt. A soproni helytörténetírás története szempontjából is jelentős cikket hasonlóan közöljük (*6. kép*).

A kutatás által méltatlanul elfeledett közlemény – az első híradás érdemén túl – megadja a feliratok olvasatát is, de természetesen nem lép fel a részletes publikáció igényével.

A következő évben, 1867-ben, még egy magyar régész, *Király Pál* írt cikket egy bécsi lapban (*Der Wanderer*) a Mithraeumról, majd megjelent az emlékek részletes publikációja is, *Friedrich Kenner* tollából. A Münz- und Antikenkabinet munkatársa előbb egy rövid jelentésben (*Archiv f. Öst. Geschichte*, 1867), majd bővebb feldolgozásban (MCC, 1867) adta közre az ásítás eredményeit. Az adatok közlésében teljes mértékben Storno Ferenc említett jelentésére, ill. az érmek meghatározása tekintetében *Simor János* győri megyéspüspök (később esztergomi érsek), a neves műgyűjtő meghatározásaira támaszkodott; a lelőhelyet személyesen nem kereste fel. Az utóbbi részletes publikáció máig az egyetlen tudományos igényű feldolgozás a szentély leletanyagáról, s egyben forrásértékű híradás az ásítás eredményeiről.

Király Pál egy későbbi cikkében (*A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért.* 1889) ismételt leírja a szentélyt, s itt közölt megállapításai több ponton eltérnek Kenner leírásától. Mindenekelőtt bírálja Kenner összehasonlító módszerét, amellyel más ismert szentélyek adatai alapján próbálja meg rekonstruálni a Mithraeum magasságát, egyes építészeti elemeit, belső elrendezését. A nagy kultuskép leírásában is eltérő adatokat közöl, mivel azonban az adatok helyszíni ellenőrzésére jelenleg nincs mód, közlésére nem tudunk támaszkodni.[22\(56\)](#) A leletegyüttes legtöbb problémát felvető részével, a temetkezési emlékekkel kapcsolatban. Kenner arra az álláspontra helyezkedett, hogy azok csak a kultusz megszűnése után kerülhettek oda, következésképpen a Mithras-tisztelethez semmi közük sincs. Király ezt cáfolni igyekszik, s kifejti, hogy a szentélyben – keresztény minta nyomán – maguk a Mithras-hívők temetkeztek. Érvei azonban nem állják ki a kritika próbáját, s az analógia nélkül álló leletegyüttes magyarázatára elégtelenek.[23\(57\)](#)

Abban viszont mindketten egyetértenek, hogy a hamvvedrek nem utalhatnak rituális gyilkosságok, emberáldozatok maradványaira (Kenner, i. m. 130; Király i. m. 58).

A feliratok közlése terén mind Paúr, mind Kenner és Király elkövettek kisebb pontatlanságokat, ezeket a CIL III első, 1873-ban megjelent kötete részben korrigálta. (A feliratokhoz csatolt megjegyzésekből kitűnik, hogy azokat Mommsen-nek sem volt módja a helyszínen tanulmányozni.) Ennek ellenére egyes pontokon ez

a közlés is tartalmaz hibákat.

[223](#) Kenner nyomán írta le és közölte több alkalommal is a fertőrákosi szentély leleteit *Récsey Viktor*. Cikkei lényegében Kenner szövegének többé-kevésbé kivonatolt, szabad fordításai, így természetes, hogy eredményei között új elemet nem találunk. (Vö. a cikk végén közölt bibliográfiát.)

A soproni Városházán berendezett új múzeum felállításakor az addig rendezetlenül elhelyezett köemlékek is hozzáférhetővé váltak. Ekkor került sor a fertőrákosi feliratok ismételt korrigálására. Ennek eredményét *Solomon Frankfurter* tette közzé 1887-ben [24\(58\)](#) s ezen alapult a CIL III Supplementumában közölt módosítás (CIL III 10941–10943).

Ezzel a fertőrákosi Mithraeum történeti, vallástörténeti problémái hosszabb időre nyugvópontra jutottak, jóllehet az egymással szembenálló nézetek (Kenner, Király) vitája nem dőlt el, s a szentélyben feltárt temetkezés problémája sem nyert megoldást.

A század végén jelent meg a Mithras-kultusz addig ismert emlékeinek *Franz Cumont* által összeállított nagy corpora (*Textes et Monuments...*) és a kultusz történetének máig legjelentősebb összefoglalása, amelyek – természetszerűleg – Kenner eredményeit vették figyelembe a fertőrákosi szentély tárgyalásánál. [25\(59\)](#)

1940-ben közölte a Soproni Szemle azt a cikket, amely ismét a fertőrákosi Mithraeumra irányította a kutatás figyelmét (SSz. IV, 1940, 267–282). Egy Németországból Sopronba települt orosz emigráns jogász, *Nikolaj Massalsky* fejtette itt ki „szenzációs” felfedezését. Cikkének lényege a következő volt: Amikor 361 nyarán Julianus Galliából Constantinopolisba indult, hogy fegyverrel vegye át a császári hatalmat, a Duna mentén, ill. a Duna víziútján utazott végig. Az útját leíró források [26\(60\)](#) megemlítik, hogy a leendő császár Pannoniában partra szállt, hogy a limes védelmében intézkedéseket tegyen, ill. áldozzon védőistenének. Tekintve, hogy Julianus ekkor már nyíltan is elfordult a kereszténységtől, ez a védőisteniség csak a nagy keleti napistenek tulajdonságait magába fogadó *Sol invictus* lehetett, akinek tisztelete szervesen összefonódott a Mithras-kultusszal. Mivel pedig egy (tendenciózusan rosszindulatú) késői egyházi forrás [27\(61\)](#) szerint Julianus, már császárként, a parthusok elleni hadi készülődés során embert áldozott a constantinopolisi Mithraeumban, a cikk szerzője számára kézenfekvő a következtetés, hogy dunai útja – amely szintén hadi vállalkozás volt – alkalmából is emberáldozatot mutatott be. E feltevés-sorozat kézzelfogható bizonyítékát véli felismerni a fertőrákosi leletegyüttesben Massalsky, mégpedig oly módon, hogy Julianus, hajó-útját megszakítva Fertőrákosra jött – mint a Duna vonalához legközelebb fekvő Mithraeummal rendelkező településre! –, hogy ebben a szentélyben mutassa be véres áldozatát. Massalsky a téglasír halottjában vélte a leendő császár áldozatának maradványait felismerni, a hamvvedrek halottaiban pedig a környező lakosság halottaikat látja, akiket – úgymond – a császári áldozat által „megszentelt” barlangban temettek el.

A mélységesen dilettáns cikk a tárgyi tévedések tömegét tartalmazza, következtetései [224](#)pedig légből kapottak. [28\(62\)](#) Azonban az elképzeléséhez szinte mániákusan ragaszkodó szerzőnek sikerült ugyanezt a cikket több helyen, több nyelven is megjelentetnie, így 1940 és 1951 között – gyűjtésünk szerint – hét alkalommal látott napvilágot: kétszer magyarul, háromszor németül, egyszer olaszul és egyszer spanyolul. (Vö. a cikk végén közölt bibliográfiát.) A napisajtó természetesen felfigyelt a maga nemében páratlan kacsára és széles körben népszerűsítette. [29\(63\)](#)

A szakemberek közül elsőként *Alföldi András* reagált a cikkekre, annak német nyelvű publikációjához fűzve a

következő megjegyzést (Arch. Ért. 1941, 228):

„Hogy miért éppen csak Scarbantiába tett volna tehát kirándulást a partmenti úttól eltérve, hogy miért éppen csak Fertő-Rákoson áldozhatott volna a perzsa napistennek a Pannoniában mindenütt megtalálható Mithras-szentélyek tömege közül, s hogy miért áldozott volna embert itten, azután, hogy a fertőrákosi Mithraeum ásatásánál előkerült téglasír csontmaradványai miért volnának Julianus emberáldozatának bizonyosága – mindez e sorok írója számára érthetetlen; úgy hisszük, hogy az előkelő német folyóiratot [= Forschungen und Fortschritte] forgató szakemberek számára is.”

A részletes és érdemi kritika – amely hihetőleg a háború miatt késett meg – az 1950-es években következett. *Maarten J. Vermaseren*, a Mithras-kultusz emlékeinek újabb teljes Corpusba gyűjtője részletesen bizonyította Massalsky állításainak tarthatatlanságát (Hermeneus 22. 1950–51, 70–72.) Cikkében hiteles adatokkal igazolja, hogy a császárkorban a misztérium már régen nem alkalmazott emberáldozatokat, csupán annak szimbolikus imitációját. Külön is hangsúlyozza – mint előtte már többen is –, hogy a Julianusnak tulajdonított emberáldozatok nem egyebek a „hitehagyott” császárral szemben alkalmazott egyházi propaganda demagóg fogásainál. Érdemben ugyanezt fejt ki – részben más szempontok alapján – *Franz Halla* is (Forsch. u. Fortschr. 30. 1956, 347 sk.). Ő is utal rá, hogy bár a II–III. század egyes császárai esetében (Commodus, Elagabalus) elhíhető a vallásos mezbe bűjtatott szadizmus hasonló megnyilvánulása, de a neoplatonista filozófus-császártól idegen volt minden kegyetlenkedés.³⁰⁽⁶⁴⁾ Majd a kritikák sorát lezárva *Ludwig Schmiedt* bizonyította be, hogy Julianusnak dunai útja során ideje sem volt több napos kirándulásra, tekintve, hogy útjának állomásait és az ezek között eltelt időszakokat pontosan ismerjük. (Burgenl. Heimatbl. 20, 1956, 46 sk.)

²²⁵Ezekhez az érvekhez kapcsolódva nem látszik érdektelennek még felemlíteni, hogy ha Julianus Vindobona alatt partra szállva csapatszemlét tartott és védőistenének áldozott, akkor ezt aligha tehetette másutt, mint Carnuntumban, az északi limes-szakasz központjában, ahol ebben az időben feltehetőleg még állt a Diocletianus és császártársai által 308-ban újjáépített Mithras-szentély, Pannonia máig ismert legnagyobb s egyik legjelentősebb Mithraeuma.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum I. rész / III. A szentély története

III.

A szentély története

A szentély történetének kronológiai és vallástörténeti szempontok szerinti vizsgálatához a feliratos köemlékek jelentik a kiindulópontot. (Vö. a Függelék.) Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a fennmaradt feliratok közül hármat (Függelék: 3–5.) megközelítő pontossággal tudunk datálni. *L. Avit(ius) Maturus* oltára esetében (3.) a *col(onia.) Karn(untensium)* említése meghatározza az emlék felállításának *terminus post quem*-ét, mivel tudjuk, hogy Carnuntum Septimius Severustól, legvalószínűbben 194-ben kapta meg a colonia-rangot.³¹⁽⁶⁵⁾ *Sept(imius) Iustianus* feliratain (4–5.) pedig – az eleve korhatározó értékű *nomen* mellett – az *Ant(oniniana)* csapatjelző használata utal biztosan Caracalla (211–217), esetleg Elagabalus (218–222) korára.³²⁽⁶⁶⁾ A *Iul(ius) Saturninus* által dedikált domborműves kőtábla (2.) elsősorban stíluskritikai alapon keltezhető ugyanerre az időszakra.³³⁽⁶⁷⁾

Az emlékeknek a szentélyen belüli relatív kronológiáját tekintve valószínűnek látszik, hogy elsőként a

sziklába vésett nagy relief készült el. Ennek az építkezés költségeire utaló felirata (1.) ui. arra enged következtetni, hogy azt a szentély építésével egyidőben faraghatták ki. Tekintve, hogy Pannoniában a Mithras-kultusz széleskörű elterjedésével csak a 2. század végén, a nagy markomann-quad-szarmata-háborúk befejeződése után számolhatunk, valamint, hogy a háborús pusztulás után a jelentősebb építkezések megindulása csupán a 2–3. század fordulója körüli években figyelhető meg.³⁴⁽⁶⁸⁾ Valószínűnek látszik, hogy a fertőrákosi szentély építését is erre az időszakra keltezhetjük. Ezt a datálást támogatják egyébként a feliratok, valamint a Carnuntum körzetéből ismert többi Mithras- emlék (l. alább) példája is.

Ebben az időszakban a kultusz terjedésének egyik legjellemzőbb tendenciája volt Pannoniában a territoriumon épült Mithraeumok megjelenése. A kultusz korábbi centrumainak – Poetovio, Carnuntum és Aquincum – körzetében a 2. sz. végén és a 3. sz. első évtizedeiben a Mithras-szentélyek egész sora épül,³⁵⁽⁶⁹⁾ s e kisugárzási folyamatnak épp a fertőrákosi szentély az egyik legjellemzőbb példája. Ezeknek a vidéki templomoknak az építése egyaránt összefüggésbe hozható a municipális arisztokrácia és a bennszülött származású légiós-katonaság ²²⁶vallási életével. Az előbbiek territoriumi birtokaikon, az utóbbiak eredeti lakhelyükön, a bennszülött vicusokban rendeztek be szentélyt Mithras tiszteletére.

A fertőrákosi Mithraeum feliratos emlékei mindkét társadalmi réteg képviselőit megnevezik. *L. Avit(ius) Maturus*, neve alapján, valószínűleg bennszülött család leszármazottja lehetett, aki a carnuntumi *ordo* tagjaként a földbirtokos boius arisztokrácia tagjainak a municipális vezetőrétegbe való beolvadását példázza.³⁶⁽⁷⁰⁾ Carnuntum decurioi között ebben az időben nagyobb számban találunk bennszülötteket, feliratos emlékeik – akárcsak ez esetben is – csaknem kizárólag a territoriumról származnak, szemben az idegen eredetű magistratusoknak a városból ismert felirataival.³⁷⁽⁷¹⁾ Maturusnak Fertőrákoson minden bizonnyal birtoka feküdt.

Sajnálatos, hogy a nagy kultuszkép felirata oly mértékben megcsönkült, hogy felajánlójának, aki nagy valószínűséggel a szentély donátorával azonosnak vehető, nevét és társadalmi állását nem ismerjük. A bizonyára jelentős költségeket igénylő építkezés, ill. a nagyméretű relief azonban mindenképpen vagyonos személyre, a szentély földrajzi helyzetének megválasztása pedig ugyancsak környékbeli földbirtokosra utal. Mivel pedig a szentély építése csak kevéssel előzhette meg *L. Avit(ius) Maturus* oltárának felállítását, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy ő maga volt a Mithraeum építtetője is. Ám a két személy azonosítása nélkül is bizonyosra vehető, hogy a barlang-szentély donátora vagyonos földbirtokos, esetleg ugyancsak a carnuntumi *ordo* tagja volt.

Iul(ius) Saturninus a Carnuntumban és környékén, ill. Scarbantiában ebben az időszakban is jelentős számban megtalálható korábbi italikus leszármazottja lehetett.³⁸⁽⁷²⁾ Ennek az ethnikai csoportnak a tagjai között nagyobb számban voltak olyanok, akik a Severus-kori konjunktúra vonzására belső-Pannonából települtek át a limes-menti városokba.³⁹⁽⁷³⁾ A *Saturnius* által dedikált értékes márvány sztélé alapján valószínűnek tűnik, hogy állítója ugyancsak vagyonos személy, alkalmasint a Borostyánkő-út – amelynek közelében a Mithraeum fekszik – nagy kereskedelmi forgalmában résztvevő üzletember lehetett.

Sept(imius) Iustianus a Carnuntumban állomásozó *legio XIII Gemina custos armorum*-a, a frissen szerzett polgárjog alapján ítélve, bennszülött eredetű volt, s a Fertő tó környékén élő őslakosság szegényebb rétegéből származhatott. A *legio XIII Gemina* ismert nevű katonái között a 3. sz. elején nagyobb számban találunk helyben sorozott bennszülötteket, a *Septimius nomen* viselői pedig többségükben a légiós-katonák között fordulnak elő.⁴⁰⁽⁷⁴⁾ E katonák tömeges polgárjogosítása és sorozása esetleg Septimius Severus hadjáratainak kezdetére tehető, így elképzelhető, hogy Mithras tiszteletét közvetlen forrásból, az *Oriens*-ről

hozták magukkal. Emellett a carnuntumi tábor önmagában is megfelelő bázisul szolgálhatott a kultusz továbbterjedéséhez: Az ismert feliratos emlékek alapján tudjuk, hogy itt a Mithras-tesztelet már az 1. sz. végén megjelent, s ettől kezdve folyamatosan népszerű volt a katonák körében.⁴¹⁽⁷⁵⁾

(Folytatjuk)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Merényi Oszkár: Berzsényi soproni tankönyveiről és első soproni olvasmányairól I. A tankönyvek

227 Merényi Oszkár: Berzsényi soproni tankönyveiről és első soproni olvasmányairól I. A tankönyvek

1. Berzsényi soproni tartózkodásának mindkét korszakáról (1788–1795, 1793–94 kivételével; továbbá 1819–1820) az összes életrajzi anyagokat összegyűjtöttem Berzsényi-kiadványaimban (Ismeretlen és kiadatlan levelei. Bp. 1938; Berzsényi Dániel. Bp. 1938; Prózai Művei. Bp. 1941; Levelei Kazinczyhez. Bp. 1942, továbbá monográfiámban, 1966). De még sok megoldandó probléma van a költő belső élete, költői fejlődése szempontjából. Pedig első nagy verse, „A magyarokhoz”, Sopronból való távozása után egy évvel, 1796-ban keletkezett. Ennek a nagy ódának anyaga, koncepciója nem hirtelen bukkant fel, hanem feltétlenül mély előzményei vannak az ifjú költő soproni életében, nemesi, rendi öntudatának, történet szemléletének kialakulásában. Sőt Döbrentei szerint első szerelmi költeménye, a „Lilihez” című, már 1794-ben íródott. (Legalábbis első alakjában.) Mindez arra figyelmeztet, hogy a soproni iskolát és a soproni éveket az eddignél nagyobb figyelemben kell részesítenie irodalomtörténetünknek, mint eddig.

Kutatásaink szerint¹⁽⁷⁶⁾ a soproni ev. gyülekezet levéltárának anyaga alapján Berzsényi a következő tankönyvekből tanult, ill. ezek alapján tanították Sopronban:

Losontzi István: Hármás Kis Tükör. Poson 1780

Carl Windisch: Geographie und Geschichte Ungarns. Pressburg 1790

Fr. Gedickius: Liber latinus. Posonii 1784

Rhenius: Compendium Latinae grammaticae. Poson és Kassa 1787

J. Severini: Conspectus historiae Hungaricae. Posonii 1769–72

Kybes: Tabula Cebetis. Lipsiae 1778

Dietrichius: Catechismus. Lipsiae 1778

J. Fr. Heynatz: Deutsche Sprachlehre. Berlin 1790

A. Fr. Büsching: Unterricht in der Naturgeschichte. Pressburg-Pesth 1776

J. G. Feder: Logik und Metaphysik. Göttingen 1786

J. J. Dusch: *Moralische Briefe* (Báróczi ford. Bécs 1775)

Chr. F. Gellert: *Briefe*. Leipzig 1780 (magyar ford. is)

Péczei József: *Erkölcsei prédikációk*. Komárom 1790.

A következőkben a Berzsenyi rendi felfogásában, történelemszemléletében, erkölcsi nézeteiben és főleg Horatius-tanulmányaiban megmutatkozó soproni elemeket próbáltuk összeállítani. Az utóbbikat tartjuk a legdöntőbbeknek, mert költészetének kifejlődését Sopronban ezek tették lehetővé. Oly nagy mértékben, hogy ódaköltészetének horatiusi csírái már kétségtelenül itt fejlődhetnek ki Horatius-olvasmányai és Wietoris magyarázatai nyomán.

2. *Antik humanizmus és antik bölcsesség*

Berzsenyi hellénizmusáról monográfiánkban bővebben szoltunk. Élete utolsó, nehéz korszakában nagy szerepe van e szellemi iránynak. De nem kell lebecsülnünk a diákevek ösztönzőit az ifjúkori heroikus eszmények, a kezdeti világnézeti eszmék kifejlődése idején sem.

228 Vegyük pl. a Gedickius-féle latin könyv antik példáit.²⁽⁷⁷⁾ Mennyi nemes példakép, mennyi nagyság az ókor történeteiben!

Ilyen a spártai anya példája, aki fia halálakor így szólt: „Azért szültem, hogy legyen, aki habozás nélkül feláldozza életét a hazáért.” Vagy a másiké, aki ezzel a szóval nyújtotta át fiának a harci pajzsot: „Vagy ezzel, vagy ezen!”. Amikor Leonidast azzal próbálják hátrálásra bírni, hogy a perzsák sokaságának dárdái és nyilai elhomályosítják az eget, így felel: „Akkor árnyékban fogunk harcolni!”. Spárta hősi példája sokszor visszatér a költő verses és prózai műveiben.³⁽⁷⁸⁾ Epaminondas is eszményképe volt.⁴⁽⁷⁹⁾ Az athéni Timon történetét sem feledte el (a „timoni homlokot”⁵⁽⁸⁰⁾), aki oly sötéten látta az életet és embereket, hogy felszólította őket: önként vessenek véget életüknek.⁶⁽⁸¹⁾

Az athéni aeropagus nemes példájára még a *Harmonistikában* is hivatkozik; erről még diákkorában megtudta, hogy a bírák ítéletüket éjszaka hozták, hogy az elítélendő arca szánalmat ne ébresszen bennük, s szubjektíve ne befolyásolja őket. Mint nemzetük becsületének őreiről emlékezik meg róluk.⁷⁽⁸²⁾

Diogenes alakja is jól emlékezetébe vésődött: még Kazinczyhoz írt levelében is szerette magát Diogeneshez hasonlítani. Emlékezett az antik bölcsre, aki lámpással kereste nappal is az igaz embert (mert nem talált olyat), s kigúnyolta a mesterségükhöz nem értőket. Nagy Sándortól pedig (amikor az felszólította, hogy bármit is kérhet tőle), csak azt kívánja, hogy ne állja el előle a nap világosságát, álljon félre stb.⁸⁽⁸³⁾

Talán e tankönyvben találkozott először Sokrates nagyságával is,⁹⁽⁸⁴⁾ aki kioktatta a gazdagságával dicsekvő Alkibiadest; a filozófus feleségének példáját is említi az egyik Kazinczyhoz írt levélben, amikor kis házi perpatvarairól szól. (Felesége kifogásolta a sok gyertyafogyasztást az éjjel író és olvasó Berzsenyinél.) De verseiben is sokszor dicséri Sokrates bölcsességét, fennkölt gondolkozását, aki az élet minden helyzetén (még a halála előtti órákban is) úrrá tud lenni okosságával és jellemének rendíthetetlen fenségével.

A római uralkodók közül különösen a „jó császárokat” szerepelteti verseiben: Titust, Antoninust. Gedickenél tanulhatta, hogy Titus azt a napját elveszettnek tartotta, amikor nem tehetett valami jót. A Catoról szóló történetek már ekkor kedvesek lehettek számára. A „mezítlábas Cato” példája sokszor

előfordul prózájában és még utolsó korszakának verseiben is. (Cato is kedvelt hőse Gedickiusnak.)¹⁰⁽⁸⁵⁾

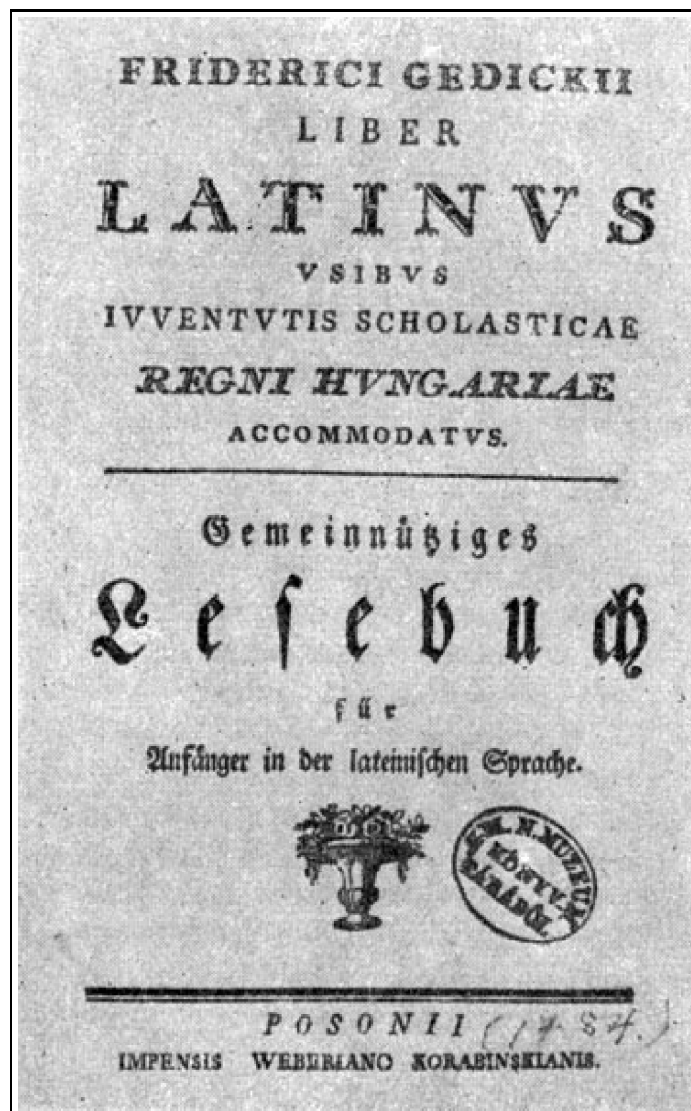
Ez antik hősök és bölcsék története – a mitológiával együtt – ismert és közös anyaga volt akkor szinte minden középiskolai tankönyvnek, így tehát a Gedickiusénak is.

Az antik ihletés természetesen elsősorban Plutarchos történeteire és Horatius olvasására vezethető vissza.

De kétségtelen az, hogy ezeket az antik hatásokat a soproni iskola is előkészítette. Ismeretes, hogy lelkes görög tanárunk volt, és Horatius ódáinak III. 229. könyvét, amelynek anyaga oly elhatározó jelentőségű Berzsenyi költészete, költői hivatásának ébredése szempontjából, olyan kiváló tanár magyarázta Berzsenyinek, mint *Wietoris Jonathán*, aki az ifjút „különös pártfogásába” vette.

3. A rendi világnézet alapjai

Kétségtelenül – édesapja hatásán kívül, amire levelezésében is hivatkozik – a soproni iskolában sajátította el Berzsenyi rendi világnézetének alapjait is. Valószínű, hogy már a kissomlyói iskolában, Polgár István tanítása nyomán ilyen szellemben nevelkedett, mert első tankönyvei – névbejegyzés szerint – már 1786-ból keltezettek, de a legnagyobb befolyással Sopron tanárai és tankönyvei voltak rá ifjúkorában, amikor világnézete kezd kialakulni.

1. kép. Gedicke Frigyes latin tankönyvének címlapja

E tekintetben Losontzi István Hármaskönyv című művének tanításait kell elsősorban megemlítenünk, amelyekkel alaposabban Sopronban ismerkedett meg.¹¹⁽⁸⁶⁾

²³⁰Tudjuk, hogy Berzsenyi társadalomszemlélete változásokon ment át az idők folyamán,¹²⁽⁸⁷⁾ de ifjúkori rendi felfogását – korai versei tanúsága szerint – különösen három vonás jellemzi: a királytisztelet; az ország „nagyjainak” hatalmáról és lehetőségeiről való meggyőződése; a nemesi öntudat, amely a nemesség múltjával, hadi erényeivel, a „nemesi felkelés” érdemeivel és jelentőségével függ össze.

E rendi világnézet iskolai megalapozásának mintegy kézikönyve volt Losontzi említett tankönyve, amiből a következőkben néhány, Berzsenyi ifjúkori költészetével összefüggő részt emelünk ki. Ezek kérdés és felelet formájában a király hatalmára, a főurak előjogaira és a nemesi öntudatra vonatkoznak (Vö. a királyok emlegetését korai verseiben, a főurakhoz, pl. Festetics Györgyhez fűződő várához és a „felkölt

nemesség” dicsőítését a szombathelyi ódában).

K(érdés): Mi hatalma vagyon a’ Királynak mások felett?

F(elelet): Igen nagy, ugyan is:

1. A’ Király tehet valamelly paraszt személyt Nemessé, a’ Nemes Embert Grófá és Báróvá.
2. Ő adhat a’ Fő Papoknak Papi Jóságokat.
3. Ő hirdethet Ország-Gyűlést, katonákat fogadhat, és közönségesen felkelést parancsolhat az Országbann, vagy frigyét köthet az ellenséggel.
4. Ő reá száll a’ mag nélkül meg-holt Nemes Embernek egész öröksége, és a’ vacans Papi jövedelmek.
5. Nem-külömben a’ pénzverés, a’ sóval való kereskedés... a’ Postáknak és Harmintzadoknak fel-állítása.
6. Egyedül ő adhat gratiát a’ halálos rabnak.

Ezenkívül az Ország’ Statusinak egyezéséből új törvényt szabhat, meg lévőket meg változtathat...

K.: Minémü Privilegiumok vagyon a’ Mánásoknak más Köz-Nemesek felett?

F.: Ők viselnek az Országbann fő tisztségeket, és első voxok vagyon a’ Diétán. Bírnak jure gladii, az az főben járó Törvény székkal, a’ Királynak engedelmeből. Magok ügyében prókátort vehetnek. Különös Királyi levéllel, hivattnak a’ Diétára, ott a’ Fő Táblánál ülnek és díjak 100. Mark vagy 400. for.

K.: Köz-nemesek hány félek?

F.: Két-félek: Possessionatus Nemesek, a’ kiknek Jobbágyaik vagynak vagy Armalisták.

K.: Mellyek a’ Nemesek köz-privilegiumai?

F.: Kiváltképen ezek: 1. Egyedül a’ Király alatt vagynak, más földes Urak nem esmernek, ezen az okon, hanem tizáltathatnak és törvényesen meg-nyerettetnek, nem lehet őket meg-fogni, büntetni vagy jószágaikban meg-károsítani. A közönséges adótól, katona-tartástól, vámoktól és egyéb szolgáltatásoktól üresek, dézmát nem adnak; de az Ország mellett magok földjökön tartoznak hadakozni. Magok jószágokban, annak hasznáival szabadon élhetnek. Jobbágyaiktól nonát vehetnek s a. t. Ők bírhatnak örökös jószágot és Országbann és ők viselhetnek Vár-megyei tisztségeket. Kiknek is homágiumok vagy díjak 50. Márk az az 200 for.

K.: Hát a’ Nemtelenek hány félek?

F.: Három-félek: 1. Királyi Városoknak lakosai. 2. Libertinusok vagy szabadosok, a’ kik földes Uraiktól szabadságot nyertek és 3. Földes Urak alatt való örökös vagy szabados el-meneteli Jobbágyok.

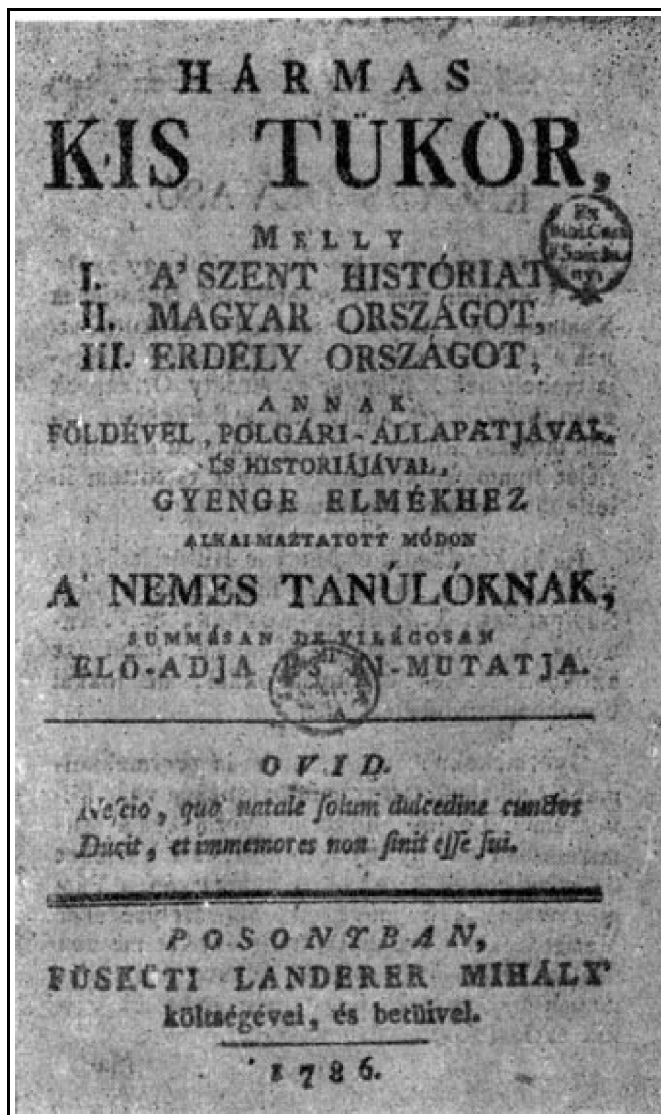
K.: Mind ezen Nemtelenekről mit kell megjegyezni?

F.: Azt, hogy örökös jószágot magok személyekben nem bírhatnak, sem a’ Nemes Emberrel nem törvénykezhetnek, hanem a’ szabados Városbeliek helyett a’ Tanács, a’ Jobbágyok helyett a’ földes Urak folytathatják törvényesen azoknak ügyeket...

231 És így folytatódik a rendi ország ismertetése a többi fejezetekben is: Az Ország' Fő tisztségeiről, Az Ország' igazgatásáról, A' Communitásokról vagy Helységekről, A' Religióról stb.¹³⁽⁸⁸⁾

4. A történet szemlélet soproni indítékai

Berzsenyi ifjúkori történet szemléletén – amely később szintén nagy változásokon ment keresztül, amire másutt kitértünk¹⁴⁽⁸⁹⁾ – természetesen nyomot hagyott a soproni tankönyvek hatása.

2. kép. A Hármas Kistükör címlapja

A közös hun–magyar eredet tanítására jellemző pl. a Losontzi-féle tankönyv 1. szakaszának bevezetése:

„K.: Micsoda Nemzet vagy?

F.: Magyar Nemzet vagyok.

K.: Kitől származtak a Magyarok?

F.: A' Scitháktól, ezek Mágogtól. Jáfét' fiától.

K.: Hol laktak régenten?

F.: Nap-kelet felé Ásiában.

232K.: Hány ízben jöttek-e Magyarországra?

F.: Három ízben: Elsőben Hunnosoknak. Másodszor Avaroknak és harmadszor Hungarusoknak vagy Magyaroknak neve alatt.”

És így természetesen Attilát mint a magyarok őseit dicsőíti a soproni tankönyv, s elmondja, „mily nagy dolgokat cselekedett mind a' Napkeleti, mind a' Napnyugati Birodalomban”, Bizanc császára békét hogyan könyörög tőle, a catalaunumi mezőn mint szállott szembe a nyugati világgal, elbeszéli diadalmas olaszországi hadjáratát stb. Nyilván e tanítás ihlette Berzsenyi következő versszakát:

*Ó más magyar kard mennyköve villogott
Attila véres harcai közt, midőn
A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.* [15\(90\)](#)

A nemesség kiváltságait tartalmazó Aranybulla-motívum csendül meg az 1797-ben írt „A felkölt nemességhez” c. versben. Az Aranybulláról mind Losontzi, mind Windisch említést tesz. Az utóbbi szerint ehhez a rendek végsőkéig ragaszkodtak azon követeléseik között, amelyeket előzetesen támasztottak, amikor a Habsburg-ház örökösödéséről volt szó: [16\(91\)](#) „Die Stände verlangten zweyerlei: erstlich, dass wenn beide Zweige des Erbhauses erlöschen sollten, ihnen die freie Wahl wieder eingeräumt würde und im zweyten, dass der künftige Erbkönig vor seiner Krönung den Eid ablegen sollte, die Klausel des Dekrets König Andreas des Zweyten in Erfüllung zu bringen.” Nyilván erre céloz Berzsenyi „A felkölt nemességhez” utolsó sorában, amikor diadalmasan felkiált (az Aranybullának a nemességre vonatkozó rendelkezéseire gondolva) a hadsereg láttán:

„S András ragyogó napja le nem menend...”

Legfeltűnőbb a történeti szemlélet szempontjából „A magyarokhoz” következő versszaka (ha időrendben követjük a történelmi eseményeket):

*Nem vert le téged Zápolya öldöklő
Századja s Bethlen vérbemerült kora,
Rákóczi vérengző haragján
S rettenetes tüze közt megálltál.* [15\(92\)](#)

„Zápolya öldöklő századját” is az aulikus felfogás szerint kommentálja Losontzi tankönyve (158–158. 1.)

„Joannes de Zápolya némely uraknak akarattjából királlyá, koronáztatott 1526-ik esztendőben... Nem birhatván Ferdinánd erejével, Lengyelországba szaladott, és egy Laski János nevű fő lengyelt Sulimánhoz küldött, segítséget kérvén tőle, amellyet meg is nyert. Sulimán tsászár sok néppel Magyarországra jövéen,

1529-ben Budát el foglalta, azután ment Béts alá, de mint hogy azt meg nem vehette: vissza tért Budára, azt az Országgal és Koronával Jánosnak bírni engedte, maga pedig vissza ment Konstantinápolyba, *számtalan rabokat vivén magával...*”

Bethlen vérbe merült koráról így szól (uo. 204–206. 1.): „Nem sokáig tartott ez *áldott békeség*: mert Bethlen azon okból, hogy a' néki ígértt hadi költség meg nem adattatott, ujabban Ferdinánd ellen támadott, 1623. Morvát, Austriát pusztította, sőt Bétsnek Hostátját is fel égette. Majd békeségre lépett Ferdinánddal... De azután tsak hamar fegyvert fogott harmadszor is a' németországi Protestánsok' kérésére. De e' *zűrzavar* is jó böltesség által le tsendesedett...”

233 Még élesebben szól erről Windisch soproni tankönyve: „Kurz darauf erlitten die Böhmen die bekannte Niederlage... Bethlen wurde aber dadurch nicht abgehalten, den Krieg *mit gleicher Hitze* fortzuführen. Er hielt bei den Türken um Hilfe an, und erhielt auch *vierzigtausend Tataren* zur Verstärkung. Da nun von diesen das ganze Reich ohne Unterschiede *grausam verheerei wurde*, so fiengen viele der Grossen an auf andere Gedanken zu kommen, und unterwarfen sich dem Kaiser wieder. Bethlen, welcher befürchtete, von der ganzen hungarischen Nation verlassen zu werden, that nunmehr selbst Vorschläge zum Frieden... Der Friede wurde geschlossen... Man verhoffte schon die Früchte der Ruhe zu geniessen, als Bethlen ohne alle gegebene Ursache 1623 wieder einen neuen Einfall that. Das Reich wurde *von den Türken und Tataren*, welche Bethlen als Hilfevölker bei sich hatte *so arg als zuvor verheeret...* Als Bethlen sah, dass der Kaiser in den deutschen Kriege tief verwickelt war, beschloss er sein Heil zu wagen... Es geschah dieses mehr auf Anstiften der Türken, welche nach Beute begierig waren...” (398. 1.)

3. kép. Windisch Károly Gottlieb magyar történeti tankönyvének címlapja

„Rákóczi vérengző haragjával”-val kapcsolatban Windisch tankönyvének részletét fordításban közöljük:

234. „Az elégedetlenek (így nevezi Windisch a Rákóczi táborához tartozó hazafiakat) szövetséget kötöttek, mint mondták, a magyar szabadság megtartására. Csak a vezető hiányzott. Erre II. Rákóczi Ferencet szemelték ki, aki akkor birtokain nyugodtan éldegélt feleségével... Sokáig ingadozott, de rábeszéltek a dicsőségről szóló ámtásokkal. (Erre következik Rákóczi elfogatása, a Longueval–Lehmann-féle epizódnak, Rákóczi szökésének és Lengyelországba való menekülésének aulikus színezetű előadása a Habsburgok iránti feltétlen lojalitás jegyében, ehhez illő rosszalló megjegyzések mellett.)

Lehmannt halállal büntették. Rakóczi birtokait elkobozták... Ez két év alatt szövetséget kötött Franciaországgal ... Most már elég erősnek érezte magát, hogy nyilvánosan fellépjen. Csakhamar húszezer embere volt... Lipót császár, aki a birodalmat békében akarta hagyni halála után, Rákóczinak békeajánlatot tett a kalocsai érsek útján. De ezt azzal az ürüggyel vetették el, hogy nem lehet megbízni a császár ígéreteiben. E nagyon sértő válasz ellenére is a császár még egy kísérletet tett, de ez is eredménytelen maradt, mert az elégedetlenek követelése túlzottak voltak, úgyhogy lehetetlen volt azokat teljesíteni... Az egész országot elpusztították a kurucok. Ez nagy nyomorúságot okozott mindenütt. De

Rabutin császári tábornok Rákóczit Erdélytől távoltartotta. *A hű Rabutin* arany- és ezüst edényeit is beolvasztatta, hogy katonáit kifizethesse, s ezáltal visszatartsa őket a fegyelmetlenségtől...

Ezalatt bekövetkezett a dicsőséges császár életalkonya. Melléknevét (Leopold der Grosse) dicső tettei miatt joggal érdemelte meg...

A *dicsőséges* I. József császár a trónra igen zavaros körülmények között lépett. A kalocsai érsek fegyverszünetet hozott létre Rákóczival. Tárgyalások kezdődtek. De ezeket ismét megszakították az elégedetlenek. Az ellenségeskedések újra megkezdődtek *pusztítással és égetéssel*. A császár *tökéletes bocsánatot* ígért... Az elégedetlenek 1708 júliusában Ónodon gyülekeztek. *Szabad köztársaságot* akartak. A császárhoz hű mágnásokat száműzték az országból... Rakovszki és Okolicsányi elleneztek ezt, ezért felkoncolták őket. Miután az *őrjöngő gyülekezet* véget ért, Rákóczi Erdélybe ment, de a császáriak kikergették onnan.

1710-ben rosszra fordult az *elégedetlenek* dolga. A pápa kiátkozta mindazokat, akik továbbra is ellenálltak... A császár *legkegyelmesebben* fogadta a meghódoltakat. Megbízta Pálfi János grófot a tárgyalásokkal. Rákóczi nem írta alá a békét, mert bízott a *francia segítségben*. Mivel nem tette le a hűségesküt, elkobozták birtokait és száműzték... A császár nem élte meg a békét, mert élete legszebb virágkorában meghalt. *Mintha az isteni gondviselés csak megmutatta volna erényeit a világnak, anélkül, hogy azok gyümölcseit élvezni engedte volna...*”

A Mária Terézia-korabeli magyar nemesség hőstettei, a pozsonyi jelenet, a királynő nagynevű magyar hadvezérei és az ő dicsőített emléke valószínűleg először Windisch soproni tankönyve nyomán foglalkoztathatták költőnk képzeletét, ami azután többek között *A felkölt nemesség* (1797), *A XVIII. század, A felkölt nemességhez* (1805) c. ódáinak egyik fontos motívuma lett (Windisch i. m. 450. kk.)

„Mária Terézia, VI. Károly legidősebb leánya, mindjárt a király halála után átvette messzeterjedő államainak kormányzását, amelyet örökségül hagytak rá. De alig történt ez meg, amikor nehéz zivatar gyülekezett az *imádott királynő* feje fölött... A hat leghatalmasabb európai fejedelem: a spanyol, francia, szardiniai, lengyel, porosz király és bajor választófejedelem elhatározták, hogy elragadják tőle örökségét... Mária Terézia feltárta a veszélyes helyzetet a pozsonyi országgyűlésen gyülekező rendeknek és *magát, férjét, gyermekét hűségükbe és segítségükbe ajánlotta*... Ők egy szívvel-lélekkel válaszolták, hogy készek életüket és vérüket szeretett királynőjükért feláldozni... A királynő *minden reményét a nemzetbe helyezte*. Az egész ország megmozdult. Mindenhonnan vonultak *a magyarok, horvátok, erdélyiek, szlavoniaiak, rácok, pandurok, varasdiak, bánátiak* és más népek a harcmezőre... Esterházy, Csáky marsallok vezették őket... *Nádasdy* megverte a bajor sereget Braunau mellett... Az új háborúban a magyarok éppoly hősöknek bizonyultak, mint előbb... *Nádasdy, Esterházy, Pálffy, Hadik, Koháry, Vécsey*... nevei örökre fennmaradtak a [235](#)történelemben... Többször meglátogatta a királynő az országot, amely imádta őt. Kiterjesztette Magyarország határait... A Nagyszombatban levő egyetemet Budára helyeztette át.”¹⁶⁽⁹³⁾

E soproni tanítások emléke támad fel *A felkölt nemességhez* (1805) következő versszakában:

*Toldulva jőnek bajnoki népeink:
Erdély kegyetlen székelyi, a fene
Hajduk az áldott természetben
Mégfeketült haragos kunokkal:*

*Az ütközet közt állni tudó, kemény
Horvátok és vad rácok erős hada
Táborba szállott, hogy kövesse
A magyarok rohanó lovagját...*

*Hát bölcs királynénk, Trézia! Trónusod
Nem a magyar szív vívta ki Pálffyval?
Nem a magyar s Nádasdy kardja
Tette dicső koronád fejedre?*

*Hat nagy királyok. fegyvere omla rád,
Tűzláng borítá Austria tájait,
S nem volt, ki terhed Herkulesként
Tartsa: egész birodalmad ingott...*

*Felkél az ébren szunnyadozó magyar,
S elszórja villámkardja eged ködét...*

Az e verset megelőző Windisch-szövegek még azt is elmondják, hogy Pálffy János lett az ország nádora, ebben is követi a költő Windisch előadását.

Természetesen a magyar történelem Sopronban tanult anyagának egyes fordulatait hihetőleg sokáig megőrizte a költő emlékezete, de ez az anyag idővel Berzsenyi képzeletében hősi víziókká „szellemült” át. (Kurzív szedéssel jelöltük a vers azon elemeit, amelyek az idézett soproni tankönyvekben tanultakon alapulhatnak.)

5. Wietoris tanítása és Berzsenyi Horatius-olvasmányai

A soproni ev. gyülekezet levéltárában fennmaradtak a Berzsenyi-korabeli liceumi tanároknak, köztük Wietoris Jonathánnak, Berzsenyi utolsó soproni tanárának ún. „tanmenetei”, amelyekből érdekes fény derül a költő soproni Horatius-olvasmányaira is.¹⁷⁽⁹⁴⁾

Hogy némileg éreztessük az 1794–95. tanév szellemi atmoszféráját, amelyben Berzsenyi ez utolsó diákévét töltötte, fordításban idézzük Wietorisnak legalább egyhavi latin nyelvű tanmenetét (mikor Berzsenyi Wietoris tanítványa volt):

236 Október hónap (1794)

E hónapban a III. osztály hallgatói

I. A keresztény tanításban Isten létéről tanultak.

II. A retorikát tanulók a retorika bevezetésének elvégzése után a stílről általában, továbbá az alantas, közepes és fenséges stílről s ezek különbözőségéről kaptak tájékoztatást.

III. Ugyanazok Cicero Epistolái tanulmányozásában a X. könyv 4., 5., 6. levelét vették át.

IV. A Horatiust tanulók az ódák III. könyve 4., 5., 6. ódáinak elemzésével foglalatostkodtak.

V. A görögöt tanulók Apollodorusz mitológiai elbeszéléseit kezdték meg.

VI. A történelmet tanulók Magyarország történetében Attila hunjait befejezték, az egyetemes történelemben pedig a Bevezetés II. fejezetét tanulták.

VII. A logikát tanulók a II. szakaszban a megismerő erőről és képességekről szereztek ismereteket.

VIII. A fizikát hallgatók a testek közös tulajdonságaival (oszthatóság, kiterjedés, mozgás, elektromosság) foglalkoztak.

IX. A három nyelvű (latin, német, magyar) stílus művelése céljából új feladatokat írt elő és a múlt hó „gyakorlatait” ellenőrizte és javította Wietoris tanító. Ebből legjobban a Horatiusra vonatkozó beszámoló érdekel bennünket. 1794 októberében került ugyanis sor a híres horatiusi költeményre, a III. könyv 6. ódájára, a *Delicta maiorum inmeritis lues* kezdetű versre (Wietoris tanúsága szerint), amelyben „A magyarokhoz” c. Berzsenyi-óda csíráját, sőt mintáját láthatjuk.

Ha gondosan tanulmányozzuk a III. könyv többi ódáit, egész sor híres Berzsenyi-költeménnyel való összefüggést állapíthatunk meg, ami azt is bizonyítja, hogy ez a soproni tanév (1794–95) költőnk fejlődésére rendkívüli jelentőségű, akárcsak akkori német irodalmi olvasmányai (Gessner, Dusch, német szentimentális költők, a soproni környezet hatása stb.).

Wietoris ebben az évben végigment Horatius egész III. könyvének ódáin. Az utolsó hármát május hónapban fejezte be, a többire is havonként három horatiusi ódát osztott be, ami azt bizonyítja, hogy egészen alaposan végezte munkáját ebben a vonatkozásban is. Tudjuk, hogy egyébként is nagyműveltségű pedagógus volt.

De nézzük, hogy a 6. ódán kívül mely horatiusi ódák olvasásának nyomait találhatjuk meg ennek az évnek a soproni olvasmányaiban, anélkül, hogy az idézett Berzsenyi-óda keletkezési idejére ebből a körülményből bármilyen következtetést is levonnánk, ismerve Berzsenyi költői műhelyének lényeges jellemzőit.

Mindjárt a III. könyv első horatiusi ódájában (*Ad chorum virginum et puerorum*) találkozunk a latin költő híres, felejthetetlen sorával:

„Post equitem sedet atra cura...”, amelynek hangulata még Berzsenyi egyik utolsó versében is visszhangzik:

*A' vidám orcát halovány hidegség
Váltja fel gyorsan 's követ a' betegség...*

Még szorosabb a kapcsolat, ha a versnek azokra a szavaira gondolunk, hogy „a bú s félsz utána megy” a féltében hajóra szálló utasnak...

[237](#) Ugyancsak ebben az ódában található Jupiter híres jelzője (*Cuncta supercilio movens*), amely a XVIII. század c. ódában és a *Fohászkodásban* visszhangzik újra, persze berzsenyies módon:

a' te szemöldöked

ronthat 's teremthet száz világot...

4. kép. Wietoris Jonathán 1794. szeptemberi tanmenete

Még nagyobb hatású a III. könyv 2. ódájában a virtus dicsőítése (*Ad amicos*)

*A virtus átnéz, átmege a gáncs fölött,
Virtus nyit annak mennybe utat, ki több,
mintsem halállal tűnjön el... (Illyés Gyula ford.)*

*(Virtus recludens inmeritis mori
caelum negata temptat iter via...)*

Ez a gondolat nemcsak a Felsőbüki Nagy Pálhoz írt ódában fénylik fel, de végigkíséri Berzsenyi egész költészetét, s jellemzi gondolatvilágát.

238 Ugyancsak eredeti felfogással szerepel a *Féltésben* a 16. horatiusi óda híres hasonlata:

*Rabságban Danaét ércfalú, jó torony,
zárt ajtó s küszöbén éberem őr kutyák
őrizték komoran... (Orbán Ottó ford.)*

*(Inclusam Danaen turris aenea
robustaeque fores et vigilum canem*

munierant....)

Ekkor ragadja el költőnket a 25. óda szenvedélyes kezdete is:

*Bacchus, merre ragadsz? veled
telten? Mily ligetek, mily üregek közé
hurcolsz, új, sebes érzelem? (Kurcz Ágnes ford.)*

*(Quo me, Bacche, rapis tui
plenum? Quae memora aut quos ager in specus
velox mente nova?....)*

Ez azután a *Virág Benedek*hez szóló ódában tér vissza, persze egészen más, új asszociációkkal...

Még idézhetnénk a 30. óda (*Ad Melpomenem*) capitoliumi képét, a 29. (*Ad Maecenatem*) fontolt életbölcsségét, vagy a habszülte Venus sugárzó emlékét (20. óda); továbbá a 16. ódában az egyszerű élet dicséretét, amely majd az *Osztályrészemben* ismét teljesen berzsenyies fordulatokkal visszhangzik, mint az apai zsarnokság alól felszabadult, önálló, független életet kezdő ifjú költő sajátos vallomása...[18\(95\)](#)

Ehelyett csak a legfontosabb, legértékesebb Horatius-verset idézzük emlékezetünkbe, amely talán Berzsenyi egész klasszikus mértékű költészetének elindítója, hősi világképeinek egyik eszmei forrása volt a költői kezdet lángoló éveiben (III. k. 6. óda)[19\(96\)](#), anélkül, hogy erre az olvasmányra és általában Horatius kizárólagos világára korlátoznánk Berzsenyi költészetének első forrásait.

Wietoris magyarázatai sem múlhattak el nyom nélkül az ifjú költő emlékezetében. Később, az 1800-as években, talán Kis János tanácsára, megszerzi Horatius műveit Nitsch kiadásában és magyarázataival, s ezt ajánlja ifjú barátainak is.[20\(97\)](#) A könyvtárában megmaradt Horatius-kiadás azonban nem Nitsché volt, hanem a Gottschling-féle: *Q. Horatii Poemata. Mit Anmerkungen von M. Caspar Gottschling. Wien, zu finden im Krausischen Buchladen. 1770.*

Ebben sajátkezű bejegyzései voltak, kiváltképpen a metrummal kapcsolatosan. Sajnos, ez a könyv is elpusztult 1945-ben.

De a Horatiussal való megismerkedés Sopronban kezdődik, az 1794/95. évben. S ez nem csekély dicsősége a soproni líceumnak.

(Folytatjuk)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

239 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / † Horváth

† Horváth József: Életem útja¹⁽⁹⁸⁾

A Vas megyei Kemenesszentpéteren születtem 1891-ben. Édesapám intéző, kiváló gazda és a szépet szerető ember volt, édesanyám művelt, csakis gyermekeinek élő falusi asszony, akinek emléke ma is példamutatóan áll előttem.

A szülőföld akkoriban távol minden vasúti csomóponttól, teljes elszigeteltségben őrzött meg olyan ősi jellegzetességeket, amelyeket már nem igen lehetett megtalálni másfelé. Még láttam varkocsos juhászokat, akik éjjel is legeltettek, többnyire tilosban. Jártam velük naphosszat mint gyerek és néma csodálattal néztem, hogy az az egyszerű bicska mire képes a kezükben. Tőlük tanultam faragni, a fákat megismerni; az ólmozás, a spanyolozás stb. fortélyait, mint tízéves gyerek, már jól ismertem és naphosszat fúrtam, faragtam a magam gyönyörűségére.

Rajzolni keveset rajzoltam, leginkább édesapám ösztönzésére, aki mint nagy lókedvelő, arabs paripákat rajzoltatott velem.

Az állandó együttlét az egyszerű emberekkel, életmódjuknak, szokásaiknak teljes megismerése, örömeiknek, bánatuknak osztozkodó együttérzése, oly élménytömeget raktározott el bennem, amely egész életemre kihatóan, a festői témákban inspirálóm és útbaigazítóm maradt. Talán ez az egyszerű pusztai élet volt az oka, hogy mindenkori vágyam az volt, ne városban, hanem falun, sőt inkább pusztán éljem le életemet és fessek csakis azt, ami ott élményt adóan körülvesz. Mennyi boldog órát töltöttem a birkák között az akolban, gyönyörködve azokban az apró nyakravaló faragásokban, amelyekből egyet az anya, egyet a kis bárány kapott, hogy a szoptatásnál össze lehessen őket keresni. Milyen elmés, szép meghatározása volt ez a vérségi összetartozásnak a későbbi fájdalmas megjelöléssel szemben, amikor tüzes vassal sütötték egyazon számot az állatok fülébe. És a birkanyírások! Az egész kép, amint a mindenféle színű öreg ruhákban az a sok fehérszínű foglalatok között, s mindenhol kivirított a puha, sárga színű gyapjú, a szelíden visszacsukló birkafejekkel, milyen csodálatos szép kép volt ez! Millet, Zügel vagy Segantini hasonló tárgyú képei milyen szegényesek ehhez képest! Ma is hányszor eszembe jutnak ezek az örökszép témák a kosárkötőkkel, kukoricafosztókkal egyetemben, s milyen csodálatos képeket festhettem volna ezekről a későbbi tudásommal, ha meg lett volna rá a lehetőség, hisz egész életemben éreztem – sokszor igen fájdalmasan – életutam mottójaként, hogyha nehéz is egy képet jól megfesteni, számomra mindig nehezebb volt a festés feltételeinek a megteremtése. A szülőfalum iskolája és első tanítóm emléke is kitörölhetetlenül él bennem ma is. És azok a kedves, mai szemmel szinte érthetetlen epizódok sokszor eszembe jutnak, különösen, ha a mi mai életünk sokrétű, szövevényes voltát az akkori – mondhatnám biblikus egyszerűségű – állapotokkal hasonlítom össze.

De eljött az idő, hogy középiskolába menjek. Tanítóm a szomszéd faluba, Sebesre küldött nyomtatványért. Drótköteles kompon vitt át az öreg Lajos néni a Rábán, ²⁴⁰de a Vissy komának sem volt nyomtatványa, így azután egy árkus papíron, amelyet egy krajcárért vettem a boltosnál, íródott meg az én első, ma is meglévő bizonyítványom. Ott előttem íródott, közben beszélgettünk. „No életmentés nem is igen volt, de azért beírjuk”. És már írta is a jelest. „Hát szép huszárokat meg paripákat rajzoltál, no és a pipák, amiket nekem faragtál, azok sem utolsók”, tehát rajzból is jeles. „De nem voltál valami virgonc, jó fáramászó, mikor akácmagot szedtem veletek, tehát a tornázásból (ami különben sohasem volt), csak jó.”

Középiskolai tanulmányaimat Keszthelyen, a szép Balaton mellett végeztem, de a szokványos iskolai rajzolás nem nagyon érdekelt, s csak akkor lettem szorgalmas, mikor boldogult emléké tanárom a természet utáni rajzra, később fejrészletre, tájképezésre szorított. Mellette a keszthelyi múzeum néprajzi anyaga, a zalai és somogyi faragások voltak állandó élesztőim művészi téren.

De a kézimunka szeretete és megbecsülése másfelé is elvitte érdeklődésemet, így a kovács és lakatos mesterségek felé, amelyek azért tetszettek különösen, mert nem mindennapi testi erőmben teljes biztosítékát láttam annak, hogy az itt megkívánt pörölymunkát én is megbírom, mint azok a megcsodált keménykötésű legények.

Jól emlékszem, hatodikos gimnazista voltam, mikor egy vakáció teljes ráfordításával, a nagy cséplőgép mintájára egy kis cséplőgépet csináltam, minden porcikáját fából, a legnagyobb pontossággal. Még szerszámokat is magam készítettem és emlékszem egy fűrészre, amelynek vasrészét órarugóból csináltam, farészét pedig kiegyenesített kosszarvából faragtam ki.

Ezeknek a dolgoknak és egy különféle színű csontokból összeállított római hajónak, amelynek csavaros orra ma is megvan, csodájára jártak tanáraim, kikre, mint megértő és különös hajlamaim miatt sok mindent elnéző, jóságos emberekre, ma is a legnagyobb hálával gondolok. Ők is, társaim is a jövő híres gépészmérnökét látták bennem. Ekkoriban vettem megtakarított pénzből az első művészi könyveket: Michelangelóról, Paál Lászlóról és a Barbizoni művészekről.

Egyébként talán sehol a világon nem volt olyan boldog diákélet, mint Keszthelyen. Még novemberben is fürdöttünk Hévízen, azután ott volt a gyönyörű Balaton, amely fürdésre és csónakázásra egyaránt megadott nekünk minden lehetőséget. Valóságos víziemberekké lettünk, s mivel fiatalok voltunk és erősek, a csavargónapokban sokszor átúsztuk Keszthelynél a Balatont.

Az érettségi után nyáron próbálkoztam meg először olajjal festeni és ennek emléke, szülőfalum temetője, amelyet édesanyámnak festettem, ma is megvan.

Esős szeptemberi napon értem Pestre, hogy felvételi vizsgát tegyek és bekerüljek a Képzőművészeti Főiskolára. Jól emlékszem arra a lehangoló hatásra, amelyet az Alagútból kilépve, a kormos-füstös nagyváros gyakorolt rám. Első utam a Kerepesi temetőbe vezetett és megtudakoltam, hogy merre keressem Munkácsy sírját. Akkoriban még négy ferde dúc között állott az egyszerű sírdomb, hozzátámasztva az a bronzkoszorús kőlap, mely a Telcs-féle mai síremlék mögött még nemrég is látható volt. Meghatódott szívvel egy kis akvarellt festettem a sírről, s ezt a kis képet ma is őrzöm.

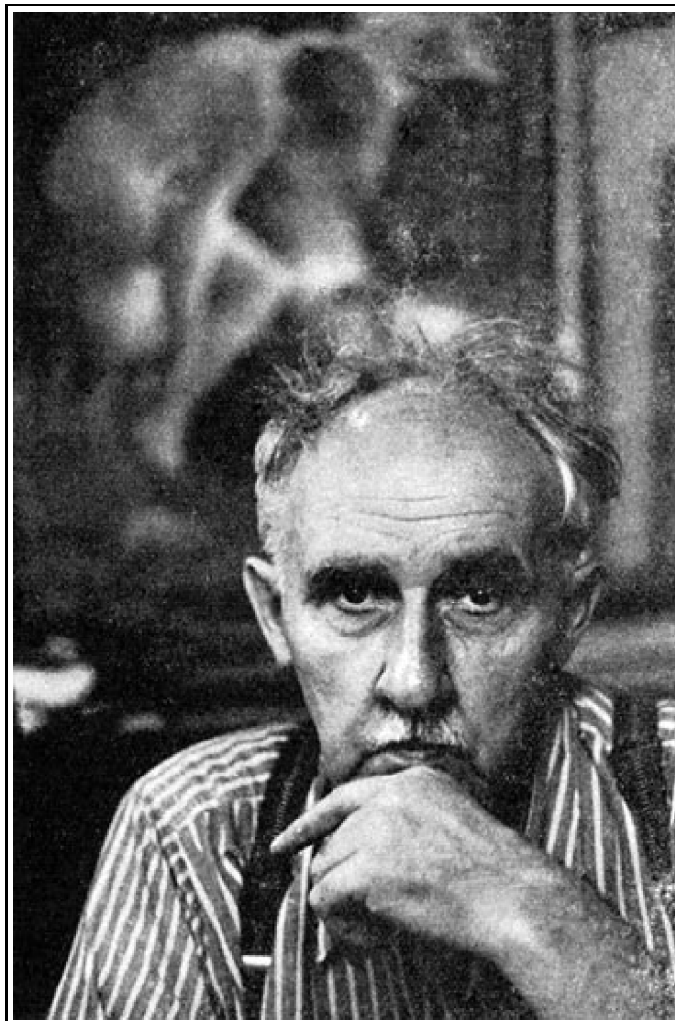
A főiskolai élet, mikor pedig nagyon is kimutathattam volna rátermettségemet, hozta meg az első szomorú csalódást és ingatta meg a hitet sajátmagamban. Pedig kitűnő tanáraim voltak: Hegedűs László, Révész Imre, Bosznai István, Edvi Illés Aladár, lelkes, sokat tudó s velünk szeretettel foglalkozó kiváló emberek. Mégis, önmagamra nem találva, csak bukdácsoltam, mélyen alatta annak, amit reméltem. Kedvszegetten vergődve dolgoztam, mert amit csináltam, azzal sohasem voltam megelégedve.

Pestet elutasítva magamtól, messze Csepelen vettem ki lakást egy becsületes szücsmesternél és napi 2–3 órát gyalogolva és villamosozva jártam be három székely pajtásommal a főiskolára, szabadidőmben pedig együtt tájképeztünk a Duna holt-ága mellett.

Így jött el a negyedik év, amikor Réti István, a kiváló művészpédagógus vett át bennünket. Ő döböntett rá, hogy nem jó úton haladok és több alázattal, minden technikai ügyeskedés háttérbe szorításával kell a

valósággal szembenézni. A talpraállás lassan ment, de azok a szép korrektúrák sok mindenben kinyitották a szememet [241](#)és sok mindent átértékelve kezdtem megérteni, hogy milyen nagy dolog a művészet, hogy mennyi szorgalom, igazunkba vetett hit kell ahhoz, hogy valamit tudjunk.

Most már a Szépművészetiben is nyitottabb szemmel kezdtem megérteni nagy mestereinket s már akkor is, mint ma is, mindenkit megbecsültem, akiben az alkotás őszinteségét megéreztem, még akkor is, ha más felfogás szerint dolgozott, mint amelyet én vallottam. És lassankint kikristályosodott bennem az az elhatározás, hogy festő leszek.

1. kép. 1959. évi felvétel Horváth Józsefről

De közben történt velem valami, ami rendkívüli módon hatott rám és megerősített festői felfogásomban egyrészt, de másrészt iránymutatóan befolyásolta későbbi [242](#)fejlődésemet is. Egy bécsi múzeumi kiránduláson a Belvedereben egy alig araszos kis képet láttam, amely két kezet ábrázolt csodálatos tónusfinomságban és hatalmas plasztikai éllel. A kis képet Wilhelm Leibl, a XIX. század német művészetének legnagyobb alakja festette, aki a Münchenben munkálkodó Hollósyn keresztül a

nagybányaiakra s így a magyar művészetre is hatott.

Egészen bizonyos, hogy ez a kis, rendkívüli finomsággal festett kép is hozzájárult ahhoz, hogy még nagyobb elmélyedéssel végezzem festői munkámat s most is úgy érzem, hogy ab in visis Leibltől tanultam a legtöbbet; nem a festés mesterségbeli részére gondolok itt, nem is a tárgykorre, hiszen Leibl aktot nem is festett, hanem sokkal inkább az ő magasrendű művészeti etikájára, a művészet hűséges szolgálatára, az őszinteségre, az elvek, a meggyőződés fel nem adására, arra a mindig magasrendű művészi erkölcsre, amely szerint sem anyagi, sem más előnyökért nem szabad áruba bocsátani művészi meggyőződésünket, és még a legkisebb dolgokban is a legmagasabb nívóra kell törekedni.

Ezt a tanítást, melyet az ő művészete nekem mindmáig hallhatóan sugallt, igyekeztem egész életemben megtartani.

Mint az ifjúság egyik képviselője, mint jegyző, többször voltam együtt – persze nem fraternizáló formában – annak a kornak nagy művészeivel. Emlékük ma is tisztán él bennem és hálás vagyok a sorsnak, hogy őket ismerve, az a tekintélytisztelet, amely bennem az igazi értékek megbecsülésével mindig élt, nemes személyiségük emberi közelségében még inkább gyarapodott. Jól emlékszem a hatásra, mikor először láttam a kistermetű Benczúrt és a megtermett Szinyeit, aki elegánsan, ezüst sétatálcával, illatos szivarral ment végig közöttünk. Valami olyasmit éreztem, mint amit érezhettek Napóleon katonái, mikor megjelent közöttük a császár. Azután Ferenczy, aki Réti betegsége alatt többször korrigált, többnyire kíméletlenül lehúzza hibáinkért, és Edvi Illés, aki akkoriban akvarellben festette legszebb állatképeit és nem tudtuk elgondolni, hogy lehet azokat a borjúkat olyan puhán megfesteni, mikor nekünk egy egyszerű köcsög sem sikerült. Azután Bosznai, aki a szemünk láttára festette meg a dunaharaszti kirándulásokon üde kis tájképeit, amelyeket azután nagy képekké dolgozva, a kiállításokon láthattunk viszont.

De legimpozánsabban Szinyei alakja áll előttem. Sokszor megcsodáltam bölcs, rövid ítéleteiért, ahogy az idegen nyelvű kérvényeket lefordította és el is intézte. Mellette ült rendesen Zemplényi, aki épp oly kemény és határozott volt a beszédében, mint amilyen a festés módorában. És az Epreskertben naponta láttuk nemegyszer mintázni is az örök-bohém Stróbl Alajost is. A birkózókat megszegényítő, inas kezéből oly finoman, formává idomulva szaladt ki az agyag, hogy öröm volt nézni, És mókái, melyekkel sokszor hozta rémületbe a környékbeli lakókat. Ma, ha hallok vagy olvasok ezekről a kiváló emberekről, valami csodálkozással vegyes érzés fog el, hogy hiszen ezeket mind ismertem, velük éltem emberi közelségben, s szinte nem akarom hinni, hogy ők már nincsenek, hogy mindennek már majdnem ötven esztendeje.

1914-ben a tanári oklevél megszerzésével a főiskolai évek véget értek, és Réti István ajánlásával Thorma Jánoshoz kerültem Nagybányára, hogy most már nem nyomorítva, csak a festésnek éljek. Ez az idő volt életemnek a legszebb kora. Egész nap csak festettünk és csaknem mindig aktot. Csak most, mikor 6 órát lehetett egyhuzamban dolgozni, éreztem át, hogy mi az igazi festés. Thorma egyszerű szavakkal mindig rátapintott arra, amire igazán rászorultam.

Beszédében valami ösztönösség vezette és kézmozdulatokkal is segítve fejezte ki azt, amit közölni akart. Tájképet alig festettem. A nagybányai természet csodálatos színessége, azok a kék egek, erős zöldek, az a buja vegetáció, amely Ferenczy képein ma is megejtő igazsággal hat rám, megrészesítő erejével megzavart. Egyelőre csak mámorosan néztem, a sétákon szemléltem azokat a színcsodákat, amelyeket majd később akartam kifejezni, mert élt bennem a hit, hogy egész életemben Bányán maradok és a nagyvilági tülekedéstől félrevonulva, csak a művészetnek, a művészetért élek. Csak műtermi munkával foglalkoztam, festettem sorban az aktokat, s ezek lassan-lassan jobbak lettek s nagy volt az örömöm, mikor Thorma egyik

aktomra azt mondta: „No ezt már elteheti.” Tudniillik, egyébként vászon-megtakarítás céljából ²⁴³egyik képet a másikra festettük. Hatan dolgoztunk az egyik kis műteremben; a szomszédos nagyteremben Thorma festette a „Talpra magyar”-t.

Ki tudja már hány esztendeje! Egy-egy szekérre való szép koltói magyar érkezett be naponta modellnek, s a nagyteremből áthallatszott Thorma erős lábdobogása, amint az állványról le- és felszaladt, hogy a hatalmas képet messziről tekinthesse át. Ha nagyon elfáradt, letette a palettát és átjött hozzánk korigálni. Ez a korrektúra pipára tömés közepette, bodor füstfelhőben, minden tanári feszességet nélkülöző, baráti megbeszélés volt, a belátás és meggyőzés alapján. És ezzel nyerte meg az az egyszerű, csupaszív ember a mi igazi megbecsülésünket és az én rávaló emlékezésemnek ma is melegítő háláját.

2. kép. Szamaritanus (1932). Akvarell, 80x100 cm. Budapest főváros tulajdona (a háború alatt eltűnt)

A bányászok utcájában, egy kicsi kis bányászházban laktam, s háziasszonyom szinte potom pénzért, fillérékért adta a legfinomabb ellátást, a bivalytejes nagy pohár kávékat és a finom bivalytejes puliszkát, de anyáskodva védett azoktól a szilaj félrelépésektől is, amelyek a festőkompániában bizony elég gyakoriak voltak.

Ennek a boldog életnek a háború és a katonai behívó vetett véget, s hamarosan már Bécsben ettem a császár kenyerét. Lábbajom miatt sokszor mentesítettek a rukkolásoktól és igen emberséges kapitányom megengedte, hogy a múzeumokat látogassam. Ekkor ismerkedtem meg részletesebben a császárváros művészeti kincseivel, a múlt és a jelen nagy mestereinek alkotásaival. Bécsből egy felülvizsgálat elbocsátó határozata alapján Zomborba kerültem tanárnak. A zombori idők művészi szempontból [244](#)életem legszomorúbb évei. Most, jól bent a hatvanban, még nagyobb veszteségként siratom el ifjúságomat, e sok elvesztegetett évet, épp azokat, amelyeket más körülmények között, teljes fizikai erőm birtokában, mennyire másként tudtam volna felhasználni. Csak vasárnaponként dolgoztam valamit a karmeliták refektóriumában, amely rajzterem céljaira is szolgált. Ide vittem a szegényházból öreg modelljeimet és így festettem egyhetes zökkenőkkel egy-egy rossz képet, mert a munka lendülete a folytonosság hiányában elveszett. Csak mozaikszerű dolgok születtek, rájuk írva nemcsak modelljeim szomorú öregsége, hanem munkám kilátástalansága miatti saját szomorúságom is.

De lassan-lassan eljött a háború tragikus vége, az összeomlás és a szerb megszállás. Az új hatalom nem engedett tanítani, de el sem engedett, s így mindenem hátrahagyásával 1920 telén, szökve igyekeztem visszakerülni szülőföldemre. Ez az út majdnem az életembe került és sok kínlódás után, egészségem tönkremenésével kerültem csak haza a szülői házhoz, ahol egy évig betegeskedve, lassan-lassan próbáltam erőre kapni. Ekkor festettem az Öregember című figurális akvarellet, amellyel megnyertem az Esterházy-díjat.

Közben, még csak félig gyógyultan, Sopronban a reáliskolánál el kellett foglalnom új állásomat, és a vesztett háború után, a legnagyobb nehézségek közepette igen nagy lelkierő kellett ahhoz, hogy kis hónapos szobámban, az iskolai munka mellett dolgozni is tudjak, mikor most már nehéz helyzetbe került öreg szüleim is segítségemre szorultak. Közben mindent megtettem, hogy el ne szakadjon az a szál, amely engem a művészethez kötött és sikerült megfestenem a *Vallomás* című, a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők díjával kitüntetett képet, amelyet a kritika léleklátó jellemző ereje mellett festői kvalitásai miatt is egyhangúlag kiemelt.

Az ezt követő *Szent Mihály templom belsejét* Budapest Székesfőváros díjával jutalmazták. Ebben a soproni gótika leghatalmasabb alkotásának akartam emléket állítani, s a festői feladat a színes üvegablakon beragyogó fény és a templom sötét misztikuma közötti különbség hangsúlyozása volt.

A következő festői téma, a *Búcsúzás* megoldása kettős sikert hozott, amennyiben a rajztanulmányt az *Állami grafikai díjjal*, magát a festményt pedig a *Halmos Izidor díjjal* tüntették ki. A feladat lényege itt is, a lelki jellemrajz mellett, egy nehéz lámpavilágítás fény-árnyék problémájának megoldása volt.

Anyagi helyzetem így lassan megszilárdult és noha sohasem törekedtem az anyagiakra, mégis lehetővé vált a gondtalan munka, a modellek fizetése, a kisebb, de gyakori tanulmányutak. Ezek közül első helyen kell említenem a bécsieket; ide már régebb idő óta havonta kétszer is feljártam. Nemcsak az ottani helyi műkincsek, magángyűjtemények és az Albertina voltak rám igen nagy hatással, hanem az idegen kiállítások is, amelyek révén Európa művészetének legválogatottabb darabjain okulhattam.

Szerény igényű könyvtáramnak, melyet sohasem, szüntem meg gyarapítani, ekkor vettem meg alapját. Az

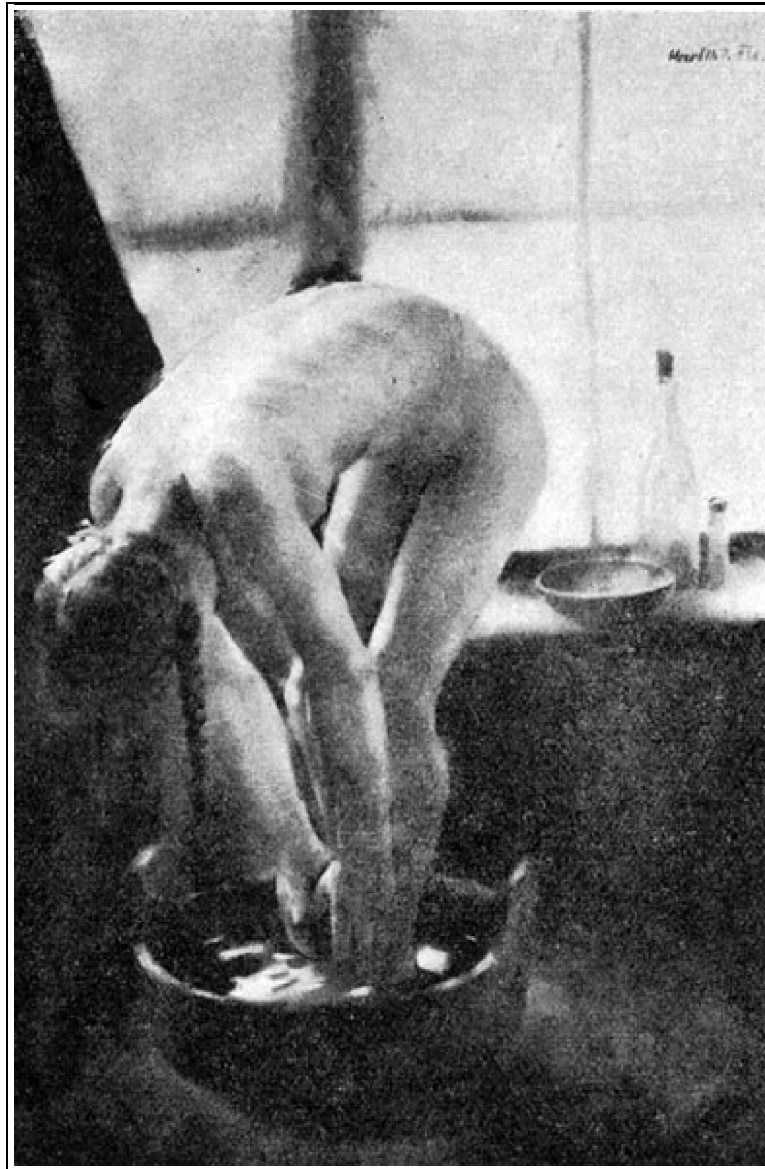
Albertinában láttam azokat a munkákat, amelyeknek bármikor elérhető közelségét szükségesnek tartottam, s ezért reprodukciójuk megszerzésére elég tekintélyes összeget fordítottam.

A bécsi út kevésbe került, s így tanítványaimat is elvittem néha a múzeumokba, s ott a helyszínen próbáltam velük megértetni a nagy mesterek alkotásait.

Sopron patinás szépsége mellett, az a kultúrlehetőség is belejászott abba, hogy később az igen megtisztelő, Budapestre, magasabb pozícióba szóló meghívást elhárítottam magamtól. Az egyalakos *Kapást*, amelyet szintén kitüntettek a Dunántúli kiállítás aranyérmével, 1929-ben festettem. A hátulról világított alak ragyogva foszforeszkáló fényjátéka volt a festői feladat, s a kép megfestésének gondolata tulajdonképpen ezen fényprobléma megoldásán gyulladt. Ugyanekkor festettem a tragikus hangú, sok alakos *Kárvallottakat*, amely ugyan megítélésem szerint nem ütötte meg azt a mértéket, amelyre törekedtem, de az árán kéthónapos tanulmányutat tehettem Németországban.

Hazatérve egy nagy, ugyancsak az emberi nyomorúságot tükröző képen kezdtem dolgozni, a *Panemen*, amely azonban – sajnos – csak rajztanulmány maradt, mivel a megfelelő nagyságú nemes papírt nem sikerült biztosítanom.

245 Ennek a képnek a főalakját, egy szegény munkásasszonyt, karján alvó gyermekével, később önálló képként festettem meg.

3. kép. Fürdő leányka (1936). Akvarell, 68x103 cm. (Balló-díj, 1938). Horváth Józsefné tulajdona (Sopron)

1932 nyarán egy kétalakos aktkompozíciót festettem, a szabadvilágítású *Szamaritánust*, amelyen a bibliai témát magyar vonatkozásúra igyekeztem transzponálni: egy őszhajú, fehéringes magyar paraszt egy meztelen testű ifjú sebét kötözi be szeretetteljes óvatossággal. A festői probléma a szabadvilágítás hangsúlyozásán kívül, a fiatal fehér test és a napbarnított öreg bőre közötti ellentét festői megoldása volt. A képet 1934-ben a Fővárosi Képtár számára vásárolták meg, de 1945-ben, más képekkel együtt nyoma veszett. 1933-ban megnősültem, jólelkű, polgári családból származó lányt vettem feleségül, aki mint hűséges élettársam, mint anya, mint engem megértő, a művészetért lelkesedő dolgos asszony lehetővé tette, hogy segítségével, áldozatos [246](#)lemondásával életem további útján oly sokat áldozhattam a művészetnek. Édesanyám 1934-ben, mondhatnám a kezeim között halt meg. Bizonyára neki köszönhetek legtöbbet, mert

kora gyermekségem óta meglelt férfikoromig minden bajomban-örömömben osztozkodva állt mellettem.

Még 1933-ban sikerült egy nagyablakú üzlethelyiséget műtermi célra megszerezni, s a nagybányai időktől számítva szinte 20 esztendei késéssel, sikerült a rég mohosodó fonalat megint felvennem. Reggel a tükörben csodálkozó pucér menyecske megfestésébe kezdtem, de a festői probléma, amely valójában engem mozgatott: a fényvel szemben álló női test ragyogó oldalvilágításának visszadása volt. Ezt a munkámat a Műcsarnok zsürije egyhangúlag az *Állami, akvarell-díjjal* tüntette ki.

Ugyancsak sikert hozott a következő képem: a *Fürösztés* is, ahol a sajtárban álló fiatal leánytest csillogó vizes volta adta a nehéz festői problémát. Ezen munkám a *Röck Szilárd-díjat* nyerte el.

Itt kell megemlékezni arról, hogy az 1920-as évek végéig akvarellal és olajjal egyformán, felváltva festettem és mi készítetett arra, hogy kizárólag az akvarellre térjek át. Tanári elfoglaltságom miatt sokszor napokig sem tudtam dolgozni, s ilyenkor az olajfesték csak félig száradva meg, lehetetlenné vagy igen nehézvé tette a munka folytatását. Az akvarellnél ez másként volt: bármikor vettem elő, mindig egyforma lehetőségeket kínált a továbbdolgozásra. Rájöttem, hogy lágy, kontúrtales látásomnak ez az anyag nagyon megfelel, és kiismerve sok fortélyát, olyan lehetőségeket nyújt, amelyekkel mindazt ki tudom fejezni, ami festőileg érdekel. Így alakítottam ki lassan-lassan azt az egyéni technikát, amely szervesen a látásomból fakad és csakis az enyém.

Közben fejeket is festettem, mindenkor a lehető legnagyobb finomságok visszaadására és egy-egy festői probléma megoldására törekedve. Ezekkel és aktokkal 1936-ban első helyen kandidált résznyertesem lettem az 5000 pengős *Balló-díjnak*, majd 1938-ban a kollekción más képekkel is kibővítve egymagam nyertem el az 5000 pengős, egyéves külföldi tanulmányutató *Balló-díjat*.

Ebben a kollekción már szerepelt a *Tükör előtt* című képem. A feladat tulajdonképpen megint festői fényprobléma, a mezítelen fiatal lány testén végigszaladó, szinte foszforeszkáló fénynek és a tükör színtörő és így antirealizáló hatásának éreztetése. Ez a kép nyerte 1939-ben az Esterházy Pál által alapított 3000 P-s jubileumi díjat.

Talán itt kellene megemlíteni, hogy miért kedvelem annyira az emberi test festését? Azért, mert az akt a telivér művészi problémának szinte kimeríthetetlen lehetőségét adja, s ezzel a tudásnak legfőbb ellenőrzője. De másrészt, itt a téma az ember, a legtökéletesebb tanulmány, s egy élő embernél többet – tetézve még formai és fénybeli problémákkal – semmi sem sugallhat a művésznek. Minden korszak más és más formában tolmácsolta érzésvilágát ezen különös területen, tehát így kell tennie a mi korunknak is.

Az akt problémáinál csak festőnek kell lennie az embernek, olyannak, aki a szín és a forma világát sohasem lépi át. Nem kell elmélet vagy világnézet, csak látni és a színek és tónusok gazdag nyelvén beszélni kell tudni.

Az, hogy az aktfestésnek lelkiismeretlen emberek kezén mindig voltak és lesznek is eltorzulásai, nem mond számomra semmit, mert ugyanígy van ez a művészet más témakörében is. Ezzel szemben – érzésem szerint – az akt marad az örök szép legmagasabb problémája és az emberi nem művészi teljesítményének legnemesebb hajtása: a görög szobrászat és lényegében Michelangelo egész művészete is az akton nyugszik.

Az is természetes előttem, hogy az aktot félremagyarázzák és nem értik meg. De megértik-e más műalkotás lényegét, megértene-e általában egy szobrot, egy épületet? Ami a művészet mindenki által való

érezhetőségét illeti, ebben az elithez való tartozás kritériumát vallom, amelyet nem a születés, vagyon, még a képzettség foka sem határoz meg, hanem valami egészen más: az ember lelki alkata, az ember jelleme. Ugyanis az elit nem jelent valamely társadalmi osztályt, az elit elsősorban lelkiállapot.

247 Hiábavaló dolog tehát arra törekedni, hogy mindenki számára egyformán érthetők legyünk. Sem Homérosz, sem Shakespeare, sem Velasquez, sem Michelangelo vagy Rembrandt vagy Puvis de Chavannes, Renoir vagy Szinyei nem lehet a maga egészében, művészete lényegében mindenkié, mert ahogy a képfestés, az alkotóosztón öröme is valami különös adomány, ugyanígy a kép élvezése és megértése is.

Most már képeimet, noha sohasem árultam nagyon őket, kezdték elég jó áron venni, anyagi gondjaim, noha családom szaporodott, megszűntek, s teli művészi tervekkel, boldog embernek számítottam.

És így elérkezett, annak a lehetősége, hogy egy éves fizetési szabadság mellett a Balló-díj fedezetével, meglátogassam Európa mindazon helyeit, amelyek művészileg leginkább érdekelték. Sajnos, a második világháború mindent elsodró ereje az én szép reményeimet is semmivé tette, a főiskolai tanári állást pedig, amelynek elfoglalását ismételten szorgalmazták a kilátásba helyezett nagyobb művészi és anyagi lehetőségek megcsillóztatásával, én magam mondtam le.

Sopron városa 1939-ben nagy elismerésben részesített: a népszavazás emlékére alapított *Hűségdíj aranyérmét* a város iránti ragaszkodásomért és művészi munkásságomért nekem ítélte oda.

A régi aktmodellek hiányában, egy többgyermekes szegény asszonyról festettem több képet, amelyek mindegyikében az anya és gyermeke közötti kapcsolat hangsúlyozása és az eljövendő idők megsejtésének érzetése mellett, a fejünk felett egyre erősödő háborús vihar zúgását igyekeztem kifejezni.

Így készült a „*Mi lesz veled?*” című kép, amelyet Sopron városa vett meg, s a *Magyar madonna*, amely ragyogó napfényben, de mégis szomorú aggódással mutatja be a magyar anyát. Az utóbbiért 1943-ban az *Állami kis aranyérmét* kaptam.

Egyenként és csoportosan gyermekeimről is festettem képeket. Egy nagy családi képen a kislányom az édesanyja ölében ülő meztelen kis öccsét ajnározza. A *Fekete ruhás asszony* című képemet pedig még 1939-ben a *Neuschloss Kornél* éremmel tüntették ki.

Benczúr Gyula tanársegéd öccséről, Stetka Jánosról festett arcképpel nyertem meg a *Képzőművészeti Társulat Nagydíját* 1943-ban, ami zsűrimentséget is biztosított számomra.

Úgy érzem, kötelességem megemlékezni arról is, hogy a nagy elfoglaltsággal járó tanári munka mellett hogyan tudtam annyit dolgozni és ugyanakkor tanári kötelességemet is ellátni.

A magyarázat igen egyszerű: szerettem a pályámat és igen szerettem a művészetet. Talán ez képesített arra, hogy immár majdnem negyven esztendeje a szokásos ebéd mellőzésével dolgozzam napestig, hogy a világos órákat jobban kihasználjam. Lelkierő, akarat, de családomtól áldozat és teljes együttérző megértés kellett ehhez a nem mindennapi életmódhoz.

Az 1940-es évek elején idiótákról festettem több képet. Az élet ezen elesettjei pszichológiailag nagyon érdekelték: megfogni azt a zavarodott lelket, amely mindegyikből más-más formában tekint ránk. Ma is csodálkozom, hogy mennyi türelemmel figyeltem és bogoztam ezeket a rejtélyes egyéneket. Olyan képek

ezek is, amelyeket csak hozzáértők méltányoltak s eladásukról már készülésük idején lemondtam.

Közben felmondták a műtermemet és csak sok nehézség után, a város polgármesterének megértő gesztusával juthattam egy új műteremhez, amely azonban tönkrement az 1944. december 6-i bombatámadással, mielőtt érdemlegesen dolgozhattam volna benne. Az ezt követő igen súlyos, többszöri bombatámadásokkal sújtott időben, minden művészi munka megállt, s mint a visszatérő lélek lassú magára találása, olyan volt a mi halálos dermedtségünk felengedése is. A kifosztott, tönkrement műterem helyreállítására egyelőre nem is gondolhattam, és csak kis lakásom papírral beragasztott ablakánál próbáltam valamit festeni. Ezekben az időkben az öreg soproni istállókban állatképeket festettem, s a munka a helyreállított műteremben csak 1947-ben indulhatott meg újra.

Alig érdekelt az, hogy mások mit csinálnak, hogy milyen az új művészeti élet Budapesten, mert régebben is – függetlenül az idegen hatásoktól – magamra hagyatkozva dolgoztam.

248 Azt hallottam és közben-közben egy-egy képeslapban láttam is, hogy grasszál az absztrakció és hogy realista festők lettek az új irány követői, mint ahogy tizenhárompróbás absztrakt művészek máról holnapra áttértek – az 1949-es szovjet művészeti kiállítás óta – és dolgoznak a realizmus szellemében. A múltban is, ma is hűen követett művészi meggyőződésemmel kitarva, csodálkozással néztem ezeket a dolgokat.

1947-ben a soproni Kultúrház 50 éves képzőművészeti kiállításán mintegy 60 darabból álló kollekciónal vettem részt.

1950-ben, 35 évi szolgálatom leteltével nyugdíjaztak, s így anyagi helyzetem ismét nehezebb lett. A válás az iskolától – pedig ettől nagyon félttem – szaktárgyaim megszűntével könnyen ment.

Anyagi nehézségeimen minden módon próbáltam segíteni: tudományi pótlék megszerzésével, művészi eredményeim alapján a magasabb rangsorba soroltatás kérésével stb. Sajnos semmi sem sikerült.

Megmaradt mégis töretlenül a hitem a művészet és az örök szép iránt. Ez erőt és ösztönzést adott a további munkára.

És ha az anyagi sehogyan vagy csak gyéren jött, az erkölcsi elismerésre az ötvenes évek derekán már nem panaszkodhattam. Az 1953–54-es műcsarnoki kiállításon a *Formázók* az „Üzemi dolgozók élete” című pályázat II. díját, míg a soproni Múzeum tulajdonát képező *Mi lesz veled?* – 12 esztendővel a megfestése után – az *első oszt. Munkácsy-díjat* nyerte el, bizonyoságul annak, hogy minden irányzattól mentesen is helyes volt az, amit csak önmagamra hallgatva csináltam.

Már az ötvenes években felmerült egy budapesti nagy gyűjteményes kiállítás gondolata, amely azonban az aktképek iránti akkori averzió miatt nem valósulhatott meg. Azóta, kedves emlékü tanárom és atyai jó barátom Edvi Illés Aladár, de mások is állandóan sarkalltak ezen kiállítás megrendezésére, s így nyílt meg 1959 tavaszán kb. 150 figurális tárgyú, akvarelleket bemutató gyűjteményes kiállításom Budapesten, a Nemzeti Szalonban. A kritika és a közönség egyaránt meleg elismeréssel fogadta a kiállítást, noha jómagam, megvallom, a mai művészet szemszögéből s a korom diktálta művészeti felfogásom mellett kitarva, kissé a múltba tapadás veszélyétől félttem, hisz az én indulásom és érésem nem a mában gyökerezik, hanem abban az időben, mikor a látási élmény elsőképp, a természet sokrétűségében való gyönyörködésből fakadó vágy adta a művészi munkára való indítást annak reprodukálására.

Mégis: elismerték művészerkölszi szemléletemben a mélyen emberi humánusot s leginkább témáim szociális emberközössége készítette meditatálásra a nézőket. Igazolva érezték munkáimban azt a bizonyos

költői felfogást, amely a nyers valót igyekszik átszellemesíteni. Méltányolták színlátásom tömörségét, témáim sokrétűségét és különösen elismerték azt a technikai biztonságot, amellyel nemegyszer a bravúrig emelem a megoldásokat, előadásommal valami újat is hozva.

És várhattam-e ennél többet? Hogy tárgyilagos legyek, voltak, mint ahogy ez a természetes, ellenvélemények is. Az olyan elmélyedő, mindent átélő munka helyett, mint amilyen az enyém, ma a minden gyors világában, a történések könyörtelen egymásutánja nem kedvez ennek az aggódo alaposágnak s a ma embere, a történelmi váltás sodrában állva, zaklatott és ideges. Hisz hajszolt, hajrá-kor ez, amelyben a gyorsvonal helyett már a lökhajtásos süvít és az úrrakétába jelentkeznek az emberek próbautasnak.

Ennek a kornak, ha tartalmilag akármilyen szocialista is, az enyémtől különböző és más, agitatív hang kell, valami plakátbeszéd-féle lélekzetelállító szín- és hangorkán, hittel és halálbamenő lendülettel, de megalkuvás nélkül.

Várhattam-e én ilyenformán a nem új hangú, de úgy érzem mindig aktuális tárgyú, mélyen emberi és szociális témáimnak és az aktokban kifejezett színlálmaimnak az új idők új dalaira figyelők részéről az érdemben és értékben való megértést és méltányolást?!

249 Úgy érzem, nem!... de talán majd egyszer... mivel mindig becsületes jó szándékkal éltem és dolgoztam!

És ezért vigaszul szolgáljanak Arany szavai:

*„Van hallgatód? Nincsen?
Te mondd, ahogy Isten
Adta mondanod
Bár puszta kopáron,
– Mint tücsöké nyáron –
Vész is ki dalod.”*

Sopron, 1960. január 11.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Zoltán: Lackner Kristóf
árvaalapítványa

Horváth Zoltán: Lackner Kristóf árvaalapítványa

Lackner Kristóf nevét őrzik irodalmi alkotásai, emblematikus rézmetszetei és városáért tett szolgálatai. Az utóbbiért századunk helytörténetírása „a legnagyobb soproni polgármester”-nek tartja. Mégis a XVII.

század és korunk közti időben a humanista Lackner nevét legemberségesebb cselekedete tette halhatatlanná: hatalmas vagyonát Sopron város szegényeire hagyta, mégpedig egy részét polgári ápolda létesítésére és fenntartására, a másik részt, a még török fogságban élő soproniak kiváltására, vagy ha ilyenek nem volnának, szegény polgárok becsületes, elárvult leányainak kiházásítására; a harmadik részt olyan szegény polgárok gyermekeinek hagyta, akik egyetemeken hasznosan és szorgalmasan tanulnak.¹⁽⁹⁹⁾ Az 1631. november 19-én kelt és 1632. január 9-én kihirdetett végrendeletben foglaltaknak megfelelően a városi tanács Lackner minden ingó és ingatlan vagyonát leltározta²⁽¹⁰⁰⁾, majd eladta, tehát tőkésítette. Lackner vagyonának évi jövedelme 1634-ben 823 birodalmi tallér volt, egy tallér a XVII. század közepén 1,80 magyar forintot ért.³⁽¹⁰¹⁾ Az 1674. évi szeptember 7-én kelt tanácsi határozat után az ösztöndíj alapítvány tőkét az evangélikus egyházközség kezelte. A másik két alapítványi tőke a városi tanácsnál maradt, és a jövedelemből fele-fele arányban részesítette a katolikus és evangélikus szegényeket.⁴⁽¹⁰²⁾ A török kiűzése után a jövedelemből fogolykiváltásra⁵⁽¹⁰³⁾ természetesen semmiféle összeget nem kellett fordítani.⁶⁽¹⁰⁴⁾ A helytartótanács 1779. április 15-én kelt rendeletével, az időközben a kamatokból nyolc ezer forintról 13 040 frt-ra gyarapodott tőkét, az ún. Voss-féle katolikus árvaházi alapítványhoz csatolta. A jövedelem elosztásáról úgy rendelkezett, hogy abból 2/3 részben árva fiúk, 1/3 részben árva leányok részesedjenek vallási különbség nélkül.⁷⁽¹⁰⁵⁾ Az evangélikus egyházközség folyamodására azonban 1782-ben a helytartótanács újabb rendeletet adott ki, és előírta, hogy a jövedelem fele részben katolikus, fele részben nem katolikus árvák javára fordíttassék, s azt a városi tanács kezelje.⁸⁽¹⁰⁶⁾ Lackner hagyatékának második részéből így lett kizárólag árvaalapítvány. Cikkünkben tehát az ún. árvaalapítványi tőke és jövedelem sorsának alakulásával ²⁵⁰foglalkozunk. A Voss-alapítványról vázlatosan annyit, hogy Voss Anna Dorothea 1768. május 18-án huszonnégyezer forint tőke alapítványt tett katolikus szülők vagy legalább vegyesházasságból származó 6–10 éves korú 12 árva fiú és 12 leány neveltetésére.⁹⁽¹⁰⁷⁾ Az 1780-as évek végén a Voss-árvaházban katonákat szállásoltak el. Az árvák egy része a pozsonyi árvaházba került, a másik része nevelőszülőkhöz. A helytartótanács – a város kérésére – lehetővé tette az árvák visszatérését, előzőleg azonban az árvaházat felújították. Majd a tanács 1791. július 7-én határozatot hozott a két árvaalapítványi tőke szétválasztásáról és külön kezeléséről is.¹⁰⁽¹⁰⁸⁾ E határozat szolgált azután szabályként több mint egy évszázadon keresztül a Lackner-féle árvaalapítvány kezeléséhez. Segélyben részesült 48 árva, mégpedig: 16 katolikus árva fiú és 8 árva leány, ugyanannyi evangélikus. Valamennyit nevelőszülőknél helyezte el a tanács. A nevelőszülőkkel szerződést kötött, melyben elsősorban az árva gondviseléséért kifizetendő összeg szerepelt. A szerződés szövegét előre nyomott űrlap tartalmazta.¹¹⁽¹⁰⁹⁾ Az árvák utáni segélyt azután az életkori besorolásnak megfelelően folyósították:

	1791-ben	1878-ban	1909-ben
1 éves korig negyedévenként	5 frt	10 frt	–
1-től 10 éves kor után negyedévenként	3 frt 45 kr	15 frt	7,50 k
10-től 15 éves korig negyedévenként	3 frt	13 frt	6,50 k

Az 1791. évi szerződésben¹²⁽¹¹⁰⁾ az egy éven aluli gyermekek után, ha az ellenőrzés során a jó bánásmód bizonyosságot nyert, félévenként ruhára még két-két forintot állapított meg a tanács. Rossz gondviselés esetén elvette a gyermeket. A gyermek iskolai költségeire díj nem járt. Ha az árva fiú valamilyen mesterséget (ipart, kereskedelmet) tanult, évente 18 frt-ot utaltak ki kosztra és a legény felszerelésére. Három éven át tehát összesen 54 frt-ot. A leányok pedig, ha szolgálatuk során dicséretesen viselkedtek, egy öltözet ruha vásárlására 12 frt-ot kaptak. A számvevő javaslatára az 1807. évi tanácsi határozat a mesterséget tanulóknak a segélyt a negyedik évre is engedélyezte.¹³⁽¹¹¹⁾ A szolgálatba lépő leányok ruhasegélyét pedig

18 frt-ban határozta meg. A polgármesternek 1873-ban egy interpellációra adott válaszából az tűnik ki, hogy a II. korcsoportból kilépő tanuló felszerelésre 14 frt-ot kapott, a szolgálatba lépő, jó erkölcsű leány ruhára 12 frt-ot. Az 1900-as évek elején a tanoncok és középiskolai tanulók a 15. évük betöltése után is részesedtek a negyedévenkénti 7 korona 50 krajcár segélyben, mindaddig, míg nem szabadultak fel, ill. nem fejezték be középiskolai tanulmányaikat. A 15. életév betöltésekor a fiúk 36 korona, a leányok 30 korona végkielégítést kaptak.¹⁴⁽¹¹²⁾ A tanoncok és középiskolások ugyanannyi végkielégítést kaptak a segélyezésük megszűnésekor.

Az 1791. évi számadás szerint, mely a két alapítványi tőkét külön-külön mutatta ki, a Voss-alapítvány 53 050 frt, a lackneri 17 526 frt volt. Ez utóbbi összegből kamatra a kincstárnál volt 5815 frt, melyről az sorsjegykötvényt adott, a régebbi adósoknál 11 746 frt. Az alapítványt a városi tanács részéről kinevezett gondnok kezelte évi 50 frt fizetésért.¹⁵⁽¹¹³⁾ A tanács kb. negyedévenként pénztári vizsgálatot tartott. A számadást évenként a helytartótanács hagyta jóvá. Az 1843–1844. évi számadásában a tőke 18 824 frt. A kincstár tartozása 2 1/2%-os kamatra 6815 frt, a városi tanácsé 5%-os kamatra 8310 frt és 12 magánszemély adóssága 6%-os kamatra 3452 frt. ²⁵¹A kamatbevétel az 1843/44. évben 1130 frt volt. A katolikus árvák tartására kifizettek 310 frt-ot, az evangélikusok után 264 frt-ot. A különbség abból adódott, hogy az evangélikusoknál a második korosztálybeliek kevesebben voltak. Két felszabadult inas egyenként 18 frt-ot kapott. Az árvák gyógyszerellátására 4 frt 10 kr-t fizetett a város. Az évenkénti pénztármaradvány a tőkét gyarapította. Ez 1843. október 31-én 347 frt, 1844-ben 664 frt, 1846-ban 1591 és 1847-ben 782 frt. Az 1843/44. évben tőkevisszafizetés nem történt, 1846/47-ben a visszafizetett tőke összege: 4100 frt, viszont a tanács 5100 frt-ot helyezett ki kamatra.¹⁶⁽¹¹⁴⁾ A hitelkereslet állandó, mert a pénzügyintézetek hiányában virágzott az uzsora-kamat és a 6%-os kamatfizetési kötelezettség előnyös volt. A város kezelésében lévő különféle alapítványi tőkék állandó hitelforrásai a városi közigazgatási szervezetnek és a magánosoknak is. A város kezelésében 1909-ben 25 alapítványi tőkéje volt és a „cselekvő álladék” 1 349 636 korona. Az alapítványi tőkék összegének nagyságrendjében a lackneri az ötödik. 1. A szegényápoló tőkéje: 316 624 korona, 2. Sopron város nyugdíjalapja: 266 956 K, 3. Müller Paulin jótékonyági alapítvány: 248 531 K, 4. A süketnémák intézetének tőkéje: 95 523 K, és 5. a lackneri árvaalapítvány 78 440 korona.¹⁷⁽¹¹⁵⁾ A századfordulón Sopronban is egymás után alakultak a pénzügyintézetek, ill. bankfiókok. Konkurenciájuk körülményesebbé tette a tőkekihelyezést, csökkentette a kamatbevételt. A kormányzat intenciója pedig az volt, hogy a városi pénztöke megbízható bankokban, takarékpénztárakban különféle kamatozó kötvényekben nyerjen elhelyezést, és az lehetőleg ne közvetlenül kerüljön a magánosok kezébe. A Lackner-alapítvány „álladéka” 1909 végén tehát 78 440 korona. Ebből magánosok csupán 10 868 koronát vettek fel. A kötött magyar koronajáradéki kötvény összege 18 200, a kötött magyar földterhermentesítési 26 200 és a kötött közös papíráradék kötvény 13 600 korona¹⁸⁽¹¹⁶⁾ stb. A pénzügyintézetek általában 4, 4,5–5 %-os kamatot fizettek. A betölthető alapítványi helyek száma 1908-ban is 48 volt. Az üres helyek száma a katolikus fiúk részére 7, a leányoké 4 volt, az evangélikusoké 8, ill. 3. Az 1908. évben tehát csupán 16 árva részesült segélyben. A segélyek folyósítása 1909. augusztus 31-ével szűnt meg.¹⁹⁽¹¹⁷⁾ A városi törvényhatósági bizottság először csak a kamatok, majd az egész tőke kiadását határozta el – mindkét vallásfelekezeti részére – egyenlő összegben. Elhatározását azzal indokolta, hogy a két vallásfelekezet árvaházat tart fenn, és az az árvák segélyezését szolgálja. Így segíthet a város az árvákon legtöbbit, hiszen a megélhetési viszonyok egyre rosszabbak.²⁰⁽¹¹⁸⁾ A negyedévenként folyósított 7,50 korona segély azonban még mindig azt jelentette, hogy Lackner Kristóf árvaalapítványa 1909-ben is 16 soproni árvagyereknek adott egész évben kenyeret. Sopronban ugyanis 1909. június 6-án egy métermázsos búza ára 30–31 korona.²¹⁽¹¹⁹⁾

A városi törvényhatóság határozatát a belügyminisztérium jóváhagyta. Előírta azonban mind a két

vallásfelekezet számára az alapítványi oklevél kiállítását. Ezeknek szövege szinte azonos.²²⁽¹²⁰⁾ Az alapítvány örök időre „Dr. Lackner Kristóf-féle árvaalapítvány” címet viseli. Az alapítvány évi jövedelmét soproni illetőségű, szegény és jó erkölcsű katolikus, ill. evangélikus árvagyermek felnevelésére fordítják, mégpedig 2/3 részben fiú és 1/3 részben leánygyermek részére. Ez utóbbi pont azonos a helytartótanács 1779. évi leiratában foglaltakkal. Az alapítványi tőke jövedelmének hasznosításában lényeges változás nem történt. A két vallásfelekezet egyenként értékpapírokban, betétekben és adóslevelekben 43 658 korona tőkét vett, át a várostól további kezelésre,²³⁽¹²¹⁾ melyet azután az első világháború teljesen tönkretett.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Lovas Gyula: A soproni bérkocsis cég válsága (1845–1847)

252 Lovas Gyula: A soproni bérkocsis cég válsága (1845–1847)

A múlt század harmincas éveiben a fejlett iparral rendelkező nyugati államokban a karikaturisták kedvelt témája volt a régi és az új közlekedési eszköznek, a postakocsinak, illetve a társaskocsinak és a gőzvasútnak a szembeállítás. Az egyik gúnyképrajzoló a németek híres „Adler” nevű modonyát úgy rajzolta le, hogy a kalauzok meg más vasutasok tolják a síneken, ugyanakkor mellette vígan szalad a lóvontatta postakocsi, melynek utasai gúnyosan integetnek a kínlódó vasutasoknak. A képre a rajzoló még egy gyalogpostást is felrajzolt, természetesen úgy, hogy még az is megelőzi a vonatot.

Egy másik rajzoló, aki bizonyára a technikai haladás híve volt, különféle artistamutatványokat gyakorló lovakat rajzolt az egyik képecskéjére, amelyek miután rájuk kocsivonóként már szükség nincs, mindennapi zabjukat mutatványosként akarják megkeresni.

Olyan rajz is maradt fenn ebből a korból, amelyen a háttérben vígan szalad a gőzvasút, a postakocsisok pedig hosszúra nyúlt orral néznek utána: utasok nélkül maradtak, elvitte azokat előlük a vonat.

A hazai világban ekkor még nem kényszerültek a lovak magukat „artistává” átképezni, hiszen ekkor még határainkon belül nem jelent meg a gőzvasút. A soproniak ugyan már hoztak létre egy bizottságot, hogy Sopronon keresztül igyekezzenek megteremteni a vasúti összeköttetést Bécs és az Adria között. Az 1836-ban életre hívott társaság terve azonban részben tőkehiány, részben még a műszaki nehézségek miatt nem valósulhatott meg. Ennek a legjobban a soproni meg egyéb, ebben a forgalomban részt vevő fuvarosok örültek. Ők tudták, hogy ha a tervezett vasút megépül, az fuvarjaikat elhódítja. Pedig a vasútépítés csak késett, megvalósulása nem maradhatott el. A polgári, kapitalista fejlődéssel együtt járt a forgalom élénkülése is, ennek pedig a szekérfuvar és a társaskocsi nem felelhetett már meg sokáig, Ausztriában, ahol a tőkés fejlődés gyorsabb volt, korábban épült meg az első vasút és az igények egyre újabbak építését tették szükségessé.

1842-ben Bécstől már Bécsújhelyig jutott el a vaspálya, innen azonban a monarchia vezetőinek gazdasági, politikai és katonai céljait szolgálva osztrák területen vezetett Dél felé. A soproniak azonban menteni akarva a menthetőt, legalább azt akarták elérni, hogy Bécsújhelyből szárnyvasutat kapjanak. 1845-ben fáradozásukat már valami látható siker is kísérte, hiszen kora tavasszal a bánfalvi út mellett, közel a városhoz, megkezdtek a pályatest építését.

A helybeli bérkocsisok pontosan értesültek a vasúti ügyek alakulásáról, hiszen ők szállították a városi meg a megyei tisztviselőket a vasúttal kapcsolatos különböző tárgyalásokra és helyszíni szemlékre. A

bérekocsisok ugyanis már korábban, évekkel előbb leszerződtek a várossal meg a megyei szervekkel az ilyen hivatali utazások lebonyolítására. Így tehát a bérekocsisok tudták a hivatalos embereken kívül a legjobban, mi készül a város határában, ahol cseh munkások tömege ásta, hordta a földet-kavicsot: épült a vasút. Mivel fuvarozásaik során rendszeresen megfordultak Bécsben, Bécsújhelyen, az ottani bérekocsisoktól már jóelőre megtudhatták, milyen nehéz idők következnek számukra: a készülő új vasút minden jel szerint elhódítja majd előlük a Bécs–Bécsújhely felé irányuló forgalmat. Ezért a soproni bérekocsisok legalább a többi forgalmi irányban szerették volna biztosítani érdekeiket. Nem egyéneként igyekeztek védekezni, hiszen a soproni bérekocsisok már régen céhes iparosok voltak.

A soproni bérekocsis céh már 1669-ben alakult,¹⁽¹²²⁾ illetve ekkor terjesztette megbízottjuk szabályait jóváhagyásra a városi tanács elé. 1845-ben, vizsgáldásunk ²⁵³idején 16 fuvaros tartozott kebelébe. Ezekben az években a céh mestere a leggazdagabb fuvaros, Posch Albert volt, ipara mellett jelentős városi ingatlanok tulajdonosa is.

A céh igyekezett gondoskodni arról, hogy az egyes fuvarosok között a fuvarokat megfelelően elossza. Hogy ennek a feladatának megfelelőhessen, közös költségen két úgynevezett „levélhordót” tartott, akik a céh írásbeli dolgait, számadásait készítették, és a fuvarosok által Sopronba hozott levelek meg apróbb küldemények kézbesítését is végezték. Mint bejegyzett és a városi tanács által jóváhagyott alapszabályokkal működő céh, a város ellenőrzése alá tartozott. Ezt a hatalmát a város a céh fölé rendelt biztosa, a mindenkori városkapitány útján gyakorolta.

Bérekocsis házának kapudíszje.
Öntöttvas. Liszt Ferenc Múzeum.

Természetes, hogy a fuvarosok az egyre erősödő reformpolitika nyomán már itthon is közelgő változásokról, a politikai és gazdasági törekvésekről is tudtak, azokat meglehetősen pontosan ismerhették. Az 1844. évi országgyűlés idején a város az egyik helybeli bérekocsist, Hotz Sámuelt bízta meg az országgyűlési követek szállításával, majd pedig a követek és a város levélváltásainak továbbításával. Így Hotz útján a soproni bérekocsisok minden pozsonyi hírről közvetlenül értesülhettek.

A soproni bérkocsisok rendszeresen megfordultak Bécsben, Bécsújhelyen, Pozsonyban, Szombathelyen, Kőszegen, már amerre éppen a fuvarost rendelték, Posch Albertről egy peres ügy kapcsán tudjuk, hogy áruval rakott szekérével ismételt megfordult Triesztben is. Frankfurtba is rendszeresen jártak.

A személy- és áruszállítás mindaddig főként a céhes mesterek kezében volt, mellettük a paraszti fuvarosok részesedése jóval kisebb volt. A forgalom megnövekedésével azonban már céhen kívüli fuvarosok számára is akadt fuvarlehetőség. Az 1840-ben megjelent XX. törvénycikk megengedte, hogy amennyiben ilyen fuvarosoknak a városuk arra engedélyt és tevékenységüket igazoló könyvecskét ad, céhen kívül is [254](#)fuvarozhatnak. A törvény még a céhbelleket is kötelezte ilyen könyvecske használatára. Az országban legelőször a Pest megyei fuvarosok használtak ilyen igazoló könyvecskéket, [2\(123\)](#) amelyekben a tanács igazolta megbízhatóságukat. Korábban erre nem volt szükség, hiszen a céhtagság eleve megbízhatóságot jelentett.

A Sopronban rendszeresen megforduló más városbeli fuvarosok közül a pozsonyiak régi céhbellek voltak. Ugyanakkor a szombathelyiek, akik egyre sűrűbben jártak a Szombathely–Kőszeg–Sopron–Bécs útvonalon, nem voltak céhes fuvarosok. Szombathelyen ilyen nem alakult. Ezeknek a fuvarosoknak a megjelenésével csökkent a soproniak forgalma, ráadásul már a vasút is épült, amelyik a más városbeli példák szerint majd a legtöbb fuvar viszi el a soproni bérkocsisok elől.

Már korábban név szerint is megismerkedtünk az egyik soproni bérkocsissal, az 1844. évi pozsonyi diéta fuvarosával. Érdekes közelebről is megismerkedni Hotz Sámuellel, megtudni, miért éppen ő kapta a 16 soproni bérkocsis közül ezt a nem túl sok hasznot jelentő, a város és a bérkocsis céh között szerződött útvonalra eső hivatalos fuvar. A soproni városi tanács közgyűlési jegyzőkönyvei arról árulkodnak, hogy Hotz az egyik szegényebb városbeli bérkocsis lehetett, aki szorult anyagi helyzetében ezt a vékony bevételt jelentő szállítást is vállalta. Hotz ugyanis ekkorra eladósodott. 1842 decemberében 400, 1839-ben 200 váltóforintot, 1844. december 14-én 22 pengőforintot vett fel soproni személyektől és a kölcsönösszegeket 4,5 hold földjére meg néhány szőlőjére tábláztatta. Hotz 1844 telén, hivatkozva az országgyűlés során tett szolgálataira, a várostól tűzifát kért, s a város, miután a követek a kérés tárgyalásakor igazolták, hogy feladatát rendesen teljesítette, két öl puhafarózsával jutalmazta. Hotz 1845-re anyagilag teljesen tönkrement, kénytelen volt a fuvarozással is felhagyni. [3\(124\)](#) A soproni Angyal fogadóban mint pincebéli volt kénytelen munkát vállalni. Ez a munkahely annál kedvezőbb volt számára, mert feleségét ugyanott a konyhán alkalmazták. Itt az Angyal vendéglőben akaratlanul is személye a soproni meg a pozsonyi bérkocsisok közötti háborúskodás közepébe került.

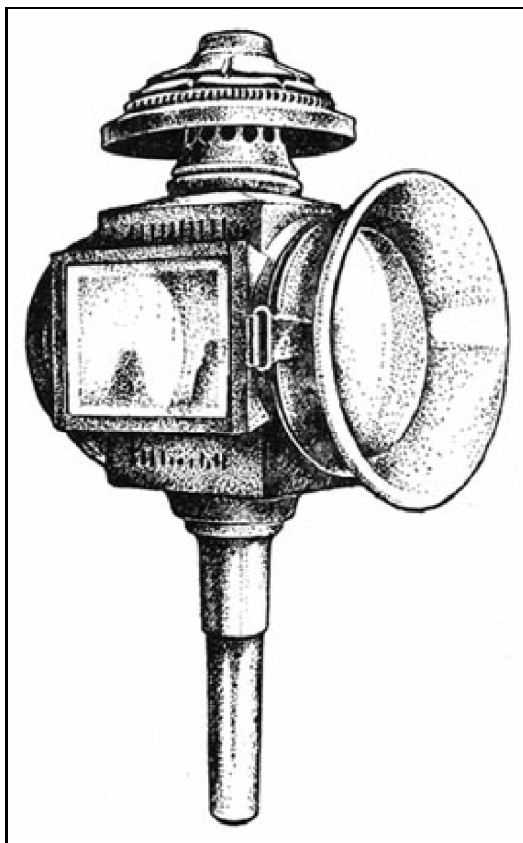
A soproni bérkocsisok, akik a maguk helyzeti előnyeiket legalább a városon belül igyekeztek érvényesíteni, élesen tiltakoztak, mikor megtudták, hogy a pozsonyi bérkocsisok Hotzot megbízták helyi képviselőjükkel, azaz „levélhordó”-nak szerződtek. Hotz ezt a feladatot könnyen elláthatta, ugyanis a pozsonyi bérkocsisok rendes szálláshelye az Angyal fogadóban volt.

Hotz feladata többirányú volt. Ügyelnie kellett a kocsisok pontosságára, az utasok igényeinek kielégítésére, neki kellett kézbesítenie a kocsik által Sopronba hozott leveleket és árukat, legfőbb feladata pedig az volt, hogy az ide érkezett pozsonyi bérkocsisoknak új fuvarot biztosítson. Éppen ez az utóbbi dolog sértette a soproniak érdekeit, viszont éppen ez biztosította a pozsonyiak számára a gazdaságos forgalmat. Hotz, mint volt bérkocsis, a legjobban elláthatta volna e feladatát a pozsonyiak és a vendéglős megaláztatására is. A két munka egyébként is jól kiegészítette egymást. A fogadónak sem jött rosszul ez a szerződés, hiszen ez még fogadójának nagyobb forgalmat is ígért.

A soproni bérkocsis cég Hotz működése ellen a városi tanácsnál tett panaszt. A tanács a városkapitány útján erre megtiltotta neki, hogy az Angyalban továbbra is mint levélhordó tevékenykedjék. Hotz szó szerint értelmezte a tilalmat és működése helyét a közeli zsemle-boltba tette át, míg aztán újabb panaszra a városi rendőrség innen is ki nem tiltotta.

Amikor a pozsonyi bérkocsisok értesültek a történetről, írásban kérték a tanácsot a határozat megváltoztatására és a levélhordó működésének engedélyezésére.⁴⁽¹²⁵⁾ Arra hivatkoztak, hogy a pozsonyiak Nyitrán, Nagyszombatban, Gensendorfban, Budán és Bécsben minden háborítás nélkül tarthatnak ilyen alkalmazottat, egyedül Sopronban tiltották meg ezt nekik, pedig erre őket céhük kiváltságlevele is feljogosítja. Hangsúlyozták, hogy alkalmazottjuk céhükön kívüli is lehet, hiszen az érkező kocsisnak ²⁵⁵szerszámaira kell ügyelnie, s így az utasok felvételével nem tud foglalkozni. A soproni tanács a helyi bérkocsisok érdekeinek védelmében a pozsonyiak kérelmét elutasította, bár az írásukhoz mellékelte kiváltságlevél-másolat a pozsonyiak állítását igazolta.

A pozsonyiak számára még maradt egy fellebbezési fórum, a helytartótanács. A bérkocsisipar egészét érintő törvény nem szabályozta azt, az 1840. évi XX. tc. csak a teherszállításra vonatkozott és a személyszállításról nem intézkedett. A helytartótanács ezért még döntésének meghozatala előtt a soproni városi tanácstól részletes tájékoztatást kért.

Bérkocsi lámpása
Liszt Ferenc Múzeum

Azonban a soproni tanács maga sem ismerte pontosan a helyi bérkocsisok jogait: ezért a helytartótanács

leiratot magával a céhvel válaszoltatta meg. A terjedelmes, de döntő érveket felsorolni nem tudó válasz lényegét maga az irat foglalja össze:

„...ezek szerint a Pozsonyi bérkocsisok céhüket Sopronban is meghonosítani s ezáltal bennünket régi jogainkból, s keresetmódunkból kiszorítani igyekezték az ezen vállalatból reánk háramlandó veszteséget annál fájdalmasabban veendenék, minthogy előrelátható, hogy a Sopron–németújhelyi vaspálya életbeléptetése által keresetünkben amugyis tetemes csökkenést szenvedünk.”

256A soproniak a pozsonyiak céhlevelére azt állítják, ez csak akkor jogosítja fel őket arra, hogy más városban is levélhordót tartsanak, ha ehhez a helybeli bérkocsisok hozzájárultak. A soproni céhbeli bérkocsisok pedig ehhez azért nem járulnak hozzá, mert Hotz a pozsonyiaknak Kőszeg, Győr és más városokba is fogadott utasokat. Ezzel pedig kizárólag a soproni bérkocsisokat illető fuvarvett el előlük. A soproni bérkocsisok ugyan elismerték, hogy a pozsonyiaknak jogukban áll visszafuvarvett szerezni. Kijelentették, hogy ezt továbbra sem kívánják meggátolni, mert „az itteni bérkocsis céh mindig tekintettel szokott arra lenni, hogy az idegen bérkocsisokra olyan utazók szállítása bizassék, kik az ottani vidékbe kívánnak utazni.”

Még néhány apró érv felsorolása után a soproniak saját állásfoglalásuk igazolására „történelmi érdemeket” sorakoztattak fel. Hivatkoztak arra, hogy a céh a napóleoni háborúk idején mekkora anyagi segítséget adott a háborús kiadásokhoz. Hivatkoztak arra, hogy céhük már 1669-ben alakult, meg néhány szerződés másolatával dokumentálták céhük egykori jelentőségét. Ezek közül a legérdekesebb volt az az 1764-ben megkötött szerződés, melynek értelmében a soproni bérkocsisok vállalták, hogy hatüléses kényelmes útikocsijukkal részt vesznek az udvarbelieknek Bécsből Frankfurtba, a birodalmi gyűlésre szállításában.

Mindezek az érvek azonban az adott esetben alig jelentettek valamit. Azonban értékesek a mai történész számára, akárcsak azok az ugyancsak mellékelt szerződésmásolatok, melyek a soproniak Bécsben alkalmazott levélhordóinak munkaviszonyát és teendőit szabályozták és rögzítették. A legrégebb ilyen mellékelt szerződés 1750-ből származott. Nem sok értelme volt a kérdéses esetben ezek melléklésének, ugyanis szövegükből nem tűnik ki, hogy Bécsben a soproniak levélhordójának alkalmazásához a bécsi céh hozzájárult-e. Így ezek inkább a soproniak ellen bizonyítanak. A két bérkocsis céh vitájában Hotz járt a legrosszabbul, hiszen a levélhordói működéstől eltöltő határozat egyik jövedelmétől fosztotta meg. Ezenkívül még a rendőrség is állandóan figyelte, vajon nem kísérli-e meg újból ellátni a pozsonyiak szolgálatát.

Mindeddig a soproni bérkocsisoknak sem volt levélhordójuk Pozsonyban, ezért a pozsonyi bérkocsis céh, német nevén „Priwiligierte Landkutscher Innung” úgy kívánta megnyerni a soproniak hozzájárulását, hogy nyilatkozatot küldött a városi tanácsnak, melyben kijelentette, ha a soproniak a visszafuvarvett lekötésére a pozsonyi vendégfogadóknak levélhordót kívánnak alkalmazni, nem támasztanak akadályt. Az új irat mellett egy 1845. szeptember 21-én a pozsonyi városkapitány által kiállított igazolás is érkezett Sopronba: „...a Sopronból Pozsonyba utazó egyénekkel ideérkező és az itteni arany rózsza című vendégfogadóban beszálló Soproni bérkocsisoknak Pozsonyból–Sopronba irányzó utasoknak felvételében az itteni bérkocsisok által még sohasem gátoltattak.”

Bizonyára a soproni tanácsbeliek is érthetetlenül fogadták ezt az igazolást, amíg ennek nyitját a soproni bérkocsisok meg nem magyarázták. Ugyanis, ha hinni lehet a soproni bérkocsisoknak, Pozsonyban elparancsolták őket az Arany Rózsához és a Naphoz címzett vendégfogadókból és a „Pozsonyból Sopronba szándékozni utazóknak felvételében tettel gátolták” őket.

Ezek szerint tehát a pozsonyi fuvarosok igyekeztek visszafizetni a soproniaknak. Érthető ez a harc, őket is szorították az új közlekedési eszközök. Rendszeresen járt Bécs–Pozsony–Pest között már a gőzhajó, Pozsony–Szentgyörgy között épült a lóvasút. A csökkenő forgalom miatt érthetően élesedett a konkurencia, nehezebb lett fölötte az osztozkodás. Novemberre már a soproni bérkocsisok is belátták, hogy érvelésük a pozsonyiakkal szemben gyenge, és hajlandónak mutatkoztak a pozsonyi javaslat elfogadására, azaz arra, hogy kölcsönösen megengedik egymásnak a levélhordó alkalmazását. Azonban mire minderről ténylegesen írásos nyilatkozatot készítettek volna, 1846. április 7-én megszületett a helytartótanács döntése, elismerte a levélhordókérdésben a pozsonyiak előjogát: „...Pozsony városában létező bérkocsisok által még 1818 évben nyert céh szabadalom 11. pontja szerint, azok bárhol és senki által a fuvarozás keresetében nem akadályoztathatnának, a 12. pont szerint pedig az u. n. levélhordóknak a vendégfogadóknak levő idegen utazóknak s egyéb fuvarozandó holmik s portékáknak holléte kipuhatólása végetti tartása kizárólag megengedtetnék. ²⁵⁷Ugyanazon a város kebelében jogszerűleg felállított levélhordók tartásától annál kevésbé tiltathatnának el, minthogy ezen városban levő bérkocsisok egylete céh kiváltsággal nem bírván a fuvarozási keresetmódnak szabad üzése és annak életésére levélhordóknak azaz fuvarfogadó egyénnek tartása bárkinek szabadságában áll, ellenben a sz. kir. Pozsony városában a bérkocsisok szabadalmas céhe léteztvén kebelében a levélhordó tarthatását senki a bekebelezett mestereken kívül, következőleg ezen városbeli (soproni) bérkocsisok egylete sem igényelheti – s ezek folytán ezen város tanácsának végzése, melynél fogva a pozsonyi kiváltságos bérkocsis céhek kebelében a levélhordóknak a tartásától eltiltotta, feloldatott és elenyésztetett, s a pozsonyi bérkocsis céh eziránti kérelmének hely adatván a helybeli bérkocsisok egylete pedig a követelt viszonyosság és egyenlőség behozásáért tett kérésétől legkegyelmesebben elmozdítottatván.”

Ez ellen a határozat ellen a soproni bérkocsisoknak fellebbezni már nem lehetett. A meglévő fuvarokért indított viták azonban egy évvel később ismét fellángoltak, és ismét helytartótanácsi döntés kellett, hogy lezárja az ellentéteket. Ugyanis három szombathelyi fuvaros, Haller János, Strasser János, valamint Brenner Boldizsár 1846 nyarán járatokat indított Szombathely és Bécs között.⁵⁽¹²⁶⁾ Sopronban az Angyal és a Magyar Király fogadók voltak a megszálló helyeik, s ezek elé a hirdetőtábláikat is kitétték „Stellfahrten nach Steinamanger und nach Wien” felirattal. Egyidőben ezzel engedélyt kértek a soproni tanácstól, hogy a városban levélhordót is alkalmazhassanak. A fuvarosok kérelmét a szombathelyi tanács is támogatta. Azért, hogy a kérés sikere biztosabb legyen, azt is felsorolták, milyen szabadon működhetnek a soproni bérkocsisok Szombathelyen:

„miként a sopronyi bérkocsisok egylete Soprony és Szombathely közt naponkénti fuvarozásai által folytonos közlekedést gyakorol, eziránt városunk kebelében rendes bizományost tart, ugyanitt fenebbi vállalatot tárgyazó hirdetőményeit mint bizományos a bolt ajtaján, mind egyéb közhelyeken szabadon felraggatja, lovai számára állandó magán-istállót bérlett s mindezek gyakorlatában miután az 1840. évi XX. t. cz. a fuvarozás minden egyedáruság korlátal alól felmenti, hatóságunk részéről ellene semmi tiltó, vagy gátló intézkedés nem történt.”

A soproni városi tanács a helytartótanács néhány hónappal korábbi határozatára alapozva engedélyezte a szombathelyiek soproni tevékenységét, annál is inkább, mert a városkapitány megvizsgálta azt és rendesnek találta. A soproni bérkocsisok azonban nem szívesen látták az új vetélytársakat, meg akarták akadályozni a szombathelyiek működését. Ezért 1847. január 2-án beadványt terjesztettek a tanácshoz, amelyben kérték, hogy a szombathelyiek tiltassanak el a soproni fuvarvállalástól, valamint azt is, hogy a tanács távolíttassa el a szombathelyiek tábláit a vendéglők elől. Kérelmüket azzal indokolták, hogy ők adózó soproni polgárok, a szombathelyiek a Sopronban folytatott tevékenységért adót nem fizetnek; a szombathelyi kocsiakra az utas

nem számíthat, mert Sopron csak éjjeli megszállóhelyük és előre sohasem tudni, van-e még hely rajtuk; a szombathelyiek kérelmükben az 1840. évi XX. tc-re hivatkoznak, az pedig csak a teherszállításra vonatkozik; a szombathelyiek levélhordó alkalmazására engedélyt kérve arra hivatkoznak, hogy a soproniak ilyen alkalmaznak Szombathelyen. Ez igaz, az ottani bizományos azonban csak a két város közötti utasokra korlátozza tevékenységét, a szombathelyiek viszont más irányú fuvarokat is felfogadnának Sopronban. A céh kérelmét a város nem is tárgyalta, hanem egy kísérő irattal döntést kérve, felterjesztette a helytartótanácshoz. A helytartótanács a soproni bérkocsisok javára döntött azzal az indokkal, hogy a szombathelyieknek nincs céhlevelük, a soproniaknak viszont van, azaz a céhbéliek a nem céhes iparossal szemben előjoggal bírnak.

Tehát most a soproniak csatát nyertek. Csakhamar azonban kiderült, hogy a céhlevél adta elsőbbség a megváltozott körülmények között semmivé válik, és a céhes jog is át kell adja helyét az újnak, amelyben az erősebbé az elsőbbség. Ebben az új küzdelemben azonban már közvetlen szerepet kapott az új szállítóeszköz, a vasút is.

2581847 áprilisában a soproni vasútigazgatóság hirdetményt tett közzé, melyben felszólította a helyi és környékbeli fuvarozókat, hogy vállalkozzanak az egyelőre Bécsújhelytől csak Sopronig megépülő vasút és a jelentősebb közeli városok közötti gyors- és társaskocsi járatok indítására.⁶⁽¹²⁷⁾ Így Sopronból Szombathelyre, Kőszegre, Nagykanizsára, Keszthelyre, Kapuváron át Pápára, valamint Csornán át Győrbe kívánt a társaság a vonatokhoz csatlakozó járatokat létesíttetni. A felhívásra Strasser János szombathelyi „fuvarász” jelentkezett elsőnek a vidékiek közül, elvállalva a szombathelyi járatot. Ezért is írásbeli engedélyt kapott Tschurl Ede vasútigazgatótól, hogy kocsijaival kiállhat a soproni vasútállomásra. A soproni céhbéli fuvarosok közül is vállalkoztak néhányan ilyen fuvarra, de csak Kőszegre és Szombathelyre. Ezek a vállalkozók ekkor már nem a céh nevében tették meg ajánlatukat, hanem egyenként, az erről szóló hirdetményüket is már név szerint írták alá. Ez mindenképp a céh szoros kötelekeinek lazulását bizonyítja. Később egy másik szombathelyi fuvaros, Haller János is vállalkozott az ilyen járatokra, Brenner, a harmadik azonban továbbra is független maradt a vasúttól és kocsijával Bécsig járt.

A vasúthoz csatlakozott soproni bérkocsisok sérelmesnek találták, hogy a vasútigazgatóságtól kapott engedély alapján a szombathelyiek is kiálltak a pályaudvarra. Megfenyegették Strassert, ha még egyszer meglátják az állomáson kocsijával, akkor megölik. Ezért Strasser védelemért a tanácshoz fordult, kérte, jelöljön ki számára olyan helyet, ahol kocsijaival bántatlanul felállhat.

A soproni tanács 1847. október 7-i közgyűlésén tárgyalta az ügyet, és a helytartótanácsnak korábbi, a szombathelyieket elmarasztaló döntése alapján Strasseréket kitiltotta az állomásról. Megtiltotta nekik, hogy ott elhelyezzék hirdetőtáblájukat és ott fuvarszerző levélhordót alkalmazzanak. Ennek a második tilalomnak azért volt külön jelentősége, mert megakadályozta, hogy a szombathelyi levélhordó az állomáson tevékenykedve, felhívhassa a városi vendéglőkben lévő szombathelyi bérkocsikra az érkező utasok figyelmét. A városi tanács csak annyit engedélyezett a szombathelyieknek, hogy azokat az utasokat, akiket ők hoztak a soproni vasútra, az állomásra ki is vihessék. Azonban ott érkező vonatot már meg nem várhattak. Kemény, tiltó rendelkezés volt ez. Maradéktalanul biztosította a soproniak számára az érkező utasok elszállítását.

A fennmaradt iratok tanúsága szerint azonban a Bécs felől érkező utas nem mindig talált az állomáson soproni bérkocsit sem. Egy másolatban a tanács elé került irat szerint 1847. október 7-én egy utas egy óra hosszat várt az állomáson olyan kocsira, amely elvigye Kőszegre. A soproni bérkocsisok hirdetményük szerint 1,20 forintért vállalták egy fő Kőszegre szállítását. A soproni levélhordó először 6 forintot kért a

köszegi útért, majd nagy vita után végül 5 forintért teremtett neki bérkocsist.

A dolog megítélésére akkor vállalkozhatunk, ha arra gondolunk, hogy a soproniak nyomtatott hirdetményük elkészítésekor abban a hitben voltak, hogy a vasút nagy utasmozgást hoz majd, s kocsijuk nem egy utassal, hanem telve fog közlekedni. Így hát most a kocsi valamennyi férőhelye után egy utastól szerette volna a levélhordó beszélni a fuvardíjat.

Ezek szerint tehát az utasok szenvedték meg a két város fuvarosai közötti vitát. Ezért a vasútigazgatóság is kérte a tanácsot döntésének felülvizsgálatára. Erre annál is inkább szükség volt, mert túlbuzgó soproni kapuőrök azt is megtették, hogy az utasokkal teli szombathelyi társaskocsit megállították az Újteleki kapunál és a városkapitánytól kapott utasításra hivatkozva nem engedték ki az állomásra. De a vasútigazgatóság azért is helytelenítette a város döntését, mert minden telektulajdonosnak joga van bárkit a saját területére beengedni, csak a vasúttársaságnak tilos.

A vasútigazgatóság a tanácshoz írt levelében azt is hangsúlyozta, hogy a szombathelyiek a vasúthoz csatlakozó járataik lebonyolítására új kocsikat állítottak forgalomba. A soproniak ugyanakkor csak a régi kocsijaikkal maradtak. A soproniak bérkocsijait nem ismerjük. Strasser naponként váltva egy új, 12 személyes 259 négyfogatú és egy háromfogatú társaskocsival látta el a fuvarozást. Haller felváltva egy háromtagú társaskocsival és egy kétfogatú csézával bonyolította le a két város közötti járatokat. A városkapitánynak egy jelentése szerint ezekkel a kocsikkal jó időben hat, rossz időben nyolc óra alatt ért az utas Szombathelyre, beleszámítva a Nagybaromban és Langatóban történő lóváltást is.

A két fuvaroscsoport „technikai” felszerelésének különbsége a városi tanács figyelmét sem kerülte el. A városkapitány ezért magához rendelte a soproni bérkocsis cég mesterét, az egyik céhtagot meg az egyik levélhordót. Átaluk utasította a céhbelieket, hogy ők is szerezzenek be a szombathelyiekéhez hasonló járművet.

Rövidesen jelentették is a soproni bérkocsisok a biztosuknak, hogy a cég napokon belül forgalomba állítja a frissen vásárolt négyfogatú, 9 üléses közkocsiját. Egyben azt is, hogy egyezsége léptek a köszegi bérkocsisokkal, akik egy hónapon belül ugyanilyen kocsit fognak forgalomba állítani. Azt is megígérték, hogy a helyi forgalomra is „öt jóra való kocsit” fognak beállítani.

A soproni cég ígéretét azonban nem váltotta valóra. Az ismételt panaszokra a városkapitány újból magához rendelte a céhmestert, akinek céhe „saját ígéret ellenére nem felelt meg eddiglen rendeltetése céljának, a szomszéd városok közötti közlekedést, hol rendetlenül, hol éppen fenn nem tartja, maga közt zavarodik – a vidéki fuvarozókat mégis akadályozza s eképp a hatóság rendeletét megszegvén a nagyközönség méltó várakozását mintegy gunnyal kijátszani törekszik.”

A városkapitány kemény soraira, melyeket az idéző levél tartalmazott, Posch céhmester elismerte, hogy „a helybeli bérkocsis társulat egymás között olyannyira meghasonlott, hogy annak szilárd fennállását reményelhetni nem is lehet, minthogy jelenlegi levélhordóik, Unger Károly és Hoger Antal a meghasonlásnak üdvetlen magvait elszórván, hol egyik – hol másikat rakonatlanságokra készítik – előjárói tekintélyét lealjasítják, rendelkezéseit, de barátságos javaslatait is dölyfösen visszautasítják, sőt tettleg méltatlanságokkal is illetni merészkednek.”

Posch arról is beszámolt a városkapitánynak, hogy korábbi ígéretük a 9 személyes társaskocsi megvásárlására nem volt alaptalan, mert Badenben találtak egy megfelelő eladó kocsit. A kocsivétel dolgában ott járt céhtagok a kocsi vételárából, a kialakult 400 forintból 40 forintot foglalóként le is

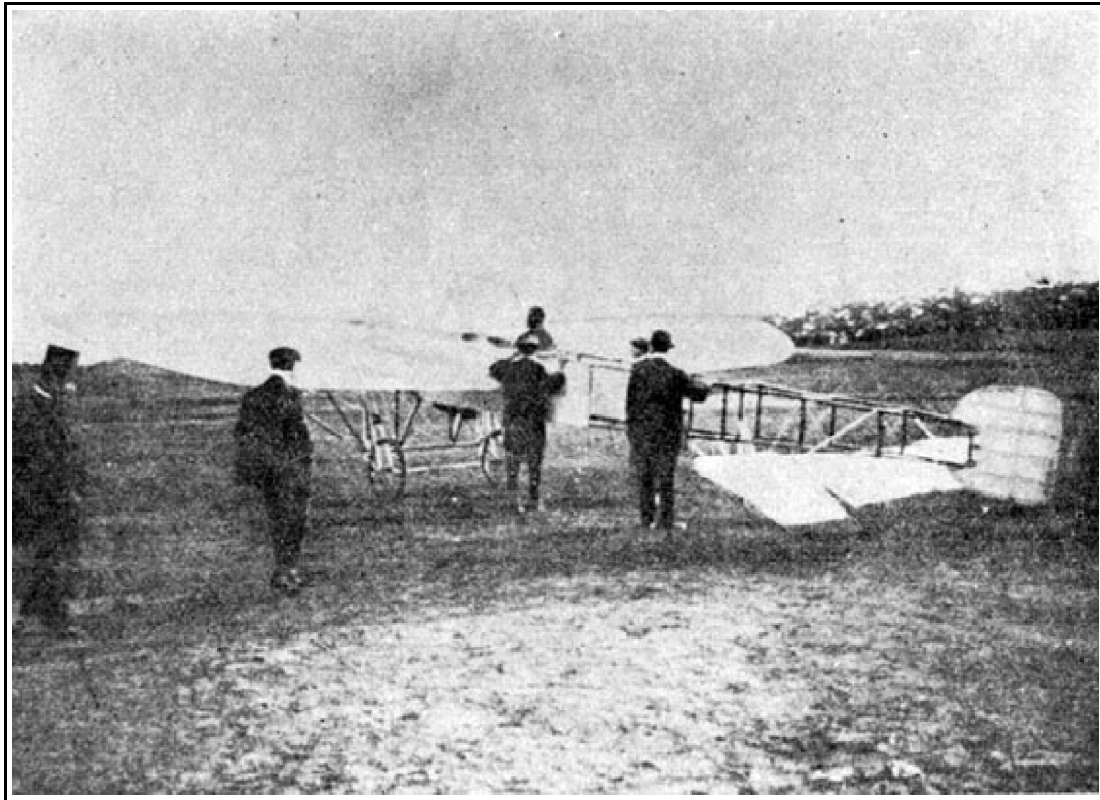
fizettek. A még hiányzó részt előteremteni már nem tudták, így a foglaló is elveszett. Posch ezek után lemondott a céhmesterségről, a városi tanács pedig megengedte a szombathelyi fuvarosoknak, hogy ismét kiálljanak az állomásra, és most már a soproni vetélytársak nélkül bonyolítsák le a vasút és Szombathely között a személyforgalmat.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Lóránt Ödön: Blériot Sopronban

Lóránt Ödön: Blériot Sopronban

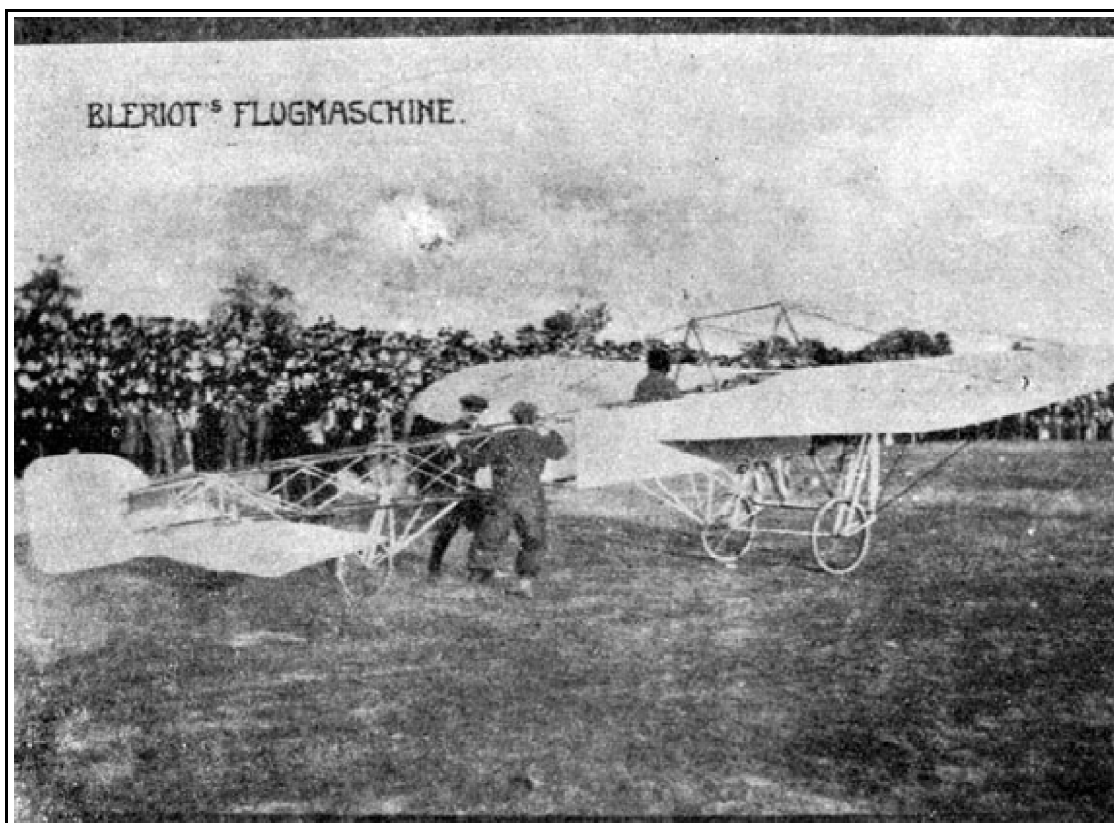
1910. május 18-ára volt kitűzve az a nevezetes esemény, hogy „a Blériot” bemutatja repülő tudományát. Híre felcsigázta az emberek képzeletét és senki sem szándékozott elmulasztani azt a pillanatot, hogy lássa, miként hagyja el egy, a levegőnél nehezebb gépen az ember a földet. Az előzetes hírverésről a világsajtó gondoskodott, mert 1909. július 25-én Louis Blériot saját szerkezetű monoplánján 23 perc alatt átrepülte a La Manche csatornát. Különös jelentősége volt ennek az eseménynek, mert a repülés nem szárazföld, hanem tenger felett történt.

A levegő meghódításáért folyó küzdelemben az 1903-ban nyilvánosan is fellépett Wright testvérek kitartó szorgalommal és a kísérletek ezrével kialakították a szárny hossz tengelye körül elcsavarható szárnyfelületeket és ezzel megoldották a stabilizáció kérdését. Munkájuk eredménye éppen Franciaországban mutatkozott meg, ahol illetékes fórumok előtt bizonyították be, hogy gépük indokoltan ért el 1905. okt. 4-én 33 perc és 17 mp alatt 33 456 m utat. Eredményüket még túlszárnyalták 1908. aug. 8-án a hunaudierei versenypályán, ahol a legkülönbözőbb manőverekkel és az egy órát is meghaladó repüléssel meghódították a szakértőket és a közönséget is. Ezt a nagy sikert 260tetézte Louis Blériot 1909-ben, amikor a 31 km széles La Manche csatornát átrepülte. Megalapozott és érthető volt, hogy Charles Müller impresszárió Blériot eredményeit pénzügyi vonalon is kamatoztatni kívánta.

Az eredeti elgondolás szerint 1910. május hó 18-án mutatta volna be Sopronban gépét és repülő-jártasságát a csatorna hőse, aki Magyarországon először 1909. okt. 17-én mutatkozott be Budapesten. A soproni újságok 1910. május hó 12-től kezdve közölték az ünnepség részletes műsorát, a közlekedési lehetőségeket, a vasúti kedvezményeket. Ismertették a nemzetközi labdarúgó mérkőzést (SFAC: Wiener Kicker), majd az azt követő atlétikai verseny számait. Nagy előkészületeket tett a rendezőség a várható tekintélyes nézőközönség elhelyezése és ellátása érdekében. A repülés helyéül a katonai lóversenytérét szemelték ki (a Győri út mellett, a mai „Service” közelében). A kijutás megkönnyítése érdekében különvonatok közlekedtek az állomásról a lóversenytérig. A kormányzat a repülőnap sikere érdekében megadta a távolabbról Sopronba utazók részére azt a kedvezményt, hogy a jegy előre megváltása magába foglalta a „fenntartott hely” árát is! A rendezőség a lóversenytér korláttal elkerített területén belül 25 000 nézőre számított. A város lakosságán kívül sok vendéget vártak Bécs, Bécsújhely, Pozsony, Moson, Mosonmagyaróvár, Győr, Szombathely és Kőszeg városokból is. Bár előzetesen bizakodóan nyilatkozott a rendezőség, mégis bizonyos csalódást okozott az a tény, hogy a bécsiek május első felében már közölték: Bécsújhelyen elkészül a repülőtér és akkor ott állandóan nagy nemzetközi repülőnapokat fognak tartani. Ez a propaganda kétségtelenül apasztotta a látogatottságot. „A Blériot” körül is támadt egy kis nézeteltérés. A gép tényleg Blériot típusú kecses, könnyed monoplán volt, amelyen nagyon figyelemreméltó új megoldás volt a légcsvár elhelyezése közvetlenül a motor tengelyén. Ez a zseniális megoldás kiküszöbölt mindenféle lánc- vagy drótkötél-meghajtást, ezek sok gondot okozó burkolását. Szépséghiba csak abban állott, hogy nem maga Blériot repült, hanem berepülő pilótája, gróf Montigny. A gép az ideiglenes hangárban várta azt a pillanatot, amikor a szél elálltát fogja jelezni a piros zászló. A délután folyamán addig csak a 261 fehér zászló lengedezett, hiába sóvárogta a közönség a piros-fehér jelzést, amely megcsilllogtatta a repülés

reményét: rövidesen repülünk. A műsor folyt, a zenekar játszott, a környező Szárhalom, Harkai-domb, Egeredi-domb, Bécsi-domb lejtői sűrűn megteltek a turisztikát jobban kedvelő, a pénzt szívesebben megtakarító érdeklődőkkel. A nézők összes létszáma elérte a tervezett 25 000 főt. Hatalmas tömeget rázott fel pünkösdi vasárnapi pihenéséből ez a nagy esemény. Délután fél öt tájban nyugtalanság volt észlelhető a hangár körül. Montigny izgatottan szívta egyik cigarettáját a másik után, nézte a zászló lankadó libbenését és végre kitűzték az indulást jelző piros lobogót, amely szerencsére most nem lobogott. A gépet kitolták a hangár elé. Castello gépész megegyszer átnézte a gépezetet: minden rendben! A pilóta beült a gépbe, megindította a motort, az forgásba hozta a kétszárnyú légsavart. A légsavár által hátrdobott, felgyorsított levegőtömeg reakció-ereje magával ragadta a könnyű kis gépet, amely rövid nekifutás után felemelkedett néhány méter magasba és három percig tartó repülés után a felszállás helyén leereszkedett a földre. A közönség felmorajlott, zúgott, éljenzett, kendőt lobogtatott. Ünnepelte azt a férfiút, aki elsőnek mutatta be itt Sopronban, hogy a levegő-ellenállás legyőzhető, lehet repülni. A gépnek azonban nem ekkor volt a tulajdonképpeni bemutatkozása Sopronban. A Soproni Napló 1910. március 16-i számában ez a hirdetés olvasható „Blériot Alajos eredeti repülő-gépe, melyen a La Manche csatornán keresztülrepült, csak néhány napig az Erzsébet kertben lesz kiállítva. Belépő díj személyenként 60 fillér. Sportegyleti tagoknak legitimációval és munkásoknak 40 fillér, tanulóknak nagyobb csoportban (20 fő) á 20 fillér.” Március 18-án a hírek közt olvasható, hogy a líceum tanulói megtekintették a gépet. A szerkezetet Szabó József tanár ismertette. Az idő kedvezőbbre fordulása arra indította a pilótát, hogy másfél órás pihenés után újból bemutassa tudományát. Most már 6 percig tartózkodott a levegőben, három nagy kört írt le és megmutatta gépét a környező dombok közönségének is. Megvalósult a nagy csoda: az ember repült! Magyarországon Sopron volt az első vidéki város, amely hatvanegy évvel ezelőtt láthatta gépmadáron repülni az embert.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: A csepregi pünkösdi királyok

262 Fried István: A csepregi pünkösdi királyok

(Adalék Jókai Mór forrásaihoz)

Ismert népszokásaink közé tartozik a pünkösödés, a pünkösdi király választása, a pünkösdi királyné ünneplése.¹⁽¹²⁸⁾ Korán, már 1647-ben megemlíti Geleji Katona István, de szól róla Bél Mátyás is (1736-ban), csallóközi előfordulását följegyezve; Dugonics András 1788-ban megjelent országos sikert aratott „Etelka” című regénye a régi magyarok szokásaként írja le; Bartholomaeides László Gömör megye 1808-os pünkösdi király ünnepségéről beszél. Az etnográfusok, a gyűjtők a Szigetközben, Szegeden, Ugocsa megyében is megtalálták, nemrég pedig petőházi előfordulásáról olvashattunk.²⁽¹²⁹⁾ Sőt, nemcsak a magyar nép kedvelt multságaként ismerik. A Buda környékén egykor lakott németek, a történeti Bács-Bodrog megyei szerbek is megünnepelték a maguk módján a pünkösdi királyt s királynét.³⁽¹³⁰⁾

Jókai Mór kecskeméti jogászéveire visszaemlékezve⁴⁽¹³¹⁾ varázsolja elénk a kecskeméti puszták ünnepélyét, a pünkösdi király választását,⁵⁽¹³²⁾ melyet később az ugyancsak ott dívó „bikahajsz”-szal⁶⁽¹³³⁾ kapcsol egybe. Kecskeméti éve jelentőségét Mikszáth így méltatja: „Jókai itt szedte föl az egészséges magyar nép tősgyökeres gondolkozását, logikáját, észjárását és humorát.”⁷⁽¹³⁴⁾ Később, 1853-ban, mikor az „Egy

magyar nábob” című regénye megszületett, kecskeméti élményeit vetette papírra – vallomása szerint –, azokat örökítette meg a Szabolcs megyébe helyezett pütkösdi király választással s az avval szinte együtt történő bikahajjsszal. Ezt látszik támogatni az a tény, hogy első regénye, a Hétköznapok, mely közvetlenül kecskeméti élményeiből fakadt, szintén tartalmazza a bikakergetés-betörés leírását.

Ám Egy magyar nábob című regényének idevonatkozó fejezete számtalan olyan elemet tartalmaz, mely nem lehet a kecskeméti élmények születte, melyet vagy az író képzeletének vagy más forrás hatásának kell tartanunk.

Tudjuk, hogy az országSZerte elterjedt pütkösdi népszokás Csepregben is jelentős népszerűségnek örvendett, sőt itt „lófuttatással” kötötték össze. A csepregi lóversenyekről⁸⁽¹³⁵⁾ országSZerte sokat forgatott könyvek, mint például: Fényes Elek 1847-ben megjelent statisztikai-földrajzi műve, Frankenburg Adolf színes Emlékiratai is tudósítanak. Eszerint a „lófuttatás” napja: pütkösdihétfő. A verseny győztese új ruhát kap, s három napig ingyen ehet-ihat a község házában. 1890-ben ülték meg utoljára ezt a kedves ünnepet, akkor Pócza Antal csepregi lakos dicsekedhetett a győzelemmel. A verseny helyét „Futtatógyep”-nek nevezték. A verseny Széchenyi István és Wesselényi Miklós, a lóversenyek kezdetének s társaság-szervező mozgalmának korszakában jelentékenynek minősíthető; a városka birtokosai, Jankovichék 1841-ben Széchenyi Istvánt is vendégül látták, ki éppen a soproni selyemhernyótenyésztés érdekében szervezett, mozgósított, ügködött.

263Jókainak egy 1856-ban írott cikke alapján föltételezhetjük, hogy tökéletesen tisztában volt Jankovichék pütkösdihétfői „lófuttatás”-ünnepélyével. Így ír: „Tul a Dunán egy derék földes ur rendelést tett, és alapítványt hagyott, hogy a népszokásban régen divatozó pütkösdi király választás vidám ünnepélllyel legyen összekötve, mellynek közvetlen hatása egy nevezetes iparágra, a lónemesítésre kiterjedjen...”⁹⁽¹³⁶⁾

Már ez önmagában is arra ösztönöz, hogy abban az irányban nyomozzunk: ismerte-e Jókai a csepregi pütkösdihétfői lóversenyek menetét? Ugyanis cikke első részében apró változtatással egy 1823-as lófuttatás-pütkösdi király választás eseményeire ismertünk; de ez a hasonlóság megvan az Egy magyar nábob idézett fejezetével is.

Egy ismeretlen tudósító így adja hírül a csepregi népünnepélyt:¹⁰⁽¹³⁷⁾

A tudósítás elején néhány mondatot olvashatunk arról, hogy Csepreg a XVI–XVII. században virágzó mezőváros volt, gimnáziuma, nyomdája messze földön ismert, sokan Pannonia Scarabantia Julia nevű városával azonosították. Minden esztendőben választanak pütkösdi királyt. Délután 4 óra után tizenöt-tizenhat parasztlegény indul a verseny színhelyére; „Elöl lovagol két helybéli Eskütt, kik Vezetők, ‘s Felvigyázók, ezeket követi gyalog a’ marsot húzó Czigány kar, melly után egy legény veres zászlóval lovagol, mellette két lovas kivont karddal; utánnok jön a’ mult esztendei nyertes, vagy is a’ tavali Pütkösdi Király, kinek fejéről zöld ágból ‘s virágokból font korona válláig fut le, úgy hogy orczája sem látszik; mellette két legény lovagol. Itt következnek már a’ pályafutásra válalkozott Lovagok. El érkezvén a’ mezőnek síkabb tájára, megállapodnak, és minekutánna az Esküttek, Birák ‘s a’ helybeli Uraság tisztjei a’ nézőket tágos két sorba állították, a’ megállapodás helyén hagyván a’ zászló-tartót, két oldal-kísérőivel, a’ futtatók mintegy 600. lépésnyire éjszak felé mennek, hol őket egy pár Eskütt, ‘s többnyire egy Uraság Tisztje várja, mint felvigyázók. Itt a’ futtatók egy sorba állván a’ felvigyázóktól kimondott MARS, vagy SZABAD jelszóra el kezdik a’ futtatást a’ zászló felé, melly ekkor oldalaslág az emberek egyik sora végén szokott állani. Gyakran megtörténik, hogy a’ magokra hagyott lovak a’ legényeket el ragadván, görbén futnak, ‘s az embereket soraikban megzavarják. – A’ melly futó a’ zászlót először el éri, meg nyerte a’

pályafutást; azért a' zászló előtte lebotsájtatván megköszöntetik, 's a' korona az előbbi Királytól elvétetvén, fejére tétetik, tudniillik, ha a' tavak Király, kinek hasonlóan futni kell, nem lett volna ismét a' nyertes. Egy rövid pihenés után ismét felmennek az előbbi futtatás kezdő helyére, 's ujólag futnak. Ha az első nyertes ezen második futtatásban hátra maradna, el veszti a' koronát, 's az lesz a' Király, ki a' harmadik futásban nyer.”

A tudósító az 1823-as verseny érdekes történetét is hozzáfűzi ismertetéséhez. Az első két futamot ugyanaz a legény nyeri, tehát ő lenne a győztes, ha a második futtatásban el nem veszítette volna a „koronát”. Így harmadik futamra is sor kerül, melyben szintén diadalmaskodna, ha a tömeg kiáltozása meg nem zavarná. A cél előtt megáll, s egy másik versenyző ugrat be elsőnek. A futtatás győztesét így nem tudják igazságosan eldönteni. Le kell bonyolítani a negyedik futamot is. Ezen a kétszeri nyertes nem vesz részt, mert a többi legény – féltékenységből, irigységből – tartóztatta, akadályozta lovát. Tehát csak az ötödik futam dönti el végérvényesen a csepregi pütkösi királyság sorsát az első két futam győztesének javára. A cikk szerzője megemlíti, hogy a legények sokszor akadályozzák egymást, mindenféle furfangos ötlettel. Érdekességképpen hozzáfűzi, hogy a lovasok után gyerekek is futnak, így gyakorolják magukat a jövőviadalokra. A győztes lesz a pütkösi király, kinek a verseny után következő egész esztendőben ingyen evési-ivási-szórakozási joga van, a többiek kénytelenek fizetni a költségeket. Ahogy a többi legény kénytelen őrizni lovait, marháit is.

Meglepő, hogy Jókai regényében is hasonlóképpen vonul föl a versenyre a menet.¹¹⁽¹³⁸⁾ Elöl a két esküdt, utánuk a cigánybanda (Jókainál: szekéren), majd tulkokat vezetnek ²⁶⁴a mészároslegények (önálló lelemény vagy másutt tapasztalt élmény!), még a „veres” zászlós Varju uram is beleillene a csepregi menetbe. A pütkösi király mellett is ketten (!) haladnak, kiket a pályázó legények követnek, végül „*úri és fakó szekerek rende*” zárja a sort. Ugyancsak érdekes, hogy a pütkösi királyság odaítélését megnehezíti az, hogy Kiss Miska, a többszöri futamgyőztes elveszíti a pütkösi király koronáját. Így a „bikahajszra” marad a döntés.

Az eddigiekből következik, hogy Jókai ismerhette a Hasznos Mulatságok 1824. évi közlését. E tényről erősen valószínűsíti, hogy a regénybeli időszámítás szerint a Kárpáthy János birtokán rendezett király-választás is 1823–1825-re tehető. Az 1830-as évek sajtója többször foglalkozott e versennyé vált népszokással.¹²⁽¹³⁹⁾ Többek között egy B. J. jelű tudósító ad hírt „Májusi-Király Csepregen” címmel arról, hogy május első napján az „ifjak között lófuttatás” lesz.¹³⁽¹⁴⁰⁾ Ha jelen lett volna az író, bizonyára pontosabb értesüléssel szolgált volna. Jókai tudott a csepregi lófuttatásokról, hiszen parányi hírlapi közlésektől terjedelmes beszámolókon keresztül a divatos szerkesztő, Frankenburg Adolf írásáig kedvelt témája volt ez a reformkori publicisztikának. A motívumegyezések mondatják ki velünk, hogy a kecskeméti emlékek mellett a csepregi hírek, beszámolók alakították ki véglegesen Jókaiában az Egy magyar nábob említett fejezetét. A Hétköznapokban (a kecskeméti regényben) szó sincs lófuttatásról, ott csak a bikahajsz motívuma szerepel.

B. J. kis hírével avval fejezi be, hogy fölszólítja az olvasókat: aki ismeri az ilyen s az ehhez hasonló népszokásokat, aki bővebb fölvilágosításokkal szolgálhat, küldje meg írását a szerkesztőségnek. Válasz nem érkezik. Ám alig lapozunk tizenkét oldalt, s a lapban Jókai nyomtatásban megjelent első művét – egy négy soros versikét – olvashatjuk.¹⁴⁽¹⁴¹⁾

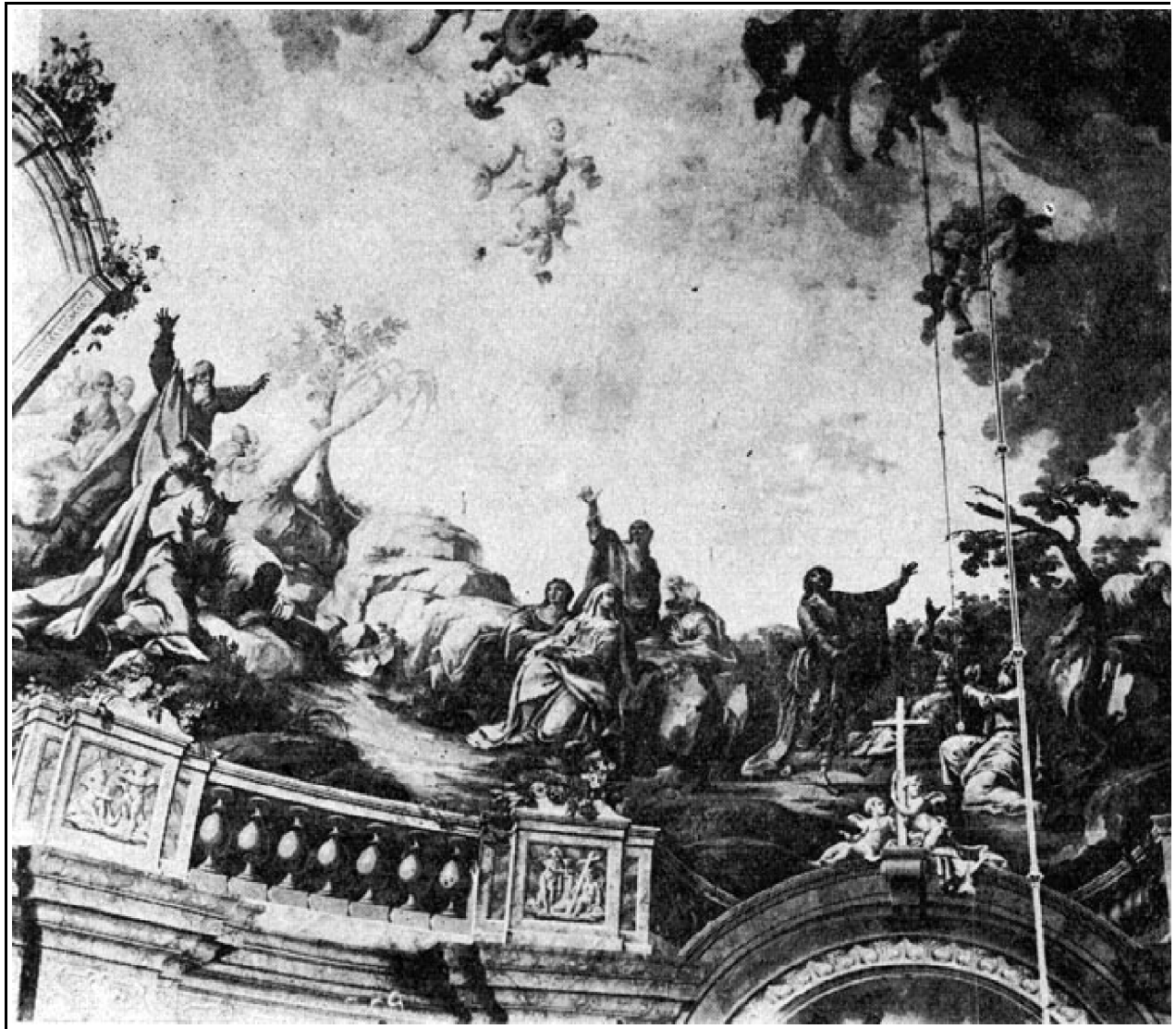
1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Pusztai László: Köpp Farkas kismartoni festő képe a solymári r. k. templomban

Pusztai László: Köpp Farkas kismartoni festő képe a solymári r. k. templomban

A „Vasárnapi Újság” 1863. évi kötetében Zombory Gusztáv, a múlt század második felének festő-rajzolója rövid cikkben ismertette a solymári r. k. templom történetét. A templom oltárképei közül legbecsesebbnek a Wolfgang Köpp által készített „Nepomuki Szent János megdicsőülése” c. képet tartotta, amelyről a következőket írta: „a másik baloldali mellékoltárnak képe pedig Keresztelő Szent Jánost (!) ábrázolja, mely művészi tekintetben valamennyit felülmúlja, s a kép alján látható feliratból olvassuk, hogy Wolfgangus Köpp nevű bécsi művész festette 1782-ben, s az 1836-i kolerajárvány idején ajándékozta egy óbudai polgár”.¹⁽¹⁴²⁾

A kép valóban Bécsben készült, de a cikk írója valószínűen nem tudhatta, hogy a képet készítő Köpp Farkas Kismartonban született. Egyes források szerint a művész több oltárképet is festett magyarországi megrendelői részére, de egyelőre ez az egyetlen olyan festménye, amelyet hitelesen neki tulajdoníthatunk.²⁽¹⁴³⁾ A magyarországi ²⁶⁵barokk festészettörténeti kutatás feladata lenne, hogy a még lappangó műveket felkutassa, ami annál is inkább indokolt, mivel Köpp Maulbertsch tanítványa volt és egyházi témájú képein szinte szolgaián követte mesterét. Nem véletlen a múlt század harmincas éveiből való megjegyzés: „Legtöbbször Maulbertschhez kapcsolódott, és ezen az úton olyan mértékben haladt előre, hogy alig lehet megkülönböztetni a két művész alkotásait”.³⁽¹⁴⁴⁾

A Köpp család kiterjedt, de igen kevésbé ismert nyugat-magyarországi művészcsalád volt. Köpp Keresztély 1733. február 8-án veszi nőül a kismartoni kastély kápolnájában Ziegler Justint, az anyakönyv scriniariusnak, esztergályosnak nevezi; két fia születik Kismartonban: 1739. december 24-én Farkas, a solymári kép későbbi festője és 1740-ben János György, később bécsújhelyi festő. Az apa többször szerepel az anyakönyvekben, 1763-ban és 1765-ben mint pictor montanus, azaz mint Kismarton hegyi negyedének festő lakója, ugyancsak 1765-ben ez a megnevezés, de mellette az áthúzott bejegyzés scriniarius. Valószínűleg eredetileg esztergályos lehetett, a maga erejéből vergődött fel a művész rangjára. 1766-ban Kismartonban József Antal Lukács nevű fia született. 1768-ban egy bécsújhelyi Gurschey nevű festő özvegyét vette nőül. A legfiatalabb fiú tájképeket adott ki metszetben, egyébként atyja nyomdokaiban járt mozaikművekkel.

Köpp Farkas kismartoni festő „Nepomuki Szt. János megdicsőlése” című képe

Tekintve, hogy Bécsújhely vonzási köre mélyen benyúlt Nyugat-Magyarországba, a számos kisebb rangú oltárkép szerzői között valószínűleg a Köpp család munkái is [266](#)szerepelnek. 1772-ben Köpp Keresztély Farkas fiával együtt szerződik a kismartoni franciskánus kolostorral az akkor épülő ún. hegyi templom kupolájának kifestésére. Krisztus mennybemenetelét ábrázolja a kép, a kupola szélén tájjal és jellegzetes keresztben álló fákkal. Ekkoriban Farkast nemcsak ez a munka köti Kismartonhoz, mert már 1768-ban, fia születésekor is az anyakönyv szerint festő és „colonus”, helyben lakó. Keresztély 1780-ban meghalt, nem Kismartonban, tán Bécsújhelyen, ahol Farkas polgárjogot szerzett, és ahol János György is keresett festő volt. A festő-család még a XIX. század első negyedében működött Bécsújhelyen. Még három Köpp nevű festő ismeretes: Mihály, Károly és Viktor.[4\(145\)](#)

Köpp Farkas 14 éves (!) korában már a bécsi Képzőművészeti Akadémia festészeti osztályának növendéke, Meytens igazgató és Maulbertsch tanár személyében igazi támogatókra talált.[5\(146\)](#) Alapképzettségét

apjától, Köpp Keresztélytől szerezte, aki az Esterházy hercegeknél mint uradalmi építész-festő szolgált. A korai iskolázottság azt eredményezte, hogy a 14 éves festőnövendék az Akadémián az első évtől már önállóan alkot, ami 8 éven át, amíg az Akadémiát látogatta, az anyagi megélhetést is biztosította számára. Az Akadémián Maulbertsch-től kapott ösztönzés egész életművén végigkíséri, de csak amikor egyházi megrendeléseknek tesz eleget. Korának festészeti elvei azonban nem elégtették ki a kísérletező művészt és egészen új festészeti technikát dolgozott ki önmaga számára, a scagliola technikát: stukkóalapon kézzel kialakított márványfelületet, amelyre a művész kompozícióját ráfestette, majd szintelen lakkréteggel bevonta. Ugyanezzel az eljárással készített mozaikokat is. Tulajdonképpen ezekkel a kompozícióival tette igazán ismertté a nevét szűkebb hazájában, Bécsben, szülőföldjén Kismartonban, sőt kísérletezései miatt az európai művészeti akadémiák tagsági címeikkel tüntetik ki, vagy a nem kevésbé fontos társadalmi egzisztenciáját is művészetének újító jellegével nyerte el I. Ferenc császártól és Európa számtalan uralkodói udvarától.⁶⁽¹⁴⁷⁾

Műveit a hazai és osztrák képtárak és templomok őrzik. Festményei három kiállításon szerepeltek: 1927-ben és 1953-ban Kismartonban a művészettörténeti kiállításon⁷⁽¹⁴⁸⁾ és 1962-ben Sopronban a „Barokk festészet Magyarországon” c. kiállításon.⁸⁽¹⁴⁹⁾

A Solymáron lévő „Nepomuki Szent János megdicsőülése” c. képén is az Akadémián szerzett Maulbertsch-hatások újrafelvétele láthatjuk annál a művésznél, aki a 70-es évektől szinte élete végéig csak tájképeket fest és tájképmozaikokat készít.

Bár oltárkép, ez is stukkóalapozással készül. A kép középpontjától kissé balra, fehéres-szürke felhő-hegyen kissé esetlen lábtartással térdel Nepomuki Szent János, mélyen ülő szemével fölfelé tekint. Szemének irányában, az oltárkép felső ívének szürkésbarna felhőíve alól, pálmaágat és levélkoszorút hoz feléje az angyalok serege. A térdelő főalakkal szemben a felhőhegy jobboldalán mozgalmasan redőzött, piros drapériába öltöztetett angyal keresztet tart.

Köpp mestere, Maulbertsch, hasonló formában kétszer festette meg ugyanezt a témát. Az egyik kép a gráci Johanneumban lévő, 1738-ban készült, a másik a győri Xantus János Múzeum tulajdona, készülési idejét nem tudjuk.⁹⁽¹⁵⁰⁾

A solymári festményen látható repedések valószínűleg akkor keletkeztek, amikor új keretbe helyezték. A hagyomány szerint a képet az 1836. évi kolerajárvány idején ajándékozta egy óbudai polgár.¹⁰⁽¹⁵¹⁾

²⁶⁷Mai kerete koraklasszicista, fehér-arany színezésű fa, pilasztereken nyugvó fogrovatos párkánnyal, illetve timpanonnal, amelynek félkörös ormán a Karácsony család címere látható.¹¹⁽¹⁵²⁾ A kép alsó sarkában piros betűkkel a jelzés: *Viennae, Wolfgangus Köpp 1782.*

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: Egy elfelejtett Gellert-levél

Fried István: Egy elfelejtett Gellert-levél

Monográfia¹⁽¹⁵³⁾ derítette már fel Christian Fürchtegott Gellertnek (1715–1769), a németországi korai felvilágosodás népszerű pedagógusának, írójának magyarországi hatását, kapcsolatait. A magyar felvilágosodás korszakának szinte valamennyi alkotója ismerte, használta a német költő műveit; követői

között Ányos Pált, Szentjóni Szabó Lászlót, Verseghy Ferencet, Ráday Gedeont, Földi Jánost is ott találjuk, Bessenyei György és Kazinczy Ferenc is számon tartja Gellert műveit. Kis Jánosról pedig azt állapítja meg idézett monográfiánk szerzője, hogy „író tevékenységének tendenciáival Gellert nyomdokaiban halad.”²⁽¹⁵⁴⁾ Hogy Gellert ilyen hatást tehetett, azon nem kell szégyenkeznünk. Johann Wolfgang Goethe önéletrajzi vallomásai szerint ő sem kerülhette el – lipcsei tanulóévei alatt – Gellert iskoláját, csupán saját akaratából látogatta Gellert közkedvelt irodalomtörténeti kollégiumát s szemináriumát.³⁽¹⁵⁵⁾

Gellertnek ezenfelül még magyar tanítványai is voltak, akik a jó pedagógus hírnevét növelték; magyarországi népszerűsége szinte vetekedik a németországiéval. Azt is megemlíthetjük, hogy az egykori Magyarország területén élt többi nemzetiség irodalmára is hatással volt, a szlovák felvilágosodás jeles poétája, Juraj Palkovič is fordította műveit.

Rumy Károly György 1830-ban egy – addig ismeretlen, nyomtatásban még meg nem jelent – Gellert-levelet tett közzé, melyet a neves német költő egy Márk Frigyes (Friedrich Mark) nevű, soproni születésű diákhöz írt.⁴⁽¹⁵⁶⁾ Tudjuk, hogy az 1810-től egy darabig Sopronban tanárkodó Rumy sosem szakította meg Sopronnal való kapcsolatait;⁵⁽¹⁵⁷⁾ amikor csak tehetett, szólt a soproni kulturális vagy egyházi élet eseményeiről. Gamauf Theofil lelkésszel és történétíróval elég sűrűn váltott leveleket ahhoz, hogy a soproni újdonságok eljussanak hozzá. Kedves tanítványa volt Sopronban Edvi Illés Pál, aki magyar népdalokat szállított számára.⁶⁽¹⁵⁸⁾ E népdalok majd az angol John Bowringhoz kerülve jutnak az európai közvélemény elé. Másutt a délibábos nyelvészet egyik soproni képviselőjét, Szabó Józsefet említi.⁷⁽¹⁵⁹⁾

E híradás-sorozatában látott napvilágot a Gellert-levél is. Valószínűleg soproni tanárkodása idején jutott a levél birtokába. Miért csak 1830-ban tette közzé, holott a hasonló jellegű közléseknek jóval előbb is örvendett volna bármely magyarországi német nyelvű lap?

268Az ártatlan adatközlés tudatos célzatot rejt magában. A magyar irodalomban az 1800-as esztendők végén kezdik kétségbe vonni a magyarországi német irodalom létjogosultságát. Ekkor kezdődik meg a támadássorozat a magyarországi német irodalom „hazafiatlan”-nak tartott képviselői ellen. Rumy Károly György tevékenyen vett részt e küzdelemben, minden apró adattal e se nem német, se nem osztrák, hanem sajátosan magyarországi német irodalom mellett érvel. Ezeknek az érveknek a sorában jelentős szerep jut a magyar–német kapcsolatokat dokumentáló írásoknak. Ezért teszi közzé 1830-ban a soproni diák levelét, mely Gellert nevét, pedagógusi tevékenységét hirdelve valóban érdekes darabja a német–magyar művelődési összeköttetéseknek. A címzett, a soproni diák kilétéről nem sikerült semmit megállapítanunk. A levél szövegét Rumy közlése alapján tesszük közzé:

„Hochedler, hochzuverehrender Herr!

So herzlich gern ich Ihren Wunsch, einige Zeit zu Leipzig studieren, erfüllet sähe, so kann ich Sie doch nicht mit Gewissen zu uns kommen heissen. Es ist wahr, ihre Hand is gut, aber es ist doch keine sächliche (!), und Sie würden also Ihren Unterhalt durch Abschriften auf unserer Akademie nicht finden.⁸⁽¹⁶⁰⁾ Andere Wege zu Ihre Fortkommen sehe ich bey uns gar nicht, und wie sehr, liebster Herr Mark, würde ich Sie und mich beklagen, wenn ich Sie Bey Ihrem grossen Eifer für die Wissenschaften Mangel leiden sähe und Ihnen nicht helfen könnte, und Sie doch hierher gerufen hätte. Selbst einige Herren Ihrer Religion,⁹⁽¹⁶¹⁾ die bey uns studieren, haben kein Mittel gewusst, Ihr Verlangen zu befriedigen, so gern sie auch bloss auss Freundschaft für mich, es gethan hören. Getrost also lieber Mann! Itzt scheint es nicht Ihre Bestimmung zu seyn, dass Sie bey uns die schönen Wissenschaften studieren sollen.¹⁰⁽¹⁶²⁾ aber fahren Sie fort, dieselben in

Wien zu treiben. Sie haben, nach Ihrem Brief zu urtheilen, schon einen glücklichen Anfang darinnen gemacht. Ist es Gottes Wille, nun so werden sie noch zu uns kommen, wenn auch noch so wenig Anschein vor unsern Augen vorhanden ist. Gott beglücke und segne Ihren Fleiss für Weisheit, Wissenschaft und Tugend zu Ihrer und vieler Menschen Wohlfahrt. Ich verharre Zeitlebens mit aller Hochachtung und Liebe, Ew. Hochedlen ergebenster Diener, Gellert m. p. Leipzig, den 6ten November 1769.”

A levél már csak azért is figyelmet érdemel, mert szinte néhány héttel Gellert halála előtt íródott.¹¹⁽¹⁶³⁾ Kitűnik, hogy válaszeveletről van szó. Az ifjú, Bécsben jogot tanuló Márk Frigyes nyilván Gellérthez fordult: segítse a lipcsei egyetemre való átiratkozását, hogy a jog helyett a számára rokonszenvesebb széptudományokról szóló előadásokat hallgathassa. Gellert szívesen fogadja ugyan a derék soproni ifjú kérését, de sajnálattal visszautasítja. Nem hívhatja Lipcsébe, mert nem tudja megélhetését biztosítani. Maradjon csak Bécsben, s leveléből tehetségesnek ítélve, haladjon tovább a megkezdett úton. Egyszer – ha a körülmények is úgy adják – talán a lipcsei egyetemre is eljut. E levél alkalmasnak látszik arra, hogy a jó pedagógus hírében álló Gellértről újabb kedvező benyomást tegyen. Józanág, szerénység, pontos válasz a kérdésekre: a racionalista német író jellemző tulajdonságai. Ezeket becsülte meg benne kora és magyar utókora, melyhez érdekes adalék ez a levél. Valószínűleg a legutolsó, melyet Gellert Magyarországra küldött.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hetyéssy István: Sopron vármegye 1646. évi tisztújító közgyűlésének előzményei és Nádasdy Ferenc

269 Hetyéssy István: Sopron vármegye 1646. évi tisztújító közgyűlésének előzményei és Nádasdy Ferenc

Ismeretes, hogy Nádasdy Ferenc már 8 éves korában, 1633-ban Vas megye főispánja, s így elsősorban ennek a hivatásának élt, de – mint gyermek ifjú – jártas volt az ev. teológiában is és Sopron vármegye katolikus főispánjával, Esterházy Miklóssal hitvitát folytatott. E vitában végül is beadta a derekát, mert feleségül vette Esterházynak Julianna nevű lányát, kinek kedvéért 1643. nov. 25-én a csepregi templomban áttért a katolikus vallásra.

Nádasdy azonban ellenezte Esterházynak Rákóczi György elleni hadviselését, de Esterházy főispán Sopron vármegyének 1644. augusztus hó 11-én tartott közgyűlésén elrendelte: „*A török közeledtének a hírére a vármegye elrendeli a Rábaközben a katonaságot. Minden polgárnak legyen jó fegyvere (ellenkező esetben a szolgabíró megbünteti). Mivel a szolgabírák a Rábánál vannak (nincsenek idehaza), elrendeljük, hogy helyetteseik legyenek.*”¹⁽¹⁶⁴⁾

1644. augusztus 22-én Esterházy Batthyány Ádámmal és Zrínyi Miklóssal hadba vonult az erdélyi fejedelem ellen. A fiatal Zrínyi Miklós 800 főnyi sereggel vonult át Sopronon. Seregeik nyomában Sopron és a vármegye falvai is sokat szenvedtek az átvonuló katonaságtól; Nádasdy nem tartott velük. Az átvonuló sereg nyomában megjelent a pestis, melynek során 1644-ben 1450, 1645-ben pedig 1029 személy halt meg, s a pestis miatt Székely Sára asszony sem mehetett ki Sopronból Ságbon levő birtokára.²⁽¹⁶⁵⁾

Rákóczi György győzelmét követően a linzi békekötés tárgyalásait Esterházy vezette, de ezek befejezése előtt, 1645. szept. 11-én Nagyóflányban meghalt. A főispánságban fia, László követte. A király – a katolikus papság ellenzése dacára – 1646. október 22-én teljes egészében törvénybe iktatta a linzi békét.

A csepregi felsőjárásnak ebben az időben Beleznay Ferenc volt a szolgabírája. A járás területén sok olyan birtoka feküdt Nádasdynak, melyekből az ő atyja bérkiegészítés stb. címén kisebb-nagyobb nemeseknek „életük tartamára” átengedett egyes részeket. Ezeket a nemeseket Nádasdy kapzsisága ellen Beleznay igyekezett megvédeni törvényes jogaikban. Nádasdy ezért az alábbi utasítás 3. pontjában megrója:

Az mastanyi Sopronvármegyei Gyűlésre Vitnyédi János Uramnak adatott Instructio.

1. Cziráky Uramat költetik marasztani, hogy eő kegyelme még maradjon az Vice Ispánságban, ha tovább nem is, csak mig ez Ország Gyűlése véghben megyen; ha pedigh ugyan ü kegyelme semmi okon mégh maradni nem akarna, kegyelmed Szalay Gábor Uramra adgyon voxot.

2. Az Rábaközi Szolghabirósággra kiket Candidáltak, minkett arról senki nem tudósított s – minthogy nem tudgyuk kik legyenek a Candidátusok, abban kegyelmed senkire voxott neis adgyon.

3. Szánthóházy József Uram maga maradjon mégh ismégh az Szolghabiróságban. Beleznay Ur helett penigh kegyelmed Fenyesy Mihályra adgyon voxott; s – ha Beleznayt mégh akarnák marasztani – minden módon azon legyen kegyelmed, hogy föl szabadullyon, mivel eddigh is igen káros volt nekünk ez a Tiszt.

2704. Ha történetből vagy a Fő Ispán avagy a Vármegye rayta erősödnék, hogy Eörsy Sigmondott választanák az Vice Ispánsággra, kegyelmed se voxott, se consensust rá ne adgyon, hanem Contradicállyon és protestállyon ellene az mi nevünkkel, hogy egyáltllyában Vice Ispánnak nem akarjuk ismerni s a Protestatiott penigh Notárius Urammal beis irassa midgyártt a Protocollumba ilyen formán, mint ide aláb megh vagyon irva:

Forma Protestationis

Érti Gróf Nádasdy Ferencz Ur ü Nagysága, hogy Fő Ispán Ur ü Nagysága és az Nemes Vármegye Eörsy Sigmondott Vice Ispánnya akarja tenni, ü Nagysága azért, mint az kinek töb vagyon ebben a Vármegyében és jobban is érzi a dolgott, ha mi nehézségek az Vármegyében esnek, egyáltllyában ü Nagysága Contradicál és Reclamál s Notárius Uramatt solemniter inhibeállya, hogy meg ne esküttesse, annectálván cum solemni protestatione aztis, hogy – ha ezen ü Nagysága Protestatiója ellen méghis az Nemes Vármegye acceptálná – sohol ü Nagysága az maga jószágába nem admittállya, se Törvényét semmiben nem veszi, sött – ha minden proedálni kezdene – *ha mi rayta történik, ü Nagyságának ne tulaydonéttassék, mivel Juris et Justitiae administrationem Infarmis, Leveles hóhér és Gyilkos embertől nem akar venni.*

5. Kegyelmed a Vármegye Instructiójában beirassa:

1. Hogy bona ad austriam posessa – mellyett ü Fölséghe már megh ígért s Articularis is vagyon róla – Magyar Országhoz vissza foglaltassék s hasonlóképpen Szarvkü is az Kanisay Familiának megh adassék az ü Fölséghe kegyelmes Resolutiója szerint az utóbbani Ország Gyűlésében lett Articulusnak continentiája szerint s hogy penigh mégh sub Diaeta effectuáltassék, ü Fölséghenél követ Uraim azon instálylyanak.

2. Tudgya jól a Vármegye, hogy szegény asszony, mikor Forgácz Uramtól semmi maradékja, s ha szintén maradott volna is, ugyis semmi Forgács Uramat nem illetné, mivel akkor is házasságoknak ellene mondottunk, mast pedig praetendálván valami Testamentumot, ugy akarja, hogy longus processussal keressem az magam sajátyját. Azért az Vármegye adgya azt is Instructióban az követeknek, hogy tegyenek instantiált (sic!) felöle tétessék valami végezés ugyan mast in Diaeta, miképpen köllessék in similibus Casibus contra tales procedálni s ne mennyen hosszú processusra, mert ha ez mast mi raytunk megtörtént,

ennek utánna más árva Urfiakon is megh történhetik.

3. Mivel sok és véghetetlen alkalmatlanságokat cselekesznek az határok dolgában az Kúszeghy Város és hozzátartozandó némelly jószágbeliek az én Kalastromi jószágimbeliek ellen, instállyanak ü Fölségheñél, méltóztassék kegyelmesen azon Privilegiumimatt revideáltatni s igazéttást tétetni.

Ex Castro Keresztur 3 Április 1646.

Comes de Nádasd s. k. P. h.³⁽¹⁶⁶⁾

Nádasdynak ilyen erélyes hangú követi utasítását nem csupán az támasztotta alá, hogy „neki több vagyona” volt Sopron vármegyében, hanem az is, hogy közben a ranglétrán emelkedett: 1644-ben királyi tanácsos, 1646-ban királyi főkamarszmester ²⁷¹lett. Utasításainak legnagyobb része teljesült is, pedig Eörsy Zsigmondra tett „leveles hóhér, gyilkos ember” kitételeit meg sem indokolta, mert „gyilkosságai” az akkor élők előtt közismertek voltak. Ezekért – Sennyei István püspök közbenjárására – a király megkegyelmezett neki. Róla egyelőre azt jegyezhetjük meg, hogy Esterházy Miklósnak kedvelt embere volt és az elhunyt Réchey Bálint alispán utódjául 1637. április 28-án egyhangúlag választotta meg a vármegye alispánnak, mely tisztséget 1643. július 15-ig viselte. Ekkor önként mondott le alispánságáról. Helyébe Cziráky Ádámot választotta meg a vármegye. Nádasdy kívánságára Cziráky Ádám 1651. október 10-ig maradt a vármegye alispáni székében.

Nádasdynak mostoha atyjával, Forgáccsal szemben felhozott indokai és aggályai – bár eléggé megkésve – szintén simán rendeződtek. 1654-ben ugyanis Nádasdy és felesége kérésére a király új adományul nekik adta a 200 000 forint értékű következő birtokokat:

Keresztur kastélyt és az ottani mezővárost; Csepreg és Fertőszentmiklós mezővárosokat a hozzájuk tartozó pusztákkal és majorokkal; Szerdahelyt a hozzácsatolt széplaki birtokrészsel; Kapuvár várához tartozó Endréd, Süttör, Csapod, Vitnyéd és Sarród községeket; valamint mindazokat a Nádasdy-javakat, amelyek különböző alkalmakkor és különböző személyeknek zálogosítottak el, de amelyeket ő feleségével együtt visszaszerzett (Homok, Hidegség, Boz, Dávid-Cenk, Nagy-Cenk, Pereszteg, Kövesd, Lövő, Horpács, Lédec, Gógánfalva, Újkér, Iván, Pusztacsalád, Tormási major és Cséri major); továbbá a következő malmokat: a Szentkirály-malmot, a csepregi Gyüpi-malmot, Endréd, Süttör, Csapod, Vitnyéd és Sarród malmait. A beiktatást Zeke István királyi emberként végezte Folnay Ferencsel, a vasvár-szombathelyi káptalan prépostjával, a beiktatásnak senki ellene nem mondott, csupán Hegykőről jelent meg a beiktatásnál Garay György nemes özvegye, Kasznár Katalin.⁴⁽¹⁶⁷⁾

Ez a beiktatás lényegesen megkönnyítette Beleznay Ferenc főszolgabíró szolgálatát is Nádasdyval szemben. Beleznay egyébként is keményen állta a sarat a maga helyén, és még 1658-ban is Sopron vármegye főszolgabírója volt.⁵⁽¹⁶⁸⁾

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kovács József László: A közép-európai humanizmus kérdései

Kovács József László: A közép-európai humanizmus kérdései

(Ülésszak Lackner Kristóf születésének 400. évfordulója alkalmából, Sopron, 1971. május 6–8.)

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Reneszánszkutató Csoportja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a József Attila Tudományegyetem és a Kossuth Lajos Tudományegyetem régi magyar irodalomtörténeti tanszékei ezévi kihelyezett ülészakukat Sopronban rendezték meg. Ezzel egy korábbi, néhány éve kialakult hagyományt folytattak, az előző évben a manierizmus problémáit tárgyaló megbeszélésre Sárospatakon került sor.

Nemzetközi jelleget biztosított az ülészaknak az a körülmény, hogy a budapesti, a debreceni és a szegedi egyetemeket, a pécsi akadémiai intézetet képviselő előadók mellett Újvidék (Novi Sad), Zadar, Krakkó és Varsó egyetemeinek előadói is bemutatták a kutatás állását a közép-európai humanizmus kérdéseinek témakörében. Ebben az évben azért választották vendéglátó városnak Sopront a magyar és a külföldi humanizmus-kutatás szakemberei, mivel 1971 egyben Lackner Kristófnak, a magyarországi későreneszánsz kiváló alakjának 400. születési évfordulója. Sopron városa is azért vállalta szívesen a házigazda szerepét, mivel ezzel is kifejezte a haladó hagyományok ápolásának fontosságát, Lackner Kristóf élő megbecsülését.

Dr. Erdély Sándor Sopron város VB elnöke bevezető szavaiban plasztikus Lackner-képet vázolt fel a résztvevőknek.

Az első előadó, Dávid András (Újvidék) a magyar humanizmus legjelesebb uralkodójának, Mátyás királynak ma is élő, folklorizálódott emlékét mutatta ki a délszláv népköltészetben számos mesetípus összevetésével. Majd Benda Kálmán kitűnően felépített, gazdag anyagú előadása következett „A magyar rendi ellenállás ideológiai alapjai” címmel. Így Lackner korszakába, a XVII. század első évtizedeibe értünk, ehhez szerencsésen kapcsolódott Tarnóc Márton Bethlen Gábor művelődéspolitikáját összegezõ előadása, ugyanígy mutatta be Sziklay László Thurzó György udvarát mint későreneszánsz irodalmi és tudományos központot. Mindkét előadás annál is inkább beleilleszkedett az ülészak sorozatába, mivel Lackner és Thurzó György között meleg emberi kapcsolat alakult ki (Lackner a nádornak ajánlotta a *Coronae Hungariae Emblematica Descriptio*t, azt írva a mű előszavában, hogy Thurzó pártatlan igazságossággal intézi a soproni evangélikusok kéréseit is), Bethlen Gábor pedig szívesen látta 1619 és 1621 között udvarában a beszercebányai országgyűlésen is résztvevő polgármestert, még diplomáciai megbízásokkal is ellátta.

Külön érdekesség volt, hogy a külföldi vendégelőadók Štefan Barbarić Zadarból, Urban Waclaw Krakkóból és a következő napon Jan Ślaski Varsóból, mindhárman magyar nyelven adtak elő. Pirnát Antal

gondos összefoglalást adott az antitrinitáriusok és az arisztotelianusok kapcsolatairól.

A május hetedik, pénteki előadások egy része a prózakutatás jegyében hangzott el, így a már említett Jan Ślaski is, aki a meghívóban olvasható cím „A lengyel próza modelljének változása” helyett „Justus Lipsius és Lengyelország” címmel adott elő. Kovács Sándor Iván Justus Lipsiusról és a későreneszánsz utazási irodalomról beszélt. Gyenis Vilmosnak a reneszánsz széppróza néhány sajátosságáról elhangzó előadása élénk vitát váltott ki. Angyal Endre sok képzőművészeti anyagot is belevont a kelet-középeurópai manierizmus problémáiról elhangzott előadásába.

A 7-i, péntek délutánra tervezett előadások helyett csak e sorok írója beszélt Lackner Kristóf soproni tudós társaságáról, mivel Mollay Károly („Német nyelvű írásbeliség és szépirodalom a XVI. század végén Sopronban”) sajnálatunkra nem tudott személyesen megjelenni. Az ülészek előadásait számos soproni érdeklődő kísérté 273figyelmmel, annál sajnálatosabbnak tartjuk, hogy a Kisalföld riportere az előadások látogatása helyett a nyomtatott meghívó szövegét közölte, így a témaváltozásokat, vagy az előadások elmaradását nem vette észre. Az érdeklődők az ülészek teljes anyagát olvashatják majd a Magyar Tudományos Akadémia világirodalmi folyóiratában, a Helikonban.

Az eredményes ülészeket a harmadik napon kirándulás zárta, az ülészek résztvevői tisztelegtek Széchenyi István nagycenki sírjánál, majd megismerkedtek a megye jelentősebb építészeti alkotásaival, a sopronbánfalvi, a sopronhorpácsi templommal, a nagyszabású, román stílusú lébényi templommal, a hidegségi koraközépkori freskókkal és az irodalmi emlékek szempontjából is nevezetes Fertőd barokk kastélyával, melynek legfényesebb korszakát éppen Bessenyei György örökítette meg „Az eszterházi vígasságok” című 1772-ben megjelent verses munkájában.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron)

Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15)

(1971. máj. 6–október 15)

A kiállítási terembe lépő vendégeinket Lackner Kristófnak (1571–1631) 1602-ben Prágában, ismeretlen festő által olajjal festett arcképe fogadja. Szemben ismertetés olvasható Lackner életéről és működéséről. A tárlók felett Lackner jelmondatai láthatók, amelyekkel az 1892–1894-ben lebontott régi városháza falait ékesítette.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / I. (tárló) Lackner Kristóf származása

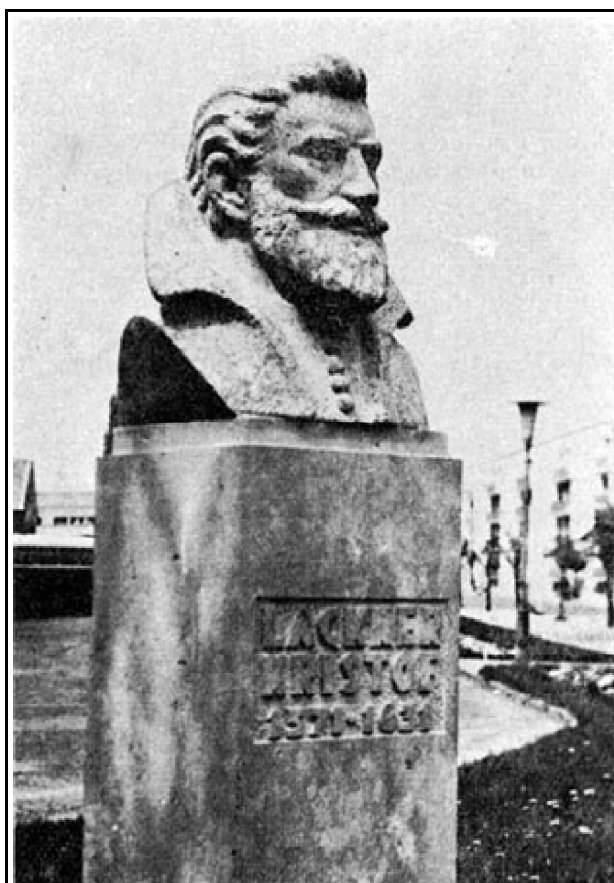
I. (tárló) Lackner Kristóf származása

A Lackner család származási helye Tittmoning, Bajorország, a salzburgi érsekség. A Salzfass című folyóiratban a tittmoningi városkaput láthatjuk. Lackner Kristóf nagyapja, Sebestyén aranyműves volt és mesterségét Bécsben tanulta, melyet Sprung Márton 1543-ban bizonyosságlevelével tanúsított.¹⁽¹⁶⁹⁾ Apja, Lackner Adám is aranyműves, soproni letelepedését követően 1568. dec. 15-én jegyezték be nevét a polgárkönyvbe.²⁽¹⁷⁰⁾ Felesége Schiffer Borbála, korábban özv. Kolb Jánosné, kinek 1570. február 24-én kelt végrendeletét olvashatjuk.³⁽¹⁷¹⁾ Lackner Kristóf nyolcéves korában vesztette el édesanyját. A Tittmoningben maradt Lackner-ág jelentősebb tagja: Lackner Wolfgang ötvösmester. A tittmoningi templomban lévő szentségtartójáról fényképet mutatunk be (1712). A tárlóban találjuk még Sopron város fametszetes látképet 1562-ből és két db. XVII. századi ajtópántot a Storno család gyűjteményéből.⁴⁽¹⁷²⁾

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / II. Lackner ifjúsága, tanulmányai

II. Lackner ifjúsága, tanulmányai

A városi tanács 1599. június 11-én kelt jegyzőkönyvi határozata volt, hogy az ügyiratokat magyar nyelven kell előterjeszteni, mert Sopron Magyarországon van.⁵⁽¹⁷³⁾ Lackner Adám fiát Csepregbe küldte magyar nyelvet tanulni. Az iskola rektora Gabelmann Miklós. Bemutatjuk egyik munkáját, melyet Dobó Ferenc lévai várkapitány és az esztergomi bég párbajáról írt (Monyorókerék 1588. Berzsényi Gimnázium tulajdona RMNY. 618.). Egyik érdekesség: Csepreg mezőváros középkori pecsétje az 1360. évi oklevélen⁶⁽¹⁷⁴⁾ 274 nyugtalan ifjú Csepregből Morvaországba távozott, ahol katona volt, majd apja műhelyében tanulta az aranyművességet. Az egykori csepregi rektor, Gabelmann Miklós azonban magához hívta Grácba a főiskolára, hogy tovább tanuljon. Lackner Grácban értekezést írt, s ezt megküldte a soproni tanácsnak. Apja válaszlevelének fogalmazványából megtudjuk, hogy az értekezést a tanács (Nagy Tamás és Faut Márk krónikaíró) nem sokra méltatta. Fia kérésére közli, hogy születésének ideje 1571 novembere, mégpedig az Erzsébet napi vásárt követő harmadik nap, tehát nem november 19-e, ahogy azt több irodalmi munka állítja. A tárló anyagát színesíti Nagy Tamás belső tanácsos címeres nemeslevele (1593. jan. 9).⁷⁽¹⁷⁵⁾ Egyúttal utalunk arra, hogy a városi tanácsban magyar nemesek is voltak. Grácban báró Saurau Farkas főmarsall nevelőül fogadta Lacknert a páduai egyetemre induló fia mellé. Bemutatjuk a XVII. századi Páduát eredeti metszetben és a város leírását 1600-ból Andrea Scoto Itáliáról szóló művében (Berzsényi Gimn. F. 240). Láthatjuk egyetemi felvételét tanúsító okmányát (1593. dec. 7. OSzK. Fol. Lat. 2740), Fabricius Gáspár nyugtáját, ki elismeri, hogy 20 rajnai tallért vett fel Lacknertól mint a Saurau család nevelőjétől (1594. okt. 10).⁸⁽¹⁷⁶⁾ Lackner barátságot kötött a Páduában tartózkodó Szenczi Molnár Alberttel, az első neves magyar műfordítóval (1574–1634). Szenczi Molnár Albert arcképe (metszet) mellett helyeztük el latin–görög szótárát, melyet Heidelbergben 1621-ben adott ki (Berzsényi Gimn. BA. 124). A műfordítót és író 1614-ben Lackner megvendégelte soproni házában. Tárgyi emlék 1600-ból egy tölcséres pohár (MNM).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / III. tárló

275 III. tárló

Lackner az örökösödési jogról készített doktori értekezést. A szép kiállítású munka 1595-ben jelent meg Páduában (OSzK. RMK. II. 367). Az értekezés mellett találjuk doktori oklevelének másolatát is (1595. szept. 5. OSzK. Fol. Lat. 2740). Páduából kisebb itáliai utazásra indult. Utazásának fontosabb állomásait egy XVII. századi színes térképen jelöljük. Bizonyítványt kapott a sienai egyetemre (1597. jan. 22.) és a bolognai egyetemre (1597. jún. 14.) való beiratkozásáról is. A Siena főterét ábrázoló metszet mellett Andrea Scoto leírását találjuk. Utazási költség számlája is megmaradt.⁹⁽¹⁷⁷⁾

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / IV. Lackner Sopron város élén

IV. Lackner Sopron város élén

Lackner – hasonlóan apjához – gazdag özvegyasszonnyal kötött házasságot. 1598. június 14-én vette feleségül Tötl János soproni polgármester özvegyét, szül. Gurtner Orsolyát. Házassági szerződése, valamint a városi tanácsosokat esküvőjére hívó levele vezeti be a tárló anyagát¹⁰⁽¹⁷⁸⁾ (1598. jún. 5.). Lackner Kristófot kortársai mint „szép doktor”-t emlegették. Önarcképét 1611-ben készítette. Az eredeti rézmetszetről számos levonatot készített az Idegenforgalmi Hivatal (Ev. Egyházközség). Vagyonát jelentősen gyarapította. A piactéri (Beloianisz tér 8) ház teljes tulajdonába csak 1629-ben jutott. Az adás-vételi szerződés tanúsága szerint Pfändler Márton házrészét 1500 forintért vette meg.¹¹⁽¹⁷⁹⁾ Az első hivatalos ténykedését az 1598. december 18-án kelt jegyzőkönyv őrizte meg. Ekkor Gencsi Gergelyné ügyfelének ingatlanügyében kért különféle intézkedéseket a tanácstól. Városbírónak 1603-ban választották meg első alkalommal.¹²⁽¹⁸⁰⁾ Bíró volt még 1604-ben és 1607-től 1611-ig. A városi vezetők 1603. évi névsorában a második, előtte Szentbertalani Menyhért polgármester állt. Magyar nemességért 1600-ban folyamadott és a fogalmazványi példány megőrizte címertervét is.¹³⁽¹⁸¹⁾ A tárgyi emlékek közt találjuk Lackner eredeti metszetét a város látképeivel és címerével. Az iratanyaghoz illő a város 1346. évi bírói pecsétnyomója.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / V. A város lakossága a lutheri reformáció oldalán

V. A város lakossága a lutheri reformáció oldalán

Lackner idejében is a várospolitika irányítója a többségében evangélikusokból álló tanács. A reformáció eszméinek terjedését Sopronban II. Lajos Luther tanainak kiirtása és Luther könyveinek megégetése tárgyában kiadott rendelete sem akadályozhatta meg (1525. okt. 14).¹⁴⁽¹⁸²⁾ A soproni könyvégetés után titkon terjedt a reformáció, majd Gerengel Simon 1562-ben megszervezte az evangélikus gyülekezetet. Gerengel munkái közül láthatjuk 1596-ban kiadott kátéját és egyik prédikációjának előszavát, melyben üdvözölte a város vezetőit. A korszak egyik legszebb kultúrtörténeti emléke a Szent Mihály templomban használt biblia (Augsburg, 1604. Ev. Egyházközség La. 51). A képek nem nyomdai, hanem kézi festéssel készültek. A levéltár egyik érdekes irata Luther Márton sajátkezű levele 1532-ből.¹⁵⁽¹⁸³⁾ Sopron lélekszámáról és a lakosság vagyoni differenciálódásáról a XVI–XVII. századi adójegyzékek alapján készített statisztikai táblázat ad áttekintést.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / VI. Bocskai hadai Sopront ostromolják

VI. Bocskai hadai Sopront ostromolják

A XVI–XVII. századforduló nagy történelmi eseményére, a tizenöves háborúra emlékeztet Hans Siebmachernak Győr (1595) és Esztergom (1598) visszavételéről készített rézmetszete (MNM). A hadjárat második felében, Básta és Belgiojoso császári ²⁷⁶hadvezér kegyetlenkedései és zsoldosainak garázdálkodása miatt Erdélyben felkelés tört ki. A mozgalom élére Bocskai István állt (1604–1606). Róla Caymox Balthazár készített rézmetszetet (MNM). Sopron nem nyitotta meg kapuit Bocskai hadai előtt. Az ostrom részletes leírását Payr György és Payr Mihály krónikájában találjuk.¹⁶⁽¹⁸⁴⁾ A „szövetséges” császári hadsereg sem viselkedett másképpen, mint a hajdúk. A harcok során a külvárossal együtt a Szent Mihály templom berendezése is elpusztult. Képet látunk a Szent Mihály templomról és az azt körülvevő bástyafalról. Lackner kapitány volt. A korabeli állapotok hű jellemzését tükrözi az a levél, melyet Nádasdy

Tamás és Dersffy Ferenc, Sopronnal szomszédos birtokosok írtak Trautmansdorf császári vezérhez, a város „védőjéhez” (1605. jún. 17).¹⁷⁽¹⁸⁵⁾ Tárgyi emlékek: ikerserleg egyik fele a XVI. századból (MNM), buzogány (1696), pénzmérő a XVII. századból (francia) nürnbergi vonalzó és mérce (Langer-Zettl gyűjtemény).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / VII. Lackner küzdelme a város jogaiért

VII. Lackner küzdelme a város jogaiért

A város féltékenyen vigyázott kiváltságaira, azokat az uralkodókkal megerősíttetni és gyarapíttatni igyekezett. Védekezett a nemesi törekvésekkel szemben is. A török elől betelepülő nemesektől reverzálist kért, hogy a városfalon belül nemesi kiváltságaikkal nem élnek. Kelemen Andor reverzális-levele is ezt bizonyítja (1603. márc. 1).¹⁸⁽¹⁸⁶⁾ A polgárság egyik fő jövedelmi forrása a bor, a polgárok érdekeit szigorú rendszabályok védelmezték. A városba csempészett idegen bort megbírságotlák, esetenként elkobozták. Borának megbírságolása miatt kérte levelében Csömötei Borbála pinnyei földbirtokosnő komaurának, Lackner polgármesternek pártfogását.¹⁹⁽¹⁸⁷⁾ Prágában a királyi udvarnál kilincselő Lackner sohasem utazott ajándékbor nélkül. Nemcsak Sopron, de a hét tárnokjogú város megbízottjaként is eljár, a tárnokszéki fellebbviteli jog gyakorlása ügyében. Sikeres tárgyalásairól beszámolt a tanácsnak 1602. március 4-én.²⁰⁽¹⁸⁸⁾ Rudolf király 1602. augusztus 20-án külön oklevélben megerősítette Sopron városát abban a régi jogában, hogy peres ügyekben a tárnokszék a fellebbviteli bírósága.²¹⁽¹⁸⁹⁾ Így kerülték ki annak veszélyét, hogy a fellebbviteli ügyekben a nemesi bírászkodás érvényesüljön. Lacknert szolgálataiért a város 1602. szeptember 24-én arany serleggel jutalmazta meg.²²⁽¹⁹⁰⁾

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / VIII. tárló

VIII. tárló

II. Rudolf arcképét látjuk (ismeretlen mester művét Schott Johann metszette rézbe, MNM), a XVII. századi Prágát pedig metszetről készített fényképen. Lackner polgármesterségének idején fallal vették körül a soproni külvárost, amit a török veszély és a nemesi megye joghatóságának távoltartása tett szükségessé. A külső várfal megépítéséről 1616. szeptember 9-én határozott a tanács.²³⁽¹⁹¹⁾ Külön nyilvántartást vezettek a várfal építésére lerótt adóról (1617).²⁴⁽¹⁹²⁾ A Patak utcai várfal maradványait fényképen láthatjuk. Lackner a Hátsó-kapu mellett 1627-ben külön tornyot építtetett. Csak rézmetszetről ismerjük, 1854-ben lebontották. Lackner-toronynak, Zöldtoronynak, a mellette lévő kőhídról Brückl-toronynak is nevezték. Tárgyak: Mellboglár a XVI. sz. végéről, érméssel díszített füles csésze 1607-ből, címeres pohár 1609-ből (MNM). „Fiducia”: Johann Sadeler (1550–1600) flamand rézmetsző munkája; „Politea”: az állam allegóriája (mindkettő: Storno gyűjtemény). A soproni polgármester jogara a XVII. sz. elején (Liszt Ferenc Múzeum). Lackner a polgármesteri tisztséget 1613-tól 1619-ig és 1621-től 1631-ig viselte.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / IX. Bethlen Gábor és Sopron

277IX. Bethlen Gábor és Sopron

Sopron városa megnyitotta kapuit Bethlen Gábor seregei előtt. Lackner a fejedelmet saját házában vendégelte meg. Itt-tartózkodásáról Michel János krónikája tájékoztatja a látogatót.²⁵⁽¹⁹³⁾ Bethlen Gáborhoz való hűségükért Esterházy Miklós levélben róttá meg a soproniakat (Lakompak, 1620. szept. 8.), egyúttal intette őket, hogy a fogságukba esett párthívével, Cziráki Mózással jól bánjanak.²⁶⁽¹⁹⁴⁾ A Bethlenhez való hűség súlyos következményekkel járt. Ezért dülta fel Csepreget a császári zsoldosvezér Collalto Raimbold gróf (1621). Az egykorú siratóénekből olvashatjuk a szörnyű tragédiát, több mint 1200 embert temettek közös sírba. A fenevad Collalto arcképét mutatjuk be metszetről készített fényképen. Cseprege a XVII. sz. első felében evangélikus kultúrközpont volt a Nádasdyak pártfogása alatt. Farkas Imre nyomdájában számos könyv jelent meg. Ezek közül láthatunk néhányat.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / X. Országgyűlés Besztercebányán 1620-ban, Sopronban 1622-ben és 1625-ben

X. Országgyűlés Besztercebányán 1620-ban, Sopronban 1622-ben és 1625-ben

Bethlen Gábor meghívólevélben kérte a várost a besztercebányai országgyűlésen való részvételre.²⁷⁽¹⁹⁵⁾ A város országgyűlési követe: Lackner Kristóf volt. Levelében²⁸⁽¹⁹⁶⁾ beszámolt az országgyűlés megnyitásáról, a főurak és külföldiek szín pompás felvonulásáról és fogadtatásáról. Az országgyűlésnek a korábbiaktól eltérő lefolyását jósolta. Bethlen Gábort magyar királlyá koronázták, arcképe a XVII. század elején készült (ismeretlen mester művét Schott Johann metszette rézbe: MNM). Bethlen Gábor célja az önálló magyar királyság helyreállítása volt. A nikolsburgi béke Bethlen birtokában hagyta Erdély és a királyi Magyarország tekintélyes részét. Bethlen meghiúsította II. Ferdinándnak Magyarország teljes leigázására irányuló törekvését, így hazánk nem jutott Csehország sorsára. A nikolsburgi békét követően II. Ferdinánd Sopronban országgyűlést hívott össze (1622). Az országgyűlési emlékek közül bemutatjuk II. Ferdinánd meghívóját,²⁹⁽¹⁹⁷⁾ az 1622. évi soproni törvénycikkeket és a királyné koronázásáról szóló egykorú nyomtatványt. A tárló ékessége II. Ferdinánd címerbővítő oklevele,³⁰⁽¹⁹⁸⁾ melyben a király saját címerének egy részével, a német–római császárság kétféjű sasával egészítette ki Sopron város középkori címerét. A vendéglátó polgármestert, Lacknert pedig palotagróffá nevezte ki. Az erről szóló királyi okmány másolatát a bécsi állami levéltárból szereztük be (Tompos Ernő gyűjt.). Tárgyi emlék: a város 1340 és 1411 közt használt és 1530. évi pecsétnyomója; II. Ferdinánd hasonmása ismeretlen mester műve, melyet Schott Johann metszett rézbe (MNM).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XI. tárló

XI. tárló

Az 1625. évi soproni országgyűlés egyik fő eseménye volt III. Ferdinánd megkoronázása és Esterházy Miklós nádorrá választása. Esterházyról Elias Widemann készített rézmetszetet 1645-ben (MNM). Esterházy a Habsburg abszolutizmus támogatója, a nemzeti királyság eszméjének ellensége volt. III. Ferdinándot a ferencesek (volt bencések) templomában koronázták meg. Ennek leírása is ránk maradt. A koronázás emlékére érmét adtak ki (Liszt Ferenc Múzeum). A Városszépítő Egyesület 1915-ben a koronázási dombot emlékoszloppal jelölte meg (fénykép). A koronázáson Pázmány Péter bíbornok is részt

vett, róla többek között Lucas Ribian készített rézmetszetet (MNM). Az 1625. évi országgyűlés törvénycikkeit egykorú kiadásban mutatjuk be. A 43 cikkely a szabad királyi városokról szól. A tárlóban helyeztünk el még két rézmetszetet: Rugendas Forgács Ferencről, Pázmány Péter elődjéről készített metszetet; [278](#)Hieronimus Wiert pedig Szent Mihályt ábrázolja. Tárgyi emlék: Ülő Madonna (festett faszobor XVI. sz.); kettős kereszt rézből; Dürer: Kispassió (Langer–Zettl gyűjt.); persely vasból (1633. Nyugat-Magyarország: Storno gyűjt.).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XII. Lackner Kristóf halála és hagyatéka

XII. Lackner Kristóf halála és hagyatéka

Lackner első végrendelete 1629. június 20-án kelt, melyet gyűrűspecsjével erősített meg.[31\(199\)](#) Érvényes végrendeletét pedig rövidebb halála előtt készítette el.[32\(200\)](#) A végrendelet főbb pontjait kiemeltük és külön lapon mutatjuk be. 1632. január 4-én temették. A tanács összeállította a gyászmenetben résztvevők rangsorát. Bemutatjuk Swanshofer tanár halotti beszédének és a sírfelirat szövegének fogalmazványát,[33\(201\)](#) valamint a sírkőtöredék fényképmásolatát. A „Lackner Kristóf a halottas ágyon” című egykorú olajfestményről csak a fényképmásolat maradt meg. A temetés költségeiről Preininger János városi jegyző készített számadást.[34\(202\)](#) Payr krónikás Lacknerről 1627-ben azt írta: „nem könnyen felejtik el”. Tárgyi emlék: napóra a XVI. századból (Langer–Zettl gyűjt.); gyertyatartó a XVII. század végéről (Storno gyűjt.); serleg magyaros viseletű harcosok domborított képeivel 1612-ből és római pénzek másával díszített reneszánsz öv (MNM).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XIII. Lackner Kristóf alapítványai

XIII. Lackner Kristóf alapítványai

Lackner vagyonát hármas célra hagyta: 1. betegápolda javára; 2. török fogságba esett soproniak kiváltására, ha ilyenek nem volnának szegény árvalányok kihazasítására; 3. tehetséges diákok külföldi ösztöndíjára. Végrendelete szerint leltározták vagyonát. E vagyonleltár a kiállítás egyik értékes dokumentuma (1632. Ev. Egyházközség tulaj. 74. III. 64). Lackner vagyonának 1634. évi tiszta jövedelme 823 birodalmi tallér volt. Egy tallér a XVII. század közepén 1,80 magyar forintot ért. A vagyonkezelés módjáról több irat maradt fenn (1719). Az ösztöndíj alaptőkéjét 1674 után az evang. egyházközség kezelte. A tőke 1901 végén 13 167 korona. Az ösztöndíjért rendszeresen folyamodtak tanulók, így pl. Poch György 1634. november 8-án.[35\(203\)](#) Az árvaalapítványból a tanács 1634. dec. 16-án Deumbel Annának házasságkötésekor 24 tallért utalt ki. Az árvaalapítványt a tanács kezelte 1912-ig. Ekkor a belügyminisztérium jóváhagyásával a kat. és az evang. egyházközségnek adták át a tőkét fele-fele részben, azaz egyenként 44 456 koronát.[36\(204\)](#) A végrendeletben a királyné és a nádor részére hagyományozott serleget a tanács 1631-ben levél kíséretében küldöttség útján adta át. Zalavár építésére 300 frt-ot hagyott, melyet Batthyány Ádám levélben köszönt meg.[37\(205\)](#) Az oldalági rokonság pert indított a hagyatéka megszerzéséért. Apja leányági leszármazottainak nevét a genealógiai táblázaton láthatjuk. Végül III. Károly 1720. febr. 9-én (!) kelt rendeletében a hagyatékot a városnak ítélte.[38\(206\)](#)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XIV. A Soproni Nemes Tudós Társaság

XIV. A Soproni Nemes Tudós Társaság

A Tudóstársaság alakuló gyűlésére Lackner saját házába hívta a városi tanács tagjait (1604. jún. 14.)³⁹⁽²⁰⁷⁾ Tagjai egyetemet végzett férfiak, nemesek és tanácsbeliek lehettek, férjeik után a feleségek is. Belépődíjat fizettek és értékes könyvvel gyarapították a társaság könyvtárát. Számadáskönyvünk első oldalán találjuk az alapító tagok ²⁷⁹névsorát. Bemutatjuk az egyik tag, Nagy János eredeti címerlevelét is (1571. márc. 2.).⁴⁰⁽²⁰⁸⁾ Lackner tanácsostársa volt. A Tudóstársaság 1604-től 1676-ig állt fenn. A számadáskönyv 1607. évi bejegyzése szerint Lackner felesége, Gurtner Orsolya kigyókövel ékesített aranyozott serleget ajándékozott a társaságnak. Sertorius János, a társaság egyik tagja, distichonokban írt latin verssel köszönte meg az ajándékot.⁴¹⁽²⁰⁹⁾ Az 1613. évben magisternek Sertorius Jánost választották, segítőtársként Rädli Ábrahámot és Lucanus Andrászt (OSzK. Opera varia Fol. Lat. 1643). Lucanus a luzéciai Görliczből (Szilézia) származott. Ezt olvashatjuk az általa ajándékozott könyv első lapján. A tárlót díszíti Lackner és a Tudóstársaság címere, vagyis Lackner exlibrisének eredeti rézmetszete és lenyomata és a számadáskönyv bőrkötése (OSzK. Fol. Lit. 1321).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XV–XVI. Lackner Kristóf rajzai és vázlatai egykorú tanácsi iratokon

XV–XVI. Lackner Kristóf rajzai és vázlatai egykorú tanácsi iratokon

A rajzokat Kovács József László fedezte fel és közölte a Soproni Szemle 1971. évi 1. és 2. számában. Tárgyi emlékek: Lackner Kristóf házának kopogtatója (Liszt Ferenc Múzeum); szövénektartó (XVII. sz.: Nyugat-Magyarország Langer–Zettl gyűjt.); ezüst csésze 1581-ből; tányér a XVII. sz. első feléből; kanalak a XVI. sz. végéről; aranyozott ezüst ún. forgácslánc (XVI. sz.-ból); ezüst talpas pohár a XVII. sz. első feléből; fedeleskupa görög hősökkel, domborított 1630-ból; szürcsölő 1641-ből; aranyozott ezüst díszöv a XVI. századból (MNM).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XVII–XX. Lackner Kristóf irodalmi tevékenysége

XVII–XX. Lackner Kristóf irodalmi tevékenysége

Lackner három emblematikus művéhez készített metszetei a magyar képzőművészet nagybecsű emlékei. Az egyik ilyen műve a „Corona Hungariae” a magyar királyi koronáról. A koronát ékkövek helyett emblémák díszítik. A szimbolikus ábrázolást részletes magyarázat kíséri. Láthatjuk magát a könyvet és tíz emblémának eredeti metszetét a lenyomattal együtt. Munkáját Thurzó Györgynek ajánlotta. A Thurzóról készített metszet ismeretlen mester műve, melyet Schott Johann metszett rézbe. Tárgyak: csavaros palack (Storno gyűjt.); reneszánsz bogláros öv, XVII. sz. (MNM); kályhacsempe (XVI–XVII. század), rajta konzolos baldachin alatt lóháton ülő lovag és hölgye (Langer–Zettl gyűjt.).

A másik munkája: Emblematischer Tugend Spiegel und Christlicher discours (1612), (OSzK. RMK. 1212).

E munkájában különféle erényeket (hűség, kegyesség, igazságosság) és ezeknek általa rajzolt szimbólumait magyarázza. Hat eredeti metszete a lenyomattal és a hozzájuk tartozó jelmondatokkal latinul és magyarul látható. Tárgyak: molnár céhpohár ezüsből (magyar, XVII. sz., Storno gyűjt.); aranyozott vasládika (Langer–Zettl gyűjt.); áttört díszű reneszánsz-lánc a XVI. századból (MNM).

A harmadik emblematikus műve: Galea Martii (Tübingen, 1625). A műhöz tartozik nyolc db. rézmetszet és lenyomat (Mindhárom emblematikus mű metszetei az ev. egyházközség tulajdonát képezik).

A XVIII. tárlóban még Lackner három iskoladrámája látható:

1. Cura regia (A király gondja vagy atyai tanácskozás 1616.). Az ifjúság előadta a városháza tanácstermében 1617. április 6-án. Lackner munkáját levélben ajánlotta a tanácsnak.

2. Electio Trigoniana (Trani királyválasztás 1617.). Nádasdy Pál főispánnak ajánlotta (A Berzsényi Gimnázium tulajdona: A. 156).

3. Actus Oeconomicus (Gazdasági színjáték 1619.). (OSzK. RMK. III. 1246). A tárlót ismeretlen mester „Csatajelenet” című alkotása (MNM) díszíti. Tárgyi emlékek: magyar cukorszóró, oldalán négy trébelt virágdísz a XVII. századból (Langer–Zettl. gyűjt.); fűszertartó (német), ónkancsó és a soproni pékcéh kancsója a XVII. századból (Storno gyűjt.).

280Maiestatis Hungariae Aquila (Keresztur, 1617.) című alkotásában II. Mátyás nagyságát és kiváló erényeit magasztalja. Könyve első lapján a sas tollaiba a szabad királyi városok, köztük Sopron nevét írta (OSzK. RMK. II. 373). A következő műve: Salicetum Soproniense... (Soproni Füzes 1626.). Ez a mű (RMK. III. 1394) Lackner külvárosi kerti házát díszítő jelmondatokat tartalmaz. A kerti ház (major) helyén 1896-ban utcát nyitottak, melyet Lacknerről neveztek el (jegyzőkönyvi kivonat).

Lackner legkiválóbb jogtudományi munkája: Questiones Justinianee (Frankfurt, 1617.). Justinianus császár rendeleteinek négy könyvéből és más elismert tudósok műveiből összeállított jogi tanulmánya (Berzsényi Gimn. K. 80). Az egyiptomiak bölcs mondásait magyarázza Florilegus Aegyptiacus (Egyiptomi virágszedő a soproni mezőn. Keresztur, 1617. Berzsényi Gimn. B. 151). A tárlóban még Lackner pecsétnyomójának lenyomata látható.

Kézírtos munkája: „Epistulae ad Patronos et Amicos”. Ez Lackner ún. leveleskönyve. A királyhoz, nádorhoz, győri püspökhöz írt leveleinek másolata. E kötetben találjuk az Esterházy Miklós kérésére írt Mértékletességi Egyesület alapszabálytervezet fogalmazványát. Ide illő tárgyi emlék a „Mértékletesség allegóriája” című fametszet a XVII. sz. első feléből (Dürer-iskola). Érdekesség még a Frankfurtban nyomtatott Lackner-könyvek költségsszámlája is.[42\(210\)](#) Tárgyak: két fajansz tál (1550 körül, olasz, Langer–Zettl gyűjt.); két habán tányér (Liszt F. Múzeum).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXI. A Habsburg önkényuralom első sikere Lackner halála után

XXI. A Habsburg önkényuralom első sikere Lackner halála után

A jezsuiták 1636-ban a városba telepedtek. Esterházy Miklós nádor levélben kérte a jezsuiták befogadását[43\(211\)](#) és egyezkedést ajánlott a tanácsnak. A jezsuitákat mindenhol az ellenreformáció és a Habsburg abszolutizmus előkészítőinek tekinthették, s ez a városi önkormányzat korlátozását

eredményezte. A Zrínyi–Nádasdy-féle összeesküvés tagjainak kivégzéséről készített egykorú metszetet mutatjuk be (1671. április 20), így emlékezve róluk haláluk háromszázadik évfordulóján.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXII. Rauch András, a korszak soproni zeneszerzője

XXII. Rauch András, a korszak soproni zeneszerzője

A városi tanács 1629. június 1-én szerződést kötött Rauch Andrással a templomi zene ellátására.⁴⁴⁽²¹²⁾ Munkái közül a „Musikalisches Stammbüchlein” könyvét állítottuk ki (Liszt Ferenc Múzeum). Jancsovics Antal megfelelően átdolgozta és az új partitúrát mutatjuk be. A 29 mű mai változatának bemutatója 1971. május 6-án volt. Rauch partitúrái mellett láthatunk több olyan középkori kódextöredéket, melyek a hangjelölés kialakulását mutatják (rombusz, quadrata hangjelölés); antiphonale (1598), többszólamú kórusmű (a XVI. századból).⁴⁵⁽²¹³⁾ Rauch soproni működése során a szertartást kísérő zene és a közének szétválasztásának képviselője. Tagja volt a Tudóstársaságnak, Lackner temetésén gyászzenét szolgáltatott.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXIII. Céhiratok

XXIII. Céhiratok

A soproni ötvösök könyve 1628-tól maradt ránk, Lackner neve nem szerepel benne. Ötvösmunkája sem maradt. Lackner polgármesterségének első évében, 1614-ben kelt a szücsök céglevele.⁴⁶⁽²¹⁴⁾ A mészárosok és a kötélgyártók céhkönyve is 1614-ből való. Kiállításra került a szücsök címeres halotti lemeze is (Liszt Ferenc Múzeum).

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXIV. A XVI–XVII. század eseményeiről szóló soproni krónikák gyűjteménye (6 krónika)

²⁸¹XXIV. A XVI–XVII. század eseményeiről szóló soproni krónikák gyűjteménye (6 krónika)

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXV. A XVII. században Sopronról vagy soproniak által írt kiadványok

XXV. A XVII. században Sopronról vagy soproniak által írt kiadványok

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXVI–XXVIII. Gyűjtemény a Berzsenyi Gimnázium és a levéltár könyvtárának

XXVI–XXVIII. Gyűjtemény a Berzsenyi Gimnázium és a levéltár könyvtárának

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XVI–XVII. századi történeti, jogtudományi, földrajzi munkáiból

XVI–XVII. századi történeti, jogtudományi, földrajzi munkáiból

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXIX–XXXII. Lackner az utókor irodalmában

XXIX–XXXII. Lackner az utókor irodalmában

A városi tisztviselők választásakor 1670-ben Barth János Konrád a Szent György templomban tartott beszédet, melyet Lackner városi jelmondataira épített fel: követendő példaként Lacknert állította a tisztviselők elé. Beszéde: Oedenburgisches Rathaus címmel Pozsonyban jelent meg (OSzK. RMK. II. 124). A Barthról készített rézmetszetet is bemutatjuk (Az ev. egyház. tulaj.). Lackner polgármesterré választásának századik évfordulóján Fridelius János szerkesztésében, hat szerző tollából jelent meg Lackner életét és munkásságát tárgyaló könyv, az ún. rövid életrajz (Vitae. Regensburg, 1714). Lacknerről megemlékezett a Jocker: Gelehrten Lexikon 1733. és 1750. évi kiadása is. Payr Sándor: Emlékezés Dr. Lackner Kristóf halálának háromszázadik évfordulóján (1631–1931), Sopron, 1932 című tanulmány az első alapvető tudományos munka Lackner Kristófról. A Soproni Szemlében megjelent, Lacknerról szóló cikkeket, tanulmányokat szintén bemutatjuk.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) / (1971. máj. 6–október 15) / XXXIII–XXXVI. Sírkő-töredék, emléktábla, dombormű, mellszobor és plakettek dokumentumai

XXXIII–XXXVI. Sírkő-töredék, emléktábla, dombormű, mellszobor és plakettek dokumentumai

Lackner sírkövét 1909-ben találták meg. A Szent György templom mellett lévő ház küszöbköve volt. Töpler Kálmán polgármester rendelte el a sírkő kiemelését (1909), a polgármesteri hivatal fizette a munkálatokat. Töpler átiratában kérte a prépostot,⁴⁷⁽²¹⁵⁾ hogy engedje meg Lackner sírjának felkutatását. A munkával Kugler Alajos városi levéltárost és múzeumórt bízta meg. A kutatás sajnos sikertelen maradt. Ugyancsak Töpler törvényhatósági bizottsági tag javaslatára 1932-ben Lackner piactéri házát emléktáblával jelölték meg. Mechle Béla és Hild Lipót soproni kőfaragó készített emléktáblatervet. A terveket a mérnöki hivatalban véleményezték. Hild Lipóttal kötött a város szerződést.⁴⁸⁽²¹⁶⁾ A városi tanács 1943-ban a Lackner utca és az Ógabona tér sarkán épült bérház falára domborművet helyeztet el, mely Szakál Ernő soproni szobrászművész alkotása. A dombormű alá írandó szöveg-javaslatoknak több változata látható a kiállításon. Ezek utalnak a korabeli politikai viszonyokra, egy másik a német veszélyt hangsúlyozza. A domborművet 10 tagú bizottság vette át, többek közt: Horváth József, Storno Miksa, Winkler Oszkár (1943. szept. 9)⁴⁹⁽²¹⁷⁾. A városi tanács sem az emléktábla, sem a dombormű elhelyezésekor nem tartott ünnepséget vallásfelekezeti különbözőségekből adódó ellentétek miatt. Ünnepélyes keretek közt leplezték le Lackner Kristóf mellszobrát 1971. május 7-én (fénykép). A szobrot Csúcs Ferenc szobrászművész készítette.⁵⁰⁽²¹⁸⁾ Itt állítottuk ki Renner Kálmán és Szőke Ernő éremművészeknek Lacknerről készített plakettjeit. Mindkettőt zsűrizte a Képzőművészeti Alap.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Becht Rezső: Dorosmay János
(1886–1966)

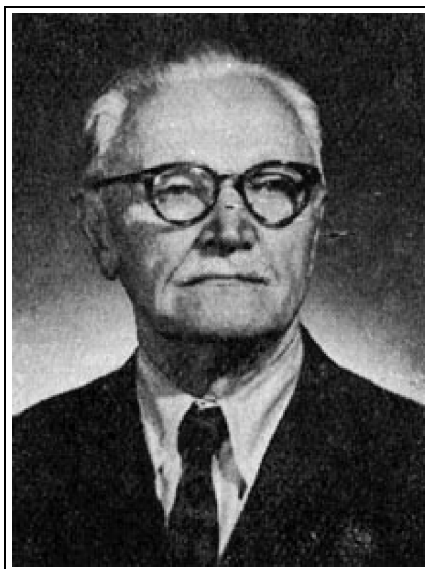
**Becht Rezső: Dorosmay János
(1886–1966)**

Gyorsan élő korok gyorsan felejtnek.

Öt éve, hogy Dorosmay János, a költő és meseíró, Aesopus, La Fontaine, Fáy András, Krilov késői utóda elhunyt, ám emléke máris kezd kifakulni a kortársak emlékezetéből.

Életművét hovatovább már csak a könyvtárak sarkaiban porosodó vers- és mesekötetek, nevét az irodalmi lexikonok száraz sorai őrzik. Gondolatai elevenen eltemetve, a fel nem nyitott könyvek sírkamráiban alusszák majd álmukat.

Dorosmay János más, különb, méltóbb sírontúli sorsot érdemel, hiszen nevét és műveit nemcsak szerte a hazában ismerték és becsülték, hanem külföldön is, Rómától Hollandiáig.

Bár nem Sopronban született, élete nagyobb felét itt töltötte, ezt a várost szerette az őt jellemző keserű és bíráló szeretettel, és itt alkotta művei legjavát. Ezért elsősorban Sopron irodalombarátainak kötelessége,

hogy késve bár, de talán még nem jóvátehetően későn, éllesszék emlékét és ezzel egy nyomasztó tartozást törlesszenek.

A poéta

*Azt mondták üszög, pedig parázs volt.
Azt hitték füst, pedig már akkor lángolt.
Azt mondták mécs, de ködbe veszve:
Pedig csillag volt, csakhogy – messze.*

Ebben a négy soros önéletrajzban foglalta össze Dorosmay János költői alkotólényét. Csillagnak, messzi csillagnak érezte magát, és ez a csillag most már a fényévek messzeségébe kezd távolodni tőlünk.

Dorosmay János 1886. április 26-án született egy kis dunántúli faluban, Adásztevelen, egy nehezen küzdő kovács-család egyetlen gyermekeként. A családot a létfenntartás kényszere végighajszolta fél Magyarországon. Budapest, majd Máslak, egy 283bánati német lakosságú község, Arad, Sofronya ennek a vándorlásnak fontosabb állomásai. Iskoláit Aradon végezte, a felsőkereskedelmi iskolában érettségizett, majd a vasúti tisztképző tanfolyam elvégzése után az Arad–Csanádi Vasútnál kezdte meg kenyéradó pályafutását.

Amikor 1918 decemberében, a Magyar Köztársaság kikáltása után a román hadsereg megindult, hogy megszállja Aradot, a várost védő magyar polgárőrség soraiban ott volt Dorosmay is. Miután tíz nehéz éven át kitartott Aradon a magyar ügy mellett, kénytelen volt elhagyni a várost. Így került 1927-ben Sopronba, a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasúthoz, ahonnan mint főfelügyelő ment nyugdíjba. Hányatott gyermek- és ifjúkora után itt, Sopronban talált végleges otthonra. Az itt töltött 43 esztendő sopronivá tette, itt fejlődött országos hírű költővé.

Életének prózai keretét: a vasutat egy merőben ellentétes jellegű tartalom töltötte ki. Dorosmay kettős életet élt: egy hivatalosat és egy hivatásosat, ami magában foglalja az elhivatottságot is. Az elsőből élt, hogy a másodikkal élhessen. Az első adta a kenyeret a kiváló tisztviselőnek, a második az ihlető bort a meseköltőnek.

Fényképen a nemes vágású, férfiasan öntudatos és akaratos arcból sugárzó szempár tekint a nézőre. Akik ismerték, tudják, hogy ez a szempár a belső érzések és indulatok egész skáláját tudta felvillantani: az emberszeretet és a barátság melegétől a hitványság megvetésének fagyosságáig, a gyarlóság megbocsátó megértésétől a szociális igazságtalanságok gyűlöletéig, az élet mostohagyermekéi iránti szánalomtól és együttérzéstől a költői szavakba öltöztetett kemény bírálatig, a felszabadult jókedvtől a harag és az indulat villámaiig.

Ami áll tekintete mindent átfogó változataira, az áll költészete sokrétűségére is. Versekkel kezdi, mint általában az írók többsége.

Tücsökdalok a címe első verskötetecskéjének 1922-ben. Ezt követi 1927-ben a *Hegyoldal*, majd 1928-ban a *Mert szent a lant*; végül az *Én szeretem az egyszerűséget* című kötet. Versköltészete ezzel még nem zárul le, hisz mintegy 1000 verse maradt kiadatlan, de már csak itt-ott jelentkezik meséiben. Költői kifejezőeszköze ezentúl a próza, ebben írja állatmeséit, fabuláit, aforizmáit.

Utolsó verskötetének címe egyben meghatározza meséinek hangját is. Egyszerűen, világosan, szép magyarsággal ír, dísz és sallang nélkül, minden költői erőt a tanítómese lényegére összpontosítva.

Ráérősen, a szemlélődő ember nyugalomával járta négy évtizeden át Sopron utcáit és erdeit. Élete utolsó éveiben járása a súlyos szívbetegek járásává lassúdott. De szelleme, mely szeméből töretlen erővel sugárzott még ekkor is, meglátta a hetipiac megkötözött csirkéinek sorsában, a Váris hangyabolyainak nyüzsgésében vagy az Ojtozifasor tölgyóriásainak méltóságában az emberi párhuzamot, és máris formálta az új mesét. A természet és annak teremtményei: az állatok és növények, a falun élő egyszerű népek álltak szívéhez a legközelebb. Hatalmi háború, jogtiprás, a jogfosztottak tehetetlen lázongása, az önzés és szívtelenség jégsivatagjai, a képmutatás, csalás és az emberiességet megcsúfoló ember látványa, a társadalom torzulásai, a közélet fertőterületei – ezek voltak meseköltészetének szöges ösztökéi.

Nagy elődök árnyékában élt és alkotott Dorosmay János, olyan műfajban, amely már régesrégén kihaltak számított, hiszen Fáy András óta számottévó magyar tanítómeseirodalom nem volt; a világirodalmi ősök közül pedig Aesopus 25 évszázaddal, la Fontaine 300 évvel, Krilov 150 évvel ezelőtt írta azokat a csípős vagy harapós fabulákat, melyek mondanivalójának mélysége szöges ellentétben állott szövegük rövidségével.

„Felhasználom az állatokat, hogy taníthassam az embereket” – vallotta La Fontaine, aki egy különösen hosszú tanmesében hangsúlyozta, hogy „a mű, a legjobb is, mindig a legrövidebb legyen”, a japán Onitsura pedig már a 18. század elején felállította a szabályt: „A szó legyen könnyű, de a tartalom súlyos!” Nehéz megkötöttség. Dorosmay mestere volt mindkettőnek.

Nem La Fontaine, hanem Fáy András utódjának vallotta magát és vállalta egy műfaj feltámasztását, amelyre a mi száguldó korunk már nem figyel fel, hiszen nem tűnődésre ráérő korban élünk.

284A fabulaíráshoz bátorság is kell, mert a fabulának tövise-tüskéje van, sebzőbb, mint a szelídsztyene sünjének szúrós tüje. Dorosmay pedig, bár alapjában szelíd volt és az emberi gyarlóságokat állatokra, növényekre, tárgyakra vetítette, mert a bírálat és ítélet így, közvetve, elviselhetőbb, mégiscsak sebzett, felvérzett hiúságokat, önimádatot, gőgöt, butaságot, előítéletet, és ezzel azokban a két világháború közötti vészterhes években szorgalmasan halmozta fejére a megcélzottak haragjának parazsát.

Az iránta táplált harag többnyire csak sanda nézésben és a műfaj s annak művelője lekicsinylésében nyilvánult meg. Ezekkel a dohogókkal szemben Dorosmay szép számban talált nemcsak lelkes olvasókat és helyeslőket, hanem neves pártfogókat is *Benedek Marcellben*, *Benedek Elekben*, *Vikár Bélában*, *Veres Péterben*, hogy csak néhányat említsünk.

A La Fontaine Társaság 1933 májusában, *Kosztolányi Dezső* elnöklésével, a Magyar Tudományos Akadémia helyiségeiben bemutató-ülést tartott és azon *József Attila* és az apostagi *Nagy Lajos*, az *1919 Május* és a *Budapest Nagykávéház* írójával együtt Dorosmay Jánost is bemutatta a magyar irodalmi világnak. Ugyancsak a La Fontaine Társaság adta ki az időközben a Társaság tagjává választott Dorosmay meséinek és aforizmáinak első kötetét *Kis mesék nagyoknak* címmel (1936), melyhez az előszót *Vikár Béla*, a Társaság elnöke írta, méltatva a társadalmi visszasságok szellemes, költői, tanító célú bírálatának művészi és erkölcsi értékét.

Négy évvel később, 1940-ben *Ferde magyar tornyok* közt címmel újabb aforizmakötete jelent meg. Ebben található az az aforizma, amely Dorosmay János érületének és világnézetének lényegét adja: „*Ha nem is világitó tornyok: a gyárkérményeknek is van fényük, és akármilyen karcsúak legyenek, árnyékuk is. Fényük*

a munka nyomán fakadó jólét, árnyékuk a kizsákmányolás okozta nyomor.”

Ezt a könyvet követte 1924-ben meseírói művészetének kiteljesedése: *Akinek nem inge, ne vegye magára*. A kötetet *Benedek Marcell* rendezte sajtó alá és látta el utószóval, *Zsengeri Róza* illusztrálta és a híres gyomai Kner Nyomda nyomta.

Könyveivel párhuzamosan szerte az országban lelkesen fogadott előadója és választott tagja volt az irodalmi társaságoknak, így az Országos Gárdonyi Géza Társaságnak, a Nagykőrösi Arany János Társaságnak, a Magyar Goethe Társaságnak, a Soproni Frankenburg Adolf Irodalmi Körnek. Fabuláinak találó humorát, iróniáját, szókimondását, szatirikus csattanóját Dorosmay előadóművészetének zamata még hatásosabbá tette. Az újságkritikák, a folyóiratokban megjelent méltatások mind azt igazolták, hogy a magyar irodalom egyik parlagon heverő területét: az állatmesét, nem késői epigon, hanem újat teremtő erős íróegyéniség vetette be dús termést hozó maggal.

1943-ban, a Nagykőrösi Arany János Társaság kiadásában, *Göde Lajos* elnök bevezetőjével és *Csanády Sándor* epilógusával *Mesék, aforizmák* címmel megjelent az író legjava termésének gyűjteménye.

Aki ebbe, a több mint 400 oldalas kötetbe beleolvasson, az egy különös szellem varázsa alá kerül, amely nem engedi ki, amíg a fanyar bölcsességek eme kompendiumát, ezeket a gondolatesszenciákat, végig nem olvasta. Emellett megcsodálhatja azt a könnyedséget, amellyel a költő a műfajok egyik legnehezebbjét, legtömörebbjét műveli. Dorosmay sohasem az iskolamester felemelt mutatójával oktat, hanem a művész cinkos mosolyával teszi nevetségessé közös hibáinkat és a társadalom kelevényeit. A nevetségesség öle. A költői fogantatású tanmese, a szárnyaló fabula is öle: irtja azt, amin keserűen kacag.

A költő Dorosmayban közíró is lakozott. Harcos, szenvedélyes vitázó, aki a 30-as években Rozsonday Dénes név alatt a napilapokban kemény harcot folytatott a köznyomor, az állatatlanság, a szociális ellentétek, a közterhek igazságtalan elosztása és minden olyan jelenség ellen is, amely ma már idejét múlta. Ezek a cikkek Dorosmayt némely potentát szemében fogadatlan prókátorrá tették, ám az olvasók többsége előtt általuk még rokonszenvesebbé vált.

Hírneve hullámgyűrűi mind tovább terjedtek. Miután állatmeséinek egy része német lapokban is megjelent, majd franciául, sőt *Fabeloj* címen eszperantóul is, 1953-ban ²⁸⁵Hollandiában, „a magyar La Fontaine” jelzővel márkázva és nagy hírlapi visszhangot keltve, Dorosmay meséi *Fabeltjes voor grote mensen* (Mesék nagyok számára) címen holland nyelven is dicsőséget szereztek neki és általa a magyar irodalomnak.

Ekkor a fabulaíró már abba az életkorba lépett, amely Goethe szerint „a jelenségből való fokozatos kihátrálást” jelenti. Beteg szíve korlátok közé szorította, a dinamikus új korszak nem ért rá állatmesék felett tünődni. Meleg napokon barátjával, *Rozsondai Károllyal*, a kiváló matematikussal és költővel, a Május 1. tér egyik napsütötte padján üldögélt, Dorosmay dacosan és harcosan, barátja, akít agyvérzés gátolt a beszédben, csüggedten gyötrődött azokkal a gondolatokkal, melyeket *Áprily Lajos Üzenet a völgyből c.* verskötetében, a halálra készülődés éveiben oly felsőbbes nyugalommal leírt. Télen azután Dorosmay bezárkózott szobájába és a nagy asztal előtt rendezgette mozaikköveit: meséit és aforizmáit, mérleget vonva írói becsvágya és annak megvalósulása között. A nagy függőlámpa fénysátrában a szép, ősz fej körül képzelete madarai, meséi főszereplői keringtek, rendező keze körül pedig hűséges szamarai, lovai, hangyái, csigái tolongtak, mígnem életadó gazdájuk egy keserű mozdulattal egybe nem söpörte őket.

Amikor már az ágy állandó rabjává lett és érezte az élet fabulája csattanójának szelét, akkor mintha elszánt

homloka mögött *Áprily Lajos* búcsúsorain tűnődött volna:

*Szeretném, hogyha végig elkísérne
ez az erő s nem morzsolódna szét,
hogy majd a végső pillanathoz érve
még megszoríthassam a halál kezét.*

1966. december 2-án estefelé érkezett számára is a végső pillanat. Erős maradt. S míg keze szorítva összekulcsolódott a Halál ujjával, Dorosmay János a halálba olvadók szavaival: „Consummatum est!” hunyta le szemét.

A költő megindult a feledés ködei felé, melyeket ez a megkésett nekrológus szeretne fellebbenteni.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. (Dunántúl) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 529 p.

Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. (Dunántúl) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 529 p.

E kötetet az úrbériség történeti múltjáról szóló alkotások könyvespolcain előkelő és maradandó hely illeti meg. A gondos munkával készített nagyon szép kiállítású könyv a Magyar Országos Levéltár és a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa. Első kötete ez a Mária Terézia uralkodása idején, 43 megyében készült urbáriumok és úrbéres összeírások adatait feldolgozó munkának, melyet további három követ. Most 11 dunántúli megye urbáriumának, úrbéres tabelláinak feldolgozása jelent meg.

Az 1767. évi úrbéri birtokrendezést, az urbáriumok községekkénti elkészítését összeírási munkálatok előzték meg. A földesuraknak és a helységeknek átadott egységes urbárium két részből áll. Nyomatott szöveges részből, melynek sorai közt üres helyet hagytak a helyi adatok részére. Az üresen hagyott részeket kézzel töltötték ki. (Pl. a község, a földesúr neve, hány hold föld tartozik egy telekhez.)

A másik rész az urbáriumhoz csatolt tabella. A tabellába került a teljes jobbágyok neve, telkük kvalitása (1/2, 1/8-os stb. teljes jobbágy), a telki föld (belső telek, szántó és rét) területének kimutatása és az annak arányában járó robot, ill. adózás feltüntetései. [286](#)A jobbágyok után a házas- és a házatlan zsellérek adatai következnek. Ha a községnek volt szántója vagy rétje, azt is kimutatták. A kötet szerzői az urbáriumban talált adatokat kigyűjtötték és ún. községi és földesúri adatsorokban összegezték, ill. rendszerezték.

A községi adatsorokban a helység neve mellett közlik a helység jellegét (mezőváros, praedium), az úrbéresek „kondícióját” (örökös jobbágyok, szabadköltözőkódásúak stb.), az urbárium nyelvét. A helység neve alatt a földesúr(ak) nevét és az egész telekszámot. Az egyes teleknagyság-kategóriákba tartozó teljes jobbágyok számát. A szerzők a jobbágyok vagyoni differenciáltságának bemutatására hét kategóriát állítottak fel. (Pl. 4/32 egy kategória, 8/32–5/32 a másik stb.) Külön rovatokban történik a teljes jobbágyok házas- és házatlan zsellérek és az összes úrbéresek számának kimutatása. Közlik a telek átlagszámát. Ennek kiszámítása úgy történt, hogy az egész telekszámot elosztották a teljes jobbágyok számával. A szerzők az illető helység határának osztályzatai számát és az egy egész telekhez járó szántó és rét területi adatát is megadják. A királynő rendelettel határozta meg, hogy megyénként egy telekhez hány hold szántóföld és hány kaszás rét tartozik. A beltelek (fundus) nagysága országosan két pozsonyi mérő mag alá szükséges terület, kb. 1200 □-ól volt. A faluhatárt minőségétől függően 3–4, esetenként 5 osztályba sorolták, és osztályonként a holdak száma fokozatosan emelkedett. Sopron megyében egy beltelekhez, a faluhatárnak I–IV. osztályba sorolásától függően, 16, 18, 20 és 22 hold szántóföld és 6 vagy 8 hold rét tartozott, aszerint hogy rajta sarjú kaszálható-e vagy sem. Végül további rovatonkénti bontásban közlik a szerzők a belső telek, a szántó, a rét és az összes telki föld terjedelmét – mindegyiknél feltüntetve, hogy belőle mennyi a teljes jobbágyoké és mennyi a zselléréké (22. p.). A földesúri adatsor nem más mint a megye községeinek adatsorából kigyűjtött adatok összegezése egy-egy földesúrra vonatkozóan. A földesurakat a következőképpen csoportosították: világi magánbirtokosok, egyházi birtokosok (világi papság, apátságok vagy szerzetesrendek), a magyar korona (kincstári és koronabirtok) kezelője, a szab. kir. városok mint földesurak, közbirtokosok és ismeretlen birtokosok. A községi és földesúri adatsorok alapján egy harmadik összefoglaló táblázat is készült. E táblázatban birtoknagyság-kategóriánkénti (100 holdon aluli, 100–500-ig stb.) felosztásban kimutatják a birtokosok számát, az egész telek számát, az úrbéresek számát és a telki földet holdban, külön a világi magánbirtokosok, egyháziak stb. csoportjában. E három adatsort, ill. táblázatot bevezető tanulmány előzi meg. A tanulmány röviden ismerteti az illető megye közigazgatási területének változásait, földrajzi és éghajlati viszonyait. Történeti áttekintést ad a megye múltjáról, legnagyobb birtokosairól, az úrbérrendezés lefolyásáról és adatok összevetésével érlékeli a birtokviszonyokat. Pl. Sopron megyében Nádasdy Ferenc kivégzése és vagyonának elvesztése után, az Esterházyak és a Széchenyiek a leghatalmasabb birtokosok. Esterházy Miklós az úrbérrendezéskor az úrbéres földterület 55,66%-ával és az úrbéres népesség 67,34%-ával rendelkezik. A megyének két jelentősebb egyházi birtokosa van: a győri püspökség 7283 és a csornai premontrei prépostság 2695 holddal. Sopron városának 4684 hold úrbéres földje van. Sopron megyére jellemző a középbirtokosok (501–1000 h.) jelentéktelen száma más megyékéhez viszonyítva. Csupán öten vannak és a földterület 3%-át bírják. Az adatsorokból azt is kimutatják, hogy a birtokos osztály nagymérvűen differenciált. Az úrbérrendezéskor a megyének 232 helysége volt. Ebből 45 nemesi falu. Huszonnégy nemesi községben éltek úrbéresek s ezeket számbavették, viszont 22 község tisztán nemesi. Így összesen 208 községben volt úrbérrendezés. A szerzők kimutatják a jobbágyok szántóföldjeinek minőségét. Az úrbéres szántóföldek 77,89%-a I–II. osztályú. A jobb kategóriába sorolás nem jelenti azt, hogy a földesúr jobb földterületet engedett át, hanem inkább arra törekedett, hogy kevesebb földet kelljen jobbágyainak biztosítani. Megyei átlagban egy teljes jobbágyra 0,45 telek jut. Ez megfelel az országos átlagnak, viszont csak 11,5 hold földdel azonos, ami kevés. Sopron úrbéres faluiban a telekátlag 0,27. Vizsgálják a szerzők a teljes jobbágyok egyes rétegeinek arányát is, és megállapítják az úrbéres telkek nagyméretű szétforgácsoltságait. A teljes jobbágyok 73,79%-a fél vagy annál kisebb telekkel rendelkezik.

287A 11 megye adatainak összegezését és értékelését, az úrbérrendezést kiváltó okokat, a rendezés lebonyolítását tartalmazó leírást a kötet elején lévő tanulmány ismerteti. Itt olvasunk az úrbéres összeírások

feldolgozásának módjáról, miközben olyan fogalmakat tisztáznak a szerzők, melyeknek ismeretét a helytörténetkutató nem nélkülözheti. (Osztályozott hold, mértékegységek stb.) Száz évvel később, az 1848-as forradalom eredményeként következik be a volt földesurak és jobbágyok közti ún. „elkülönözés”, ill. birtokelkülönítés. Ennek lebonyolításakor az 1767. évi úrbérrendezéshez, mint alaphoz nyúlnak vissza. Az úrbéres föld (beltelek, szántó és rét) a volt jobbágy szabad tulajdonává lesz és ez után kap a földesúr is állami kártalanítást. Az úrbéresek telki állományát (egyénenkénti telekhányadot) pl. az úrbéri elkülönözéskor készített kiosztási földkönyvek is tartalmazzák. Ezt tapasztaltuk Sopron úrbéres faluinak esetében. A száz év alatt történt vagyoni rétegződés kimutatásakor az 1767. évi eredeti úrbéri tabellában lévő telekhányadot összehasonlíthatjuk az 1850–60-as évi adatokkal. Itt szeretnénk megemlíteni, hogy levéltárunk több figyelemre méltó forrásanyagát őrzi az úrbéres korszaknak. Így Sopron megye 1696., 1715., 1720., 1827. évi dicalis (adó)-összeírásait, az 1753. évi Nádasdy-féle összeírást, az 1828. évi regnicolaris összeírást. Továbbá a Mária Terézia-féle urbáriumok is szinte hiánytalanul megvannak. Az urbáriumok ugyanis négy példányban készültek, egy példányt kapott a község, egyet a földesúr, egyet az illetékes megyei levéltár és egyet az országos főhatóság: a helytartó tanács.

Felhő Ibolya és munkatársai könyvének használatát megkönnyíti a kötet végén elhelyezett térképanyag, valamint a földesurak és helynevek mutatója.

Horváth Zoltán

1971. XXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Breu, Josef: Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten. Verlag Franz Deuticke, Wien, 1970, 246 S. Mit 17 Karten und 32 photographischen Aufnahmen.

Breu, Josef: Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten. Verlag Franz Deuticke, Wien, 1970, 246 S. Mit 17 Karten und 32 photographischen Aufnahmen.

Ez a munka 1935–1937 között a burgenlandi, szlovákiai, alsó-ausztriai, morvaországi horvát települések bejárásával, az ezekre, valamint a szomszédos magyarországi horvát településekre vonatkozó gazdag levéltári anyag és szakirodalom alapján bécsi egyetemi doktori értekezésnek készült. A Burgenlandi Atlasz számára előmunkálatnak szánt, részben földrajzi, részben történeti doktori értekezés az összegyűjtött levéltári anyagnak csak egy részét használta fel, a többi 1945 tavaszán Klosterneuburgban helyi lakosok fosztogatása nyomán elveszett. A szerző ezt most kiegészítette, valamint pótolta az 1937–1968 között megjelent szakirodalmat, a horvát nemzetiség sorsának 1937 utáni alakulását azonban már nem tárgyalja, hiszen erről több munka is jelent meg.

Breu könyve azon kevés munka közé tartozik, amely úgyszólván a teljes német, magyar, cseh, horvát és latin nyelvű levéltári anyag, ill. szakirodalom alapján dolgozza fel a tárgyát. Munkája így komoly nyeresége a történeti Nyugat-Magyarországgal foglalkozó kutatásnak, példamutató lehet minden e területtel foglalkozó kutató számára. Mégis néhány észrevételt kell tennünk. A bevezetés nagyon tanulságos tudománytörténeti összefoglalást nyújt a kérdés irodalmáról 1734–1968-ig, majd vázolja a munka feladatait, módszerét és forrástípusait. A szerző kultúr- és szociálgeográfusnak vallja magát, tehát a betelepült horvátok szerepét vizsgálja a kultúrtáj átalakításában, valamint azokat a hatásokat, amelyek közben a horvátokat érték. Mindezt történeti anyagon a XVI. századtól 1937-ig, munkája tehát a geográfia

és a történettudomány határkérdéseit tárgyalja. A határkérdések vizsgálata mindig a legigényesebb kutatói feladat. A szerző igényességére jellemző az az óvatosság, amellyel a statisztikai adatokat értékeli, ill. Acsády Ignác (Magyarország népessége a pragmática sanctio korában. Bp., 1896) eljárását bírálja: „Ferner ist die Annahme, dass der Träger eines kroatischen Familiennamens Kroatte gewesen sei, für die Jahre 1715 und 1720 nicht gerechtfertigt.” Ez az elv természetesen nemcsak a horvát családnevekre [288](#)érvényes. A szerző mégis a XVI–XVII. századi *Horvát, Német, Tót* családnevek esetében mindig viselőjük horvát, német, szlávón népiségére következtet. Ez *mindig* nem áll így még a XV. században sem, még a XIV. században sem. A népnevekből alakult családneveknél óvatosabban kell eljárni (A magyar környezetben feltűnő sok XIV. századi *Magyar* családnév nyilván nem a származást jelöli, hanem valamely magatartást, tulajdonságot. Vö. Fehértói Katalin: A XIV. századi magyarmegkülönböztető nevek. Bp., 1969, 112). Nem biztos, hogy a Sopronban 1464-től kezdve szereplő belvárosi *Krabat*-család tagjai horvátok voltak.

A horvátok tömegesebb bevándorlása a középkori Nyugat-Magyarországra a szerző szerint a horvátoknak a töröktől 1493-ban a Korbáviai mezőn elszenvedett vereségével indul meg és egyrészt a török előnyomulása, másrészt gazdasági okok kényszerítik a horvát parasztokat az egész XVI. század folyamán hazájuk elhagyására. A munka leglényegesebb, 120 lapnyi harmadik fejezetében jellemzi a szerző a horvátok új hazájának települési viszonyait, a horvát betelepülés lefolyását, arányait, majd tájegységek szerint sorra veszi az egyes településeket, amelyekben a források (köztük családnevek, dűlőnevek is) alapján horvátok a XVI–XVII. században kimutathatók. Sopron vármegyében Sopronnal együtt 80 ilyen település van. A szerző kitér településföldrajzi kérdésekre is (régii települések feltöltése, új települések létesítése régi vagy új irtásföldeken stb.). A falutörténetek számára itt a kutatók jó indítást kapnak. Sopron esetében még számos levéltári adat vár e téren is feltárára.

Kár, hogy a bevándorolt horvátok további sorsának tárgyalása 1937-ig a könyvben csak 30 lapot foglal el. Pedig itt kerülnek sorra olyan kérdések, mint a horvátok terjeszkedése és visszaszorítása, az asszimiláció stb. E vázlatos tárgyalásban a szerző ugyancsak lelkiismeretes munkáról és józan ítélőképességről tesz tanúbizonyságot. Mégis elkerülte figyelmét Házi Jenőnek „Néhány adat a nyugat-magyarországi horvátokról” (Vasi Szemle 1937, 8–14) című cikke, amelyben Miksa királynak 1573-ban a németek és horvátok lakta területek uraihoz intézett titkos rendeletét közli. Miksa ebben többek között meghagyta, hogy a horvát többségű falvakban is mindig a németség fölényét biztosítsák, németek és horvátok közti ügyekben mindig a németek javára döntsenek, bírókul mindig németeket választassanak stb. Érdeemes lett volna megvizsgálni, milyen fogamatja volt a titkos rendeletnek, milyen kihatással volt a horvátok sorsára.

A kötetet összefoglalás, a horvátok lakta települések horvát, magyar és német nevének jegyzéke, bibliográfia, települési, nemzetiségi és kataszteri térképek és 32 felvétel egészíti ki. A könyvvel érdemes megismerkedni.

Mollay Károly

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A Lackner Kristóf felett tartott gyászbeszéd és temetésének számadásai. SSz. XIX/1965/ 167–170; Lackner Kristóf ismeretlen életrajza, Irodalomtörténeti Értesítő, LXX/1966/ 210–214; Egy magyar humanista írói portréjának kialakulása. Studia Litteraria, VII/1969/ 55–73 (rendszeres, értékelő áttekintés, amely felment bennünket a korábbi irodalom idézése alól); Lackner Kristóf Prágában. Irodalomtörténeti Értesítő, LXXIV/1970/ 508–512; Emblematika, hieroglifika, manierizmus. Fejezetek Lackner Kristóf művészi világából. SSz. XXV/1971/ 3–17, 97–108 (Lásd ebben a tanulmányban a cikkemben szereplő emblémák feliratait!); Lackner Kristóf és kora. Sopron, 1971 (sajtó alatt).

2 (Megjegyzés - Popup)

Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXII. k. Leipzig 1928, 180.

3 (Megjegyzés - Popup)

Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp. 1951, 165.

4 (Megjegyzés - Popup)

Többek között: Coronae... 174, 207; Emblematischer Tugendspiegel... Címszöveg és 11–12.

5 (Megjegyzés - Popup)

„In quantum illam Coronam suis externis delineamentis ex obtutu & aspectu in ipso Regio actu (cui prope & praesens fui) observare potui, in tantum etiam eandem depinxi.” Coronae... 41.

6 (Megjegyzés - Popup)

Olajfestmény, vászon, 109×75 cm. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum, lt. sz. 54.761.1. A festményre később, de még valószínűleg Lackner életében került felirat alul: CHRISTOPH. LACKHNER. SEMPRONIUS. HONESTE NATUS ET EDUCA-/TUS. I. U. D. PATAVII SUMMA LAUDE CREATUS IUDEX ET CONSUL./ REG: ET LIB: CIV: SEMP: PATRIAE SVAE, ELECTUS, OFFICIO SATISFACI-/ ENS, A ROM: IMP: REGE HUNG: ET BOHEMIAE FER: II. CAPITANEUS SEM-/ PRONIEN PSIDII INIBI POSITI, DENOMINATUS, CONTENTUS SUA/ SORTE SIC CERNITUR./ M. DC. II. PRAGE. – Meg kell itt említeniünk Lackner portréival kapcsolatban ravatalképét is, amely a soproni evangélikus egyházközség tulajdonában volt a II. világháborúig, de ekkor sajnos nyoma veszett. Képe: Payr S.: Emlékezés Doktor Lackner Kristófról. Sopron 1932, 39; Pigler, A.: Portraying the Dead. Acta Historiae Artium. IV/1956/59.

7 (Megjegyzés - Popup)

Ssz. XXV/1971/ 3, 7.

8 (Megjegyzés - Popup)

SYMBOLORVM/ et EMBLEMATVM ... CENTVRIA TERTIA/ A/ IOACHIMO CAMERARIO/ ... M.

D. XCVI. I. sz. „CUIQUE SUUM.”

9 (Megjegyzés - Popup)

285 × 145 mm.

10 (Megjegyzés - Popup)

Praz, Mario: Studies on Seventeenth Century Imagery. Roma 1964.²

11 (Megjegyzés - Popup)

Lackner emblémáinak példányszámára nézve lásd: Kovács J. L.: Jonas Rosa frankfurti nyomdász özvegyének számlája Lackner Kristófhhoz 1631-ből. SSz. XII/1958/ 264–5.

12 (Megjegyzés - Popup)

Praz i. m. 61.

13 (Megjegyzés - Popup)

Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Herausgegeben von A. Henkel und A. Schöne. Stuttgart 1967, XIII, XVIII.

14 (Megjegyzés - Popup)

EMBLEMATA/ POLITICA/ In aula magna Curiae/ Noribergensis de-/picta... MDCXVII. 21. sz. „Pro Grege.”

15 (Megjegyzés - Popup)

A 8. jegyzetben i. m. III. k. XXVII. sz. NE IMPROVISIO.

16 (Megjegyzés - Popup)

Emblemata... 1967, 1818. h.

17 (Megjegyzés - Popup)

A 14. jegyzetben i. m. 18. sz. „Ubi Onus, Ibi sonus.”

18 (Megjegyzés - Popup)

A 8. jegyzetben i. m. III. k. XXXVII. sz. PRO LEGE ET GREGE. és II. k. LXXI. sz. UNDIQUE INERMIS.

19 (Megjegyzés - Popup)

SYMBOLA/ VARIA DIVERSORVM/ PRINCIPVM CVM FACILI ISAGOGE D./ ANSELMII BOODT... TOMVS TERTIVS/ PRAGAE M. DC. III, 172. 1. SEMPER ADAMAS.

20 (Megjegyzés - Popup)

A 8. jegyzetben i. m. III. k. C. sz. VITA MIHI MORS EST.

21 (Megjegyzés - Popup)

A 8. jegyzetben i. m. IV. köt. IX. sz. TUTIUS UT POSSIT FIGI és IV. köt. X. sz. FORTUNAM REVERENTER HABE. V. ö. Lackner: Coronae... XXVII. sz.

22 (Megjegyzés - Popup)

A. 8. jegyzetben i. m. III. köt. XXVII. sz. NE IMPROVISO és II. köt. LXXXV. sz. NON SOLUM NOBIS.

23 (Megjegyzés - Popup)

Tompos, Ernst: Dr. Christoph Lackner. In: Bericht über den 10. Internationalen Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Wien, 1971.

24 (Megjegyzés - Popup)

Özv. Kolb Jánosné szül. Schiffer Borbála 1570. évi végrendeletén. Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron), a továbbiakban GySm. 2. lvt.: Lad. I. Fasc. I. Nr. 1.

25 (Megjegyzés - Popup)

Des neuen Teutschen Wappenbuchs Vierdter-Theil. Nürnberg, 1657², IV. k. 114.

26 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristóf 1602. évi kérelmének fogalmazványa. GySm. 2. lvt. Lad. L. Fasc. I. Nr. 28.

27 (Megjegyzés - Popup)

Közölve: Payr Sándor: Emlékezés Doktor Lackner Kristófról. Sopron, 1932; Tompos, Ernő: Das Salzfass (Tittmoning) 3. Jahrg. 33; Rózsa György: SSz. XXV (1971) 194.

28 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristóf 1629. jún. 20-án és 1631. nov. 19-én kelt végrendeletei. GySm. 2. lvt. Lad. I. Fasc. II. Nr. 54-56.

29 (Megjegyzés - Popup)

Barth, Konrad: Ödenburgisches Rath-Haus. Pressburg, 1670 stb. Vö. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (Sopron, 1971) című munkájának utolsó fejezetét; uő.: Emblematika, hieroglifika, manierizmus. SSz. 1971, 1-17.

30 (Megjegyzés - Popup)

Baumann Béla szül. Sopronban 1904-ben. Az Iparművészeti Főiskola felső tagozata után a

Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait. Sopronban a régi, jónevű Hild cég üzemvezetője, majd tulajdonosa lett. A Lackner-domborművön kívül a Kisuszodában van egy aktszobra és a Lenin körút 67. sz. épület kertjében volt egy kút, melynek eredetijét Versey Nagy Elek röjtökmuzsaji parkjában állították fel. Jelenleg a soproni tervező irodában dolgozik.

31 (Megjegyzés - Popup)

Szakál Ernő szül. Sopronban 1913-ban. A kőfaragó szakmát a Mechle cégnél tanulta ki. Az Iparművészeti Főiskola után ő is a Képzőművészeti Főiskolán, majd a római Collegium Hungaricumban mint ösztöndíjas folytatta tanulmányait. Első soproni munkája a Liszt Ferenc dombormű (1936), ezt követték Kellner Sándor szobra, Pap Károly, Paúr Iván, Bella Lajos emlékműve stb., nagyrészt társadalmi munkában. Legutóbbi munkája a soproni pártbizottság székházában elhelyezett Lenin-emléktábla (1970). Érmeit és plakettjeit Szigeti István 1959-ben ismertette „Az érem” c. folyóiratban. Bizonyos fokig kár érte művészetünket azzal, hogy az OMF hosszú évekre elvonta a szobrászattól, de kétségtelen, hogy műemlékeink megmentése szempontjából ez a megbízatása országos jelentőségű, sőt maga Sopron is nyert vele, mert pl. az ún. Káptalan-termet az ő közreműködése nélkül nem lehetett volna megmenteni. Munkásságának elismeréseként a Munkácsy-díjban részesült, és jelenleg a Magyar Képzőművészeti Főiskola docenseként a jövő kőszobrász restaurátorait képezi ki. Lackner-domborművének képét legutóbb a Csatkai Endre–Friedrich Károly összeállításában megjelent „SOPRON” című Panoráma Képeskönyv (Bp., 1971) is közli.

32 (Megjegyzés - Popup)

Szőke Ernő, szül. Érsekújvárott 1921-ben. Sopronban szerezte meg erdőmérnöki diplomáját. 1961-ben kezdett agyagban és gipszben mintázni, előbb családtagjait és ismerőseit. Kb. 50 szobrot alkotott. A zsűrik azonban nemes anyagot kívántak, ezért áttért az érme és plakettek készítésére, melyekkel a helyi kiállításokon többször szerepelt. Főként az évfordulók, pl. a Tanácsköztársaság 50 éves, Beethoven 200, Szent István királyunk 1000 éves évfordulóira csinált érmeket. Megihlette a Kőműves Kelemenné balladája és Dózsa tragédiája is utóbbiról egy triptichon készült, melynek egyes részei a hadbavonulást, a támadást, a főhelyei pedig magát Dózsát ábrázolják a tüzes trónon. Érmeinek a száma már száz felett jár, portréinál az ábrázolt személy karakterét jól megfogja. Jelenleg a soproni erdőszeti szakközépiskola tanára.

33 (Megjegyzés - Popup)

Renner Kálmán, szül. Sopronban 1927-ben. Az apai (170 éves) rézműves cégnél tanulta ki a mesterséget, majd mikor édesapja belépett a szövetkezetbe, ő textiltechnikus lett. 1948-ban készítette az első, Petőfi-domborművét. Azóta műveinek száma több mint 160-ra emelkedett. Munkásságára Szigeti István figyelt fel először, aki „Az érem” folyóirat XVII. évfolyamában ismertette. Időközben száznál több cikkben említették meg, itthon és külföldön egyaránt. Pl. Paul Niggel: Musiker-Medaillen című könyvében (München), folyóiratok, mint a Soldi, az Italia Numismatica, (ez a lap különszámban ismerteti), a Numizmatike Listy, a Coin Monthly stb. Tagja a Nemzetközi Érem Egyesületnek (FIDEM) és több német és francia egyesületnek is. Részt vett a FIDEM Párisban, Prágában, Kölnben tartott kiállításain és sok más kiállításon kívül külön gyűjteményes kiállításai voltak Sopronban, Fertődön, Egerben. Érmeinek elterjedtségére legjellemzőbb, hogy a Tahiti szigetén levő Gaugin múzeum is megszerezte a festőről alkotott érmét.

34 (Megjegyzés - Popup)

A soproni Liszt Ferenc Múzeum Lackner-képének festőjét dr. Eva Bukolska prágai művészettörténész kutatja. A festő nevét még nem sikerült megállapítania, de már több képről tudjuk, hogy ugyanattól a művésztől származnak, mint a mi képünk.

35 (Megjegyzés - Popup)

Összefoglalóan Cumont, Fr.: *Die Mysterien des Mithra*. Leipzig-Berlin, 1923³, 29 skk.: újabban: Vermaseren, M. J.: *Mithras the Secret God*. London, 1963, 27 skk.

36 (Megjegyzés - Popup)

Az emléktanyag összeállítását 1. Vermaseren: *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* (a továbbiakban: CIMRM) II. Den Haag, 1960, 1462–1845; vö. még Mócsy, A.: „Pannonia” címszó a Pauly-Wissowa: *Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft IX. Supplementum-kötetében* (Stuttgart, 1962), 736 skk. (a továbbiakban: Mócsy, RE).

37 (Megjegyzés - Popup)

Cumont i. m. 95 skk.; Vermaseren i. m. 138 skk. Új alapokra helyezi az initiatio vizsgálatát Campbell, Le Roy A.: *Mithraic Iconography and Ideology*. Leiden, 1968 (*Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain. Tome 11*) 291 skk. Vö. még Tóth, I.: *Acta Class. Univ. Scient. Debrecen. 2* (1966) 73 skk.

38 (Megjegyzés - Popup)

CIMRM II. 1481: *Rozanec*; 1457: *Pohanica* (tévesen Noricumhoz sorolva); ill. 1636: *Fertőrákos*.

39 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mócsy, A.: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Bp. 1959, 45 skk.

40 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy, RE i. h. 661.

41 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Gabler D.: *Arch. Ért.* 92 (1965), 235. és 93 (1966), 294. Ehelyütt is megköszönöm Gabler Dénesnek a villa leletanyagára, keltezésére vonatkozó szíves felvilágosításait.

42 (Megjegyzés - Popup)

A szentély leírásában Friedrich Kenner adataira támaszkodtunk; vö. *Mitteilungen der k. k. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (rövidítve: MCC) 12 (1867) 119–132.

43 (Megjegyzés - Popup)

L. erre vonatkozólag Kenner i. h. és Király P.: *Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért.* 6 (1889) [1891], 36 skk. eltérő véleményét.

44 (Megjegyzés - Popup)

Tóth I.: Ant. Tan. 12 (1965), 86 skk. és Bibliotheca Class. Orientalis 13 (1968), 308 skk.

45 (Megjegyzés - Popup)

CIMRM II 1482. Képét l. Schmied, W.: Schild von Steier 1 (1945), Abb. 9.

46 (Megjegyzés - Popup)

A képtípus ikonográfiai elemzését l. Campbell: Berytus 11 (1954), 1 skk.

47 (Megjegyzés - Popup)

Az emlék XX. századi pusztulására vonatkozóan l. Becht R.: SSz. 1 (1937), 5.; P(arragi) Gy.: Soproni Hírlap 1925. ápr. 25.; Amicus Artium: uo. 1932. júl. 24. Vö. még előkészületben lévő cikkünket (Műemlékvédelem).

48 (Megjegyzés - Popup)

Az egyetlen általunk ismert fényképet (SSz. 19 [1965] 335) Diebold Károly készítette, ez azonban a részletek vizsgálatára nem alkalmas.

49 (Megjegyzés - Popup)

Király P.: A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért. 6 (1889), 44. leírása szerint a relief egy egészen ritka ikonográfiai típushoz volna sorolható. Mivel azonban e sajátosságokról Kenner i. m. nem emlékezik meg, s a szentély jelenleg megközelíthetetlen, a leírás hitelét nincs módunkban ellenőrizni. Amennyiben a szentély a Fertő tó környékének idegenforgalmi fejlesztése során (vö.: Magyar Hírlap 1969. aug. 5.) hozzáférhetővé válna, a kérdés vizsgálatára visszatérünk.

50 (Megjegyzés - Popup)

Campbell, Berytus 11 (1950), 50.

51 (Megjegyzés - Popup)

Valószínűleg Storno Ferenc tévedésével magyarázható az a Kenner i. m. óta mindig visszatérő tévedés (vö.: CIMRM II. 1640.), hogy a két oroslánfigura közül az egyik hím, a másik nőstény volna. A valóságban mindkettő sörényes hímet ábrázol. Vö.: Gabler D.: Arrabona 11 (1969), 43 sk. 37–38. kép.

52 (Megjegyzés - Popup)

Így már Kenner i. m. 120.

53 (Megjegyzés - Popup)

Kenner, Fr.: Archiv für österreichische Geschichte 38 (1867), 266.; CIMRM II. 1640.

54 (Megjegyzés - Popup)

Kenner, MCC t. h. 127 skk. teljesen mellőzi az érmek megtartására, kopottságára vonatkozó utalásokat, ami pedig rendkívül lényeges volna a temetkezés pontosabb datálása szempontjából.

55 (Megjegyzés - Popup)

Kenner: Archiv für öst. Gesch. 38 (1867), 263. és uő.: MCC i. h. 119.

56 (Megjegyzés - Popup)

Vö. fent a 15. jegyzetet.

57 (Megjegyzés - Popup)

Így a Király, i. m. 61 sk. példaként felhozott Gross-Krotzenburg-i temető nyilvánvalóan a Mithraeum pusztulása után keletkezett, tekintve, hogy a sírok építéséhez a szentély bélyeges tégláit használták fel. Vö. Wolff, G.: Das Römerkastell und das Mithrasheiligtum von Gross-Krotzenburg am Main. Cassel, 1882, 29 skk.; az adatok ugyanilyen értelmezésére CIMRM II. 1148.

58 (Megjegyzés - Popup)

Arch. Epigr. Mitt. 11 (1887), 82. Fő érdeme a CIL III 4239 = 10934 sz. felirat helyes kiegészítése. Vermaseren e kiegészítésről nem vesz tudomást, s csupán Kenner hiányos olvasatát közli, ill. Massalsky, N.: *Bulletino del Museo dell'Imperio Romano* 89 (1941) [1943], 159 skk. cikke által megtevesztve a felirat töredékes és kiegészített olvasatát két különálló emlékként közli: CIMRM II. 1639–1645.

59 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Cumont i. m. 160. Anm. 3, ahol nem említi Király feltevéseit.

60 (Megjegyzés - Popup)

Mamert., grat. act. 6,4.; Ammian., XXV. 4, 22.; Libianus, orat. 18, 111.

61 (Megjegyzés - Popup)

Theodoretus, eccl. hist. III. 26.; vö. a 30. jegyzetet.

62 (Megjegyzés - Popup)

A cikkben található téves adatok közül csupán egyet idézünk: SSz. IV (1940), 272. és 274. szerint Carnuntumban nem volt Mithraeum! (Helyesen: Carnuntum a Mithras-kultusz egyik legfontosabb központja volt, nem csupán Pannoniában, hanem birodalmi viszonylatban is, ahol három feltárt Mithraeum volt ismeretes már 1940-ben is. Vö.: Cumont i. m. 43; CIMRM II. 1664–1722).

63 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a Massalsky cikkének 1944. évi változatához (Sorsunk 4 [1944], 441–450) fűzött szerkesztői jegyzetet: „A Fertőrákoson fellelt római-kori emberáldozat emlékének híre bejárta a legtöbb országot: Svájc, Anglia, Olasz-, Német-, Francia-, Spanyol- és Görögország, Amerika, Japán szaksajtója (!?) adott hírt felőle...” – E felsorolás hitelét természetesen nem állt módunkban ellenőrizni (Vö. a cikk végén közölt bibliográfiát). Sajnálatos viszont, hogy Massalsky cikke elsőként magyarul jelenvén meg, a szerzőt a

külföldi szakirodalom „a Hungarian scholar”-ként tartja számon. (vö. Vermaseren: Mithras the Secret God. London, 1963, 166.)

64 (Megjegyzés - Popup)

Az antik emberáldozat kérdésének máig alapvető összefoglalása: Schwenn, F.: Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern. Giessen, 1915. – Julianusra vonatkozóan: 191 skk. A téma újabb, tömör összefoglalása: Leglay, M: Saturne Africain. Histoire. Paris, 1966, 314 skk., irodalommal; 314, note 3 említi Massalsky elképzeléseit is, a következő megjegyzéssel: „Pinterpretation de ce sacrifice reste discutable”.

65 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy, RE Suppl. 9 (1962), 599.; Swoboda, E.: Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler. Graz–Köln, 1964⁴, 120.

66 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fitz, J.: Acta Arch. Hung. 14 (1962), 41.

67 (Megjegyzés - Popup)

Kenner, MCC i. h. 125. datálása (3. század második fele) nem támaszkodott az emlék közvetlen vizsgálatára, csupán Storno Ferenc leírására, aki – bizonyára az emlék töredezett volta által megtévesztve – rossz kivitelű, kései munkaként jellemezte azt.

68 (Megjegyzés - Popup)

Gabler D. Arch. Ért. 93 (1966), 26.

69 (Megjegyzés - Popup)

Carnuntum környékére vonatkozóan l. alább. Aquincum territoriumán: CIMRM II 1740 – Alcsut; 1741 – Nagykovácsi; 1791 – Budaörs; 1804 – Békásmegyér; 1800–1802 – Zsámbék; 1805– Besnyő; 1806–1808 – Campona (Nagytétény), vö. még Paulovics I.: Régészeti Füzetek 3 (1957) 37 skk.: 1809–1817 – Sárkeszi.

70 (Megjegyzés - Popup)

Balla, L.: Acta Class. Univ. Scient, Debrecen. 2 (1966), 94.

71 (Megjegyzés - Popup)

Uő: Ant. Tan. 12 (1965), 208. 102. jegyzet.

72 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mócsy: Die Bevölkerung ... 148.; Barkóczi, L.: Acta Arch. Hung. 16 (1964), 266 sk. és Balla: Ant. Tan. i. h.

73 (Megjegyzés - Popup)

Balla: Acta Class. i. h. 89 skk.

74 (Megjegyzés - Popup)

Barkóczy i. m. 268.

75 (Megjegyzés - Popup)

Cumont i. m. 43; Vermaseren i. m. 57; Swoboda i. m. 191.

76 (Megjegyzés - Popup)

Berzsenyi Dániel. Bp. 1966, 11–14.

77 (Megjegyzés - Popup)

Gedickius: Liber latius. Posonii 1784. 54. kk. Gedicke Frigyes (1754–1803) neves német pedagógus, a felvilágosult újhumanizmus híve.

78 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Elbeszélések c. fejezet 19., 20. sz. olvasmány.

79 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 31., 57. sz. olvasmány.

80 (Megjegyzés - Popup)

Berzsenyi Dániel Ismeretlen és kiadatlan levelei. Bp. 1938. Szerk. Merényi Oszkár.

81 (Megjegyzés - Popup)

Gedickius 33. sz. olvasmány.

82 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 53. sz. olvasmány.

83 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 37., 71., 72., 74., 75., 76., 80. sz. olvasmány.

84 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 24., 25., 60., 86. sz. olvasmány.

85 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 18. kk. sz. olvasmányok.

86 (Megjegyzés - Popup)

Lásd monográfiám 11–44. Vö. Bíró Sándor: A Hármas Kis Tükör, mint a magyar történelem tanításának alapja a XIX. század első felében. Annales Univ. Scient. Budapest. Sectio Historica, 1957, tom. I, 221–242.

87 (Megjegyzés - Popup)

Különösen Kazinczyval való ismeretsége és a felvilágosodás hatására.

88 (Megjegyzés - Popup)

Lásd elsősorban Losontzi művének 55–72. lapjait.

89 (Megjegyzés - Popup)

Lásd „A magyarokhoz” szövegváltozatait (monográfiám 87–97) és a Birálatokat (Prózai Műveinek Bajza-kritikája: Összes Művei 352. 1. 1956-i kiadás. Szépirodalmi Kiadó.)

90 (Megjegyzés - Popup)

A magyarokhoz (első szöveg). Vö. az akadémiai kiadást (1936).

91 (Megjegyzés - Popup)

Windisch i. m. 447. 1. Windisch Károly Gottlieb (1725–1793) pozsonyi geográfus, történész és polgármester.

92 (Megjegyzés - Popup)

A magyarokhoz (első szöveg). Vö. az akadémiai kiadást (1936).

93 (Megjegyzés - Popup)

Windisch i. m. 447. 1. Windisch Károly Gottlieb (1725–1793) pozsonyi geográfus, történész és polgármester.

94 (Megjegyzés - Popup)

A soproni ev. gyülekezet levéltára. Csomójegyzék 261.

95 (Megjegyzés - Popup)

Merényi i. m. 41 (1965).

96 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 129. lap.

97 (Megjegyzés - Popup)

Ismeretlen levelei. Idézett kiadás 66. lap.

98 (Megjegyzés - Popup)

Helytörténetírásunknak is, a magyar művészettörténetnek is adóssága még a 10 esztendeje elhunyt Soproni Horváth József festőművész európai viszonylatban is kiemelkedő művészetének elemzése és értékelése. Egyelőre az emberre, a művészre és a tanárra vonatkozó, hozzátartozók, közeli barátok és tanítványok levelesládáiban, emlékeiben ma még élő emlékeket, ismereteket és hatásokat kívánjuk összegyűjteni, rögzíteni. Folyóiratunk eddig is közölt ilyen adalékokat (1960, 1961, 1970), a továbbiakban is fog. Most szólaljon meg Ő maga nem sokkal több, mint egy esztendővel halála előtt írt és Sopronban előadott önéletrajzával, önelemzésével. Hangja még sokunk emlékezetében él, magnetofonszalag is őrzi, ez az írása bizonyára azok számára is sokat mond, akik személyesen nem ismerték (*Mollay Károly*).

99 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964, 59.

100 (Megjegyzés - Popup)

Soproni ev. Egyházközség Levéltára 74. III. 64. Alapítványok könyve (Vagyonleltár 1632.)

101 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron város története. (Kézirat). Az Idegenvezetőképző Tanfolyam anyaga.

102 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 Tanácsi jegyzőkönyv 1674. szept. 1, 338. p.

103 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 Számvevőségi iratok. Fogoly kiváltási számadáskönyv. IV. B.–1009. fondsz. 450. cs.

104 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József: Tanügyi vonatkozású soproni magyar levél 1643-ból. SSz. 1957, 305. Török rabszolgák Sopronban, soproniak török rabságban a 17. század folyamán. SSz. 1959, 6.

105 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 Reposita: I. fasc. XLV. Nr. 61.

106 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Repos. I. fasc. XLVIII. Nr. 16.

107 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Neo-Registrata: fasc. 15. Nr. 32; fasc. VIII. Nr. 330. L (Planum Coordinationis).

108 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Okmánytár I. 26: Lackner Kristóf alapítvány.

109 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Acta pol. et. oec. fasc. VIII. Nr. 289.

110 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1791. évi NRA fasc. 15. Nr. 32 (1873) és Okmánytár I. 26. (1909. év).

111 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Tanácsi jegyzőkönyv, 1807. márc. 2. 550. sz.

112 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Dr. Lackner Kristóf alap 1909. évi számadási főkönyve (Számvevőségi iratok: Alapok és alapítványok).

113 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Acta pol. et. oec. Fasc. VIII. Nr. 265.

114 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Nr. 1305. és 1363.

115 (Megjegyzés - Popup)

Sopron szab. kir. város zárszámadása és vagyonkimutatása 1909. évről. Sopron, 1910. 110–115. p.

116 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 103. p.

117 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 1909. évi számadási főkönyv és polgármesteri iratok: 1909. év 7839. sz.

118 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron szab. kir. város köztörvényhatósági bizottságának 1909. évi ápr. 28-án kelt jegyzőkönyve. 3782/150. szám.

119 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló 1909. június 6.

120 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár. Belügyminisztérium iratai 1909. év XII. tsz. Nr. 215.

121 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron város Tanácsának iratai (pm.) 1912. év Nr. 18. 044.

122 (Megjegyzés - Popup)

Győr–Sopron Megyei 2. sz. Levéltár: Soproni városi tanácsjegyzőkönyv (a továbbiakban: Tjk.) 1669. év 147. lap.

123 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1844. év 436. szám.

124 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1844. év 4173. szám.

125 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1845. év 4629., 5035. számok.

126 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron Megyei 2. sz. Levéltár: Fasc. XIV, nr. 12089.

127 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1846. év 5333. szám.

128 (Megjegyzés - Popup)

Sebestyén Gyula: A pünkösdi király és királyné, Ethnographia 1906, 32–43; Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátás. Bp. 1964.

129 (Megjegyzés - Popup)

Iváncsics Nándor: Fakata-Fajankóhúzás Petőházán. SSz. 1957, 134–136.; Uó: Pünkösdi királyné Petőházán. Uo. 1958, 172–175.

130 (Megjegyzés - Popup)

Bács-Bodrog Vármegye I. k. (Magyarország Vármegyéi és Városai). Budapest 1909, 385.

131 (Megjegyzés - Popup)

Jókai Mór: Hétköznapok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 327. (A sajtó alá rendező Szekeres László véleménye.).

132 (Megjegyzés - Popup)

J. M.: Hogyan mulat a magyar nép piros pünkösdi napján? Vasárnapi Újság 1856. 165–166.

133 (Megjegyzés - Popup)

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye II. k. (Magyarország Vármegyéi és Városai). Budapest, 1910, 13–14. A XIX. század közepéig volt szokásban a bikahajsz.

134 (Megjegyzés - Popup)

Jókai Mór élete és kora. Budapest. 1954, 62.

135 (Megjegyzés - Popup)

Csepreg monográfiusa nem szól a népszokásról (Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története, Budapest 1887.), viszont egy doktori értekezés bőséges teret szentel a pütkösdí király választásának s a királyné köszöntésének (Rajczy Mária Mechtilda: Csepreg irodalmi multja és népköltészeti hagyományai. Sopron, 1943, 34, 42, 76). A csepregi s a doborjáni futtatásokról beszámol Csatai Endre két cikke: Kiveszett Sopron megyei népszokások, Sopronvármegye 1923. VI. 15.; Kiveszett népszokások a csepregi járásban. Uo. 1925. X. 1.

136 (Megjegyzés - Popup)

Vasárnapi Újság i. h.

137 (Megjegyzés - Popup)

A' Pütkösdí Király a' Tsepregi lófuttatásban. Hasznos Mulatságok 1824, I. k. 258–262.

138 (Megjegyzés - Popup)

Jókai Mór: Egy magyar nábob. Budapest, 1902, I. k. 147–177. Sajtó alá rendezte: Szekeres László.

139 (Megjegyzés - Popup)

A csepregi lófuttatásokról több ízben apró hírekben megemlékezett a kor sajtója, úgy értékelve az eseményt, mint a vidék jelentős társadalmi eseményét. Lásd: Honművész 1833, I. 159–160; Uo. 1834. II. 342; Uo. 1835, I. 398. Az 1836. évi lófuttatás ismét háromszoros versenyt hozott: Regélő 1836, I. 357.

140 (Megjegyzés - Popup)

Társalkodó 1834. 216. B. J. egyébként „Népszokások Vas megyében” címmel is közöl etnográfiai adalékokat. Uo. 1839, 23–24.

141 (Megjegyzés - Popup)

Társalkodó 1834, 228.

142 (Megjegyzés - Popup)

Zombory Gusztáv: A solymári templom. Vasárnapi Újság 1863, 120. A képről szóló irodalom (Zombory, Garas Klára, Művészeti Lexikon) helytelenül Keresztelő Szt. Jánost említ.

143 (Megjegyzés - Popup)

Nagler lexikon VII. kötetében megjegyzi, hogy Köpp Farkas tanulmányai befejeztével elhagyja Bécset, és Bécsújhelyre megy, ahol több magyarországi templom számára oltárképeket fest.

144 (Megjegyzés - Popup)

Österreichische National-Encyclopädie 1835, III, 241.

145 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai-Frey: Die Denkmale des Bezirkes Eisenstadt. Wien, 1932.

146 (Megjegyzés - Popup)

Fleischer Gyula: Magyarok a Bécsi Képzőművészeti Akadémián. Bp., 1934, 60.

147 (Megjegyzés - Popup)

1773-ban a bécsi Theresianum rajztanárává nevezik ki, 1774-ben a Bécsi Akadémia tagja, 1785-ben a firenzei, 1786-ban a berlini Akadémia választja tagjai sorába. Ugyanebben az évben a pápától elnyeri az Aranysarkantyú Rend kitüntetését, majd 1805-ben I. Ferenc Felsenthal előnévvel nemesi rangra emeli és birtokot kap. Nagler Lex. VII. k.

148 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Magyar festők művei a kismartoni Művészettörténeti Kiállításon. Magyar Művészet 1927, 393–394.

149 (Megjegyzés - Popup)

Mojzer Miklós: „A magyar barokk művészet” kiállítása a Fabricius-házban. SSz. 1963, 373.

150 (Megjegyzés - Popup)

Garas Klára: Franz Anton Maulbertsch, Budapest, 1960, 168; Ismeretlen Maulbertsch képek Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 1957, 119 (7. kép).

151 (Megjegyzés - Popup)

A solymári plébános közlése szerint a plébánia ajándékozási könyvei 1862-ben elégték, így az ajándékozó neve nem állapítható meg.

152 (Megjegyzés - Popup)

A falu a Karácsony család birtoka volt, az oltárkép keretét a család készítette a múlt század elején.

153 (Megjegyzés - Popup)

Várady Imre: Gellert hazánkban, Budapest, 1917.

154 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 73. lap.

155 (Megjegyzés - Popup)

Goethe: Költészet és valóság. Budapest, 1965, 228. lap.

156 (Megjegyzés - Popup)

Ein noch ungedruckter Brief Gellert's an den Studenten Friedrich Mark, aus Oedenburg, Pressburger Aehrenlese 1830. Nr. 39.

157 (Megjegyzés - Popup)

Fried István: Romy Károly György soproni évei. SSz. 1963. 69–74; Romy Károly György soproni vonatkozású gyűjteménye. I. h. 282–284. lap.

158 (Megjegyzés - Popup)

Romy: Erfreulicher Fortgang der Sammlung magyarischer Volkslieder. Pressburger Aehrenlese 1829. Nr. 58.

159 (Megjegyzés - Popup)

Uő: Wie schrieben einst die Magyaren? Pressburger Aehrenlese 1830. Nr. 82. Vö. még Németh Sámuel: Egy soproni ábrándos történetíró: Borgátai Szabó József. SSz. 1941, 95–108.

160 (Megjegyzés - Popup)

Romy a német nyelvű cikkhez német nyelvű jegyzeteket mellékel. Ebből kivonatolunk: A levélből kitűnik, hogy Márk szülei oly szegények voltak, hogy nem voltak képesek gyermekük lipcsei iskoláztatását biztosítani. Ezért ezt saját magának kellett – magántanítás vagy másolás segítségével – megtennie. Romy még ismert olyanokat, akik a múlt században (itt: a XVIII. században), – hogy a németországi egyetemek látogatását megvalósíthassák – ilyen módon tartották el magukat.

161 (Megjegyzés - Popup)

Márk katolikus volt (Romy jegyzete).

162 (Megjegyzés - Popup)

Márk a bécsi egyetemen tanult jogot, de Lipcsében a széptudományokban akarta magát fejleszteni (Romy jegyzete alapján).

163 (Megjegyzés - Popup)

Gellert 1769. december 13-án halt meg.

164 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye 1044. évi közgyűlési jegyzőkönyve.

165 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megyei 2. sz. lt. Acta juridica. fasc. 40. Nr. 1828.

166 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. lt. Bezerédy cs. lt. vámoscsaládi ág. B. VII. oszt. fasc. VII. Nr. 9.

167 (Megjegyzés - Popup)

Orsz. lt. Eszterházy cs. lt. 113 csomó. C fasc. Nr. 118.

168 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megyei 2. sz. lt. Acta juridica, fasc. 33. Nr. 1537. N.

169 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (GySmL: 2) Oertl-rendezés. Lad. I. fasc. III. Nr. 105.

170 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Polgárkönyv 1535–1624.

171 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. 1. Nr. 1.

172 (Megjegyzés - Popup)

Tárgyi emlékeket és iratokat az alábbi intézmények és magángyűjtemények kölcsönöztek kiállításunk rendezéséhez: Országos Széchényi Könyvtár (OSzK); Magyar Nemzeti Múzeum (MNM); Storno gyűjtemény; Langer–Zetl gyűjtemény; Evangélikus Egyházközség Levéltára Sopron és Budapest; Áll. Berzsényi Gimnázium; Soproni Liszt Ferenc Múzeum.

173 (Megjegyzés - Popup)

GYSmL: 2 Tanácsi jegyzőkönyv (Jkv.) 1599. Június 11.

174 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Diplomatórium (Dl.) Nr. 3398.

175 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XLIV et TT/n.

176 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 Oertl-rend. Lad. I. fasc. 1. Nr. 2/1.

177 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Nr. 2/7

178 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XXVIII. et CC. fasc. II. Nr. 107.

179 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. II. Nr. 47.

180 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gemeinbetrachtung 1603.

181 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XIV. Nr. 2.

182 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Dl. 2700.

183 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XII. et. M. fasc. IX. Nr. 311.

184 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Krónikák. Nr. 3: Payr György és Mihály krónikája. 1584–1700, 46 p.

185 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. VI. et. F. fasc. IV. N. 186.

186 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XXXVI. et LL. Nr. 28.

187 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XLI. et QQ. fasc. II. Nr. 99.

188 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Jkv. 1602. márc. 4.

189 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XV. et P. fasc. IV. Nr. 153.

190 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Jkv. 1602. szept. 24.

191 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Jkv. 1616. szept. 2.

192 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. IX. Nr. 3.

193 (Megjegyzés - Popup)

Krónikák Nr. 5. Michel krónika.

194 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. VI et F. fasc. V. Nr. 300.

195 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. X. et K. fasc. VII. Nr. 225.

196 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. F. fasc. I. Nr. 52.

197 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. X. et K. fasc. II. Nr. 72.

198 (Megjegyzés - Popup)

Lad. XX. Nr. 1.

199 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. II. Nr. 54.

200 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. II. Nr. 55.

201 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. V. Nr. 155.

202 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. III. Nr. 112.

203 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. II. Nr. 79.

204 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron szab. kir. város köztörvényhatósági bizottságának 1909. ápr. 28. kelt jkv. 3782/150.

205 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. II. Nr. 65.

206 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. I. fasc. VI. Nr. 186.

207 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Jkv. 1604. jún. 14.

208 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XLIV. et. TT/m.

209 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban. SSz. 1988, 149.

210 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 Oertl-rend. Lad. I. fasc. III. Nr. 98/8.

211 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. III. C. fasc. I. Nr. 8.

212 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lad. XII. M. fasc. VI. Nr. 277.

213 (Megjegyzés - Popup)

Szigeti Kilián: Középkori hangjegyes kódextörödékek a Soproni Áll. Levéltárban. SSz. 1963, 29.

214 (Megjegyzés - Popup)

GySmL: 2 Caehalia. Városi Nr. 21.

215 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Polgármesteri iratok 1909. ápr. 3. Nr. 3822.

216 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1932. év Nr. 7672.

217 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1943. Nr. 7808 és 5912.

218 (Megjegyzés - Popup)

Sopron Városi Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának iratai: 1971. év 26.002–3. sz.